

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE - INŠTITUT ZA DRUŽBENE VEDE
Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij
Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5

Tel.: 01/5805-370 / Fax: 01/5805-104
E-mail: cjmmksjm@fdv.uni-lj.si
www.cjm.si

Ciljni raziskovalni program
Konkurenčnost Slovenije 2006 – 2013

Raziskovalni projekt

DRUŽBENE SPREMEMBE, SPREMINJANJE VREDNOT IN RAZVOJ

Raziskovalno poročilo

Pripravili:

Mitja Hafner Fink, Samo Uhan, Marta Gregorčič

Ljubljana, september 2011

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE - INŠTITUT ZA DRUŽBENE VEDE
Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij
Ljubljana, Kardeljeva ploščad 5

Poročilo je rezultat projekta v okviru Ciljnega raziskovalnega programa (CRP)
"Konkurenčnost Slovenije 2006 – 2013"

Šifra projekta:
V5-1006

Naslov projekta:
Družbene spremembe, spreminjanje vrednot in razvoj

Raziskovalna organizacija, kjer je projekt potekal:
Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij, FDV, Univerza v
Ljubljani (šifra: 0582)

Vodja projekta:
Mitja Hafner Fink

Čas izvajanja projekta:
od oktobra 2010 do septembra 2011

Financiranje:
ARRS in UMAR

Avtorji poročila:
Mitja Hafner Fink, Samo Uhan, Marta Gregorčič

Vsebina

A. UVODNA (TEHNIČNA) POJASNILA	4
B. VSEBINSKO POROČILO	
Predgovor	7
1. Uvod: razmisleki o razumevanju in merjenju družbenega razvoja	8
2. Položaj Slovenije v svetu – nekateri rezultati raziskave WVS 2005	13
3. Pregled teoretskih modelov povezanosti vrednot in razvoja	17
4. Vrednote in razvoj – preizkus vzročnega modela na podatkih EVS	24
5. Temeljne vrednote – položaj Slovenije v Evropi	31
6. Subjektivna kakovost življenja, zadovoljstvo z življenjem, sreča	38
7. Domišljija in strpnost (Slovenija v primerjavi z drugimi evropskimi državami)	51
8. Razvoj, vrednote, demokracija, politična participacija	56
9. Sklep	66
10. Povzetek: kratek prikaz dela na projektu in rezultatov analiz	69
11. Literatura	72
12. Priloge (tabele, slike)	76
C. PODATKI, DOKUMENTACIJA	84

A. UVODNA (TEHNIČNA) POJASNILA

Poleg vsebinskega poročila o raziskovalnem delu na projektu (razdelek B) ta dokument vključuje tudi dodatek (razdelek C), kjer je podan kratek opis podatkovnih baz, ki so bile pripravljene za analitsko delo in ki so na zgoščenki priložene tiskanemu poročilu (na zgoščenki je tudi elektronska verzija tega poročila).

Tekst poročila ni jezikovno pregledan in tudi ni tehnično urejen na ta način, da bi bil pripravljen za objavo.

V nadaljevanju sledi pregled tabel in slik, ter uporabljenih kratic.

Seznam kratic:

BDP	Bruto domači proizvod
CPI	Indeks zaznane korupcije
ESS	European Social Survey / Evropska družboslovna raziskava
EVS	European Values Study / Evropska raziskava vrednot
FAO	Food and Agricultural Organisation
GDP	Gross Domestic Product / bruto domači proizvod
GINI	Indeks stopnje neenakosti v državi
GNH	Gross National Happiness / bruto nacionalna sreča
GPI	Genuine Progress Indicator
HDI	Human Development Index / Indeks človekovega razvoja
HDR	Human Development Report
IE	Inglehartov indeks etnocentrizma
IK	Indeks kakovosti življenja
ILO	International Labour Organisation
IP	Indeks patriotizma
ISD	Indeks spolne diskriminacije
ISEW	Index of Sustainable Economic Welfare
IUV	Indeks ustvarjalne vzgoje
IZ	Indeks zaupanja
LPI	Living Planet Index
TI	Trasparancy International
WISP	Weighted Index of Social Indicators
WVS	World Values Study / Svetovna raziskava vrednot

Seznam tabel:

	str.
Tabela 3.1: Emancipativni učinki socialnoekonomskega razvoja	17
Tabela 4.1: Prediktorji družbene razvitosti v letu 2008	28
Tabela 4.2: Prediktorji integritete sistema v letu 2005	29
Tabela 6.1: Dejavniki sreče na ravni držav	48
Tabela 8.1: Povezanost med vrednotami in politično participacijo na ravni posameznikov	57
Tabela 8.2: Povezanost »razvojnih« vrednot in politične participacije na ravni držav	58

Tabela 8.3:	Povezanost med družbenoekonomskim razvojem in demokracijo (politična participacija, protestni kapital, pozitiven odnos do demokracije)	59
Tabela p2.1:	zračuni indeksov nestrpnosti in ustvarjalnosti za 48 držav sveta ter odstopanja držav (standardizirani odkloni) glede na svetovno povprečje, izračunano za obdobje 2005–2008 (WVS)	75
Tabela p4.1:	Indeks socialne razvitosti za 32 evropskih držav za dve časovni točki, v katerih je bila izveden raziskava EVS: 1999/2000 in 2008	76
Tabela p4.2:	Indeks <i>samoizražanja</i> za 26 evropskih držav za tri časovni točki, v katerih je bila izveden raziskava EVS: 1990, 1999 in 2008	77
Tabela p4.3:	Indeks <i>tradicionalizma</i> za 26 evropskih držav za tri časovni točki, v katerih je bila izveden raziskava EVS: 1990, 1999 in 2008	78
Tabela p4.4:	Indeks <i>socialnega kapitala</i> za 26 evropskih držav za tri časovni točki, v katerih je bila izveden raziskava EVS: 1990, 1999 in 2008	79
Tabela p4.5:	Indeks <i>protestnega potenciala</i> za 26 evropskih držav za tri časovni točki, v katerih je bila izveden raziskava EVS: 1990, 1999 in 2008	80
Tabela p7.2:	Indeks etnocentrizma v evropskih državah od 1990 do 2008 (EVS 1990, 1999 in 2008; absolutne in standardizirane vrednosti glede na evropsko povprečje v posameznih letih)	81
Tabela p7.3:	Indeks ustvarjalne vzgoje v evropskih državah od 1990 do 2008	82

Seznam slik:

Slika 1.1:	Povezanost med BDPpc in pričakovanim trajanjem življenja v državah sveta za leto 2005	10
Slika 2.1:	Razvrstitev držav sveta na podlagi indeksov ustvarjalnosti in strpnosti	14
Slika 4.1:	Shematska ponazoritev povezanosti (vzročnega zaporedja) različnih dimenzij razvitosti	25
Slika 4.2:	Vzročni model – časovno zaporedje prediktorjev (dejavnikov) družbene razvitosti 2008	30
Slika 5.1:	Vrednote samoizražanja v Evropi v času 1990 – 2008	33
Slika 5.2:	Tradicionalizem v Evropi v času 1990 – 2008	33
Slika 5.3:	Spremembe položaja evropskih držav glede vrednot Samoizražanja od 1990 do 2008	34
Slika 5.4:	Sprememba položaja evropskih držav glede tradicionalizma od 1990 do 2008	35
Slika 5.5:	Razvrstitev evropskih držav v prostoru štirih vrednot višjega reda: ohranjanje, odprtost spremembam, samopoudarjanje, samopreseganje	37
Slika 6.1:	Zadovoljstvo z življenjem	41

Slika 6.2:	Egalitarizem in tranzicija v Sloveniji	42
Slika 6.3:	Egalitarizem v Evropi	42
Slika 6.4:	Subjektivna ocena kakovosti življenja: indeks standardiziran na evropsko povprečje	43
Slika 6.5:	Subjektivna ocena kakovosti življenja: indeks standardiziran na nacionalna povprečja	44
Slika 6.6:	Zadovoljstvo z življenjem in BDP	45
Slika 6.7:	Indeks človekovega razvoja in sreča	46
Slika 6.8:	Kakovost življenja indeks (IK) in zaupanje v ljudi	47
Slika 6.9:	»Sistemski« dejavniki sreče za leto 2008	49
Slika 6.10:	Vrednote in politična kultura kot dejavniki sreče v letu 2008	50
Slika 7.1:	Razvrstitev evropskih držav glede spodbujanja domišljije in stopnje homofobije v letu 2008	51
Slika 7.2:	Razvrstitev evropskih držav glede nestrpnosti do Romov in ljudi, odvisnih od drog	52
Slika 7.3:	Razvrstitev evropskih držav glede na stopnjo etnocentrizma	53
Slika 7.4:	Razvrstitev evropskih držav glede na indeks ustvarjalne vzgoje	54
Slika 7.5:	Razvrstitev evropskih držav glede na stopnjo nestrpnosti in ustvarjalnost v letu 2008	55
Slika 8.1:	Protestni potencial v evropskih državah – spremembe od 1990 do 2008	60
Slika 8.2:	Razvrstitev evropskih držav glede na stopnjo politične Participacije in stopnjo socialne razvitosti v letu 2008	61
Slika 8.3:	Razvrstitev evropskih držav glede na stopnjo individualizirane in institucionalizirane politične participacije v letu 2008	62
Slika 8.4:	Vrednotenje demokracije v evropskih državah	63
Slika 8.5:	Pozitivno vrednotenje demokracije kot sistema vladavine – spremembe od 1999 do 2008	64
Slika 8.6:	Povezanost med sprejemanjem demokracije in vrednotami samoizražanja – primerjava evropskih držav	65
Slika 9.1:	Razvrstitev evropskih držav na podlagi različnih vidikov razvitosti v letu 2008	67
Slika 9.2:	Primerjava Slovenije s Švedsko, Nemčijo in Portugalsko glede na različne vidike (in pogoje) razvoja	68

B. VSEBINSKO POROČILO

Predgovor

V pričujočem poročilu ponujamo enega od možnih pogledov na problematiko povezanosti med vrednotami in socio-ekonomskim razvojem. Pri tem izhajamo iz predpostavke, da družbenega razvoja ne moremo enačiti z rastjo in še posebej ne samo z rastjo v enem od družbenih sistemov – torej z ekonomsko rastjo. Druga pomembna predpostavka, ki sledi iz prejšnje pa je, da definiranje koncepta razvoja in določanje razvojnih ciljev v veliki meri vključuje problematiko vrednot – tako v smislu temeljnih človeških vrednot, ki so del posameznikove osebnosti, kot vrednot v smislu družbenih prioritet. Pri raziskovalnem delu, ki je bilo podlaga temu poročilu smo tako stali na (vrednotnem) izhodišču, po katerem z razvojem povezujemo (v smislu cilja) kakovost življenja ljudi, medtem ko ekonomski razvoj razumemo zgolj kot sredstvo za doseg tega cilja. Zato menimo, da v luči sodobne globalne finančne krize zavzemanje zgolj za povečevanje stopenj ekonomske rasti, pravzaprav kaže na odlašanje rešitve. Rešitev problema je treba iskati v razmisleku o drugačni distribuciji bogastva, ne pa v stalni rasti, ki pravzaprav producira vse večje razlike, saj večina pri distribuciji ne participira. Zdi pa se, da takšna rešitev ne more biti lokalna (nacionalna) ampak je kvečjemu lahko globalna. Seveda to ne pomeni, da nacionalne razvojne strategije ("izhodne" strategije...) niso smiselne. Vsekakor so smiselne in potrebne, vendar pa je pri tem pomembno, da upoštevajo tudi globalni kontekstna ter tudi to, na kakšnih vrednotnih predpostavkah (prioritetah) so zgrajene.

Enačenje razvoja z rastjo pa je bilo v slovenski politiki očitno prisotno skoraj do samega izbruha krize, saj lahko v Strategiji razvoja Slovenije, ki jo je sprejela Vlada RS leta 2005, kot prvo prioriteto najdemo konkurenčnost gospodarstva in hitrejšo gospodarsko rast; je pa res, da hkrati kot družbeni cilj navaja izboljšanje kakovosti življenja in blaginje (Strategija razvoja Slovenije, 2005). V pripravah za novo strategijo pa sicer že lahko najdemo tudi potrebo po razpravi o vrednotah, vendar se to odmika v prihodnost, češ, da se navade, norme (vrednote?)... spreminjajo zelo počasi (Priprave strategije razvoja Slovenije 2013-2020). Ali ni ravno to počasno spreminjanje razlog, da je treba to tematiko postaviti v ospredje? Razen tega pa razvojno strategije lahko naredimo le na podlagi refleksije (analize) trenutne situacije vanjo vgradimo jasne prioritete, ki nikakor ne morejo biti nevtralne, ampak so nujno zgrajene na tudi vrednotnih predpostavkah. Postavljanje ciljev in prioritet je pravzaprav problem vrednot.

Pomembna spodbuda za raziskavo, ki je temelj tega poročilo, pa so bile tudi nekatere razprave, zamisli, razvojne vizije, ki so nastale kot odziv na krizo v Sloveniji (npr. Turk et al. 2010, Gregorčič et al. 2011). Gre sicer za različne poglede, za različne predpostavke, na katerih so zgrajene, vendar pa pri vseh lahko bolj ali manj poudarjeno zaznamo idejo odmikanja od koncepta enačenja razvoja z rastjo. Prav tako pa v njih najdemo, bolj ali manj izrazito zavzemanje za upoštevanje vrednot.

1. Uvod: razmisleki o razumevanju in merjenju družbenega razvoja

1.1. Globalna finančna in gospodarska kriza, njene posledice in razvoj

Zadnja globalna finančna in gospodarska kriza, ki je svet pretresla leta 2008, je hitro in intenzivno sprožila tudi energetska, prehransko, okoljsko in institucionalno krizo.¹ Na gospodarsko in finančno negotovost ter na vrsto procesov, ki so se vzpostavili kot posledica krize, so se vlade v številnih državah sveta odzvale s posebnimi ukrepi, najpogosteje s tako imenovanimi strukturnimi reformami ali pa z varčevanjem na račun že pridobljenih prednosti socialne države. Pretresom v finančni in gospodarski sferi leta 2008 je ob političnih posredovanjih nacionalnih vlad in mednarodnih institucij sledil domino efekt. Kriza se je odrazila na vrsti mehanizmov, ki so bili postavljeni za preprečevanje degradacije socialnih in kulturnih vidikov človekovega življenja. Po treh letih globalne krize lahko z gotovostjo trdimo, da so bila sredstva in politike za reševanje krize usmerjeni v pomoč velikim finančnim in gospodarskim subjektom, kar je plačevalo delavstvo ali zaradi česar so se zadolževale države, z velikim zadolževanjem pa se kriza prenaša na prihodnje, še ne rojene generacije.

A vendarle kriza ni bila niti nepričakovana, niti nenapovedljiva. Vse od devetdesetih let 20. stoletja smo bili priča vrsti vladnih, finančnih, gospodarskih, okoljskih in drugih kriz, ki so pestile zlasti države tako imenovanega tretjega sveta. Že v sedemdesetih letih 20. stoletja so številni raziskovalci iz nacionalnih razvojnih inštitutov, kasneje pa tudi raziskovalci v največjih mednarodnih institucijah, med katere sodijo Svetovna banka, Mednarodni denarni sklad, Razvojni program Združenih narodov idr. dokazovali, da ima samo *določena struktura* in *določena kakovost* gospodarske rasti lahko tudi realne vplive na izboljšanje kakovosti človekovega življenja (Glej: Commission on Growth and Development, 2008; Daly & Cobb Jr., 1989). Prav tako so že takrat statistično dokazovali, da hitro *povečevanje neenakosti* (znotraj družb in med družbami), ki jo povzroča nenadzorovana in netrajnostno naravnana rast BDP, ne pomeni le poglobljanje revščine, ampak (dolgoročno) negativno vpliva na samo gospodarsko rast in posledično tudi na zlom nacionalnih gospodarstev. Pri tem so vključevali širšo sliko družbene neenakosti, okoljske, socialne in kulturne vidike, na podlagi katerih so nastajali tudi novi kazalci in indeksi.² Prav *struktura* in *kakovost gospodarske rasti* ter komu so namenjeni njeni *rezultati*

¹ Zlasti o prehranski krizi je bilo, globalno gledano doslej najmanj tehničnih razprav, pa čeprav lahko prav prehranska kriza najbolj dramatično poseže v človekovo življenje. Več o tem glej dokumente FAO.

² Kot alternativni kazalci razvoja so se do danes uveljavili predvsem *Index of Sustainable Economic Welfare* (ISEW), ki so ga kasneje razvili v *Genuine Progress Indicator* (GPI), *Green gross domestic product* (green GDP), *Human Development Index* (HDI), *Quality-of-life Index*, *Weighted Index of Social Indicators* (WISP), *Living Planet Index* (LPI), *Calvert-Henderson Quality of Life Indicators* in številni drugi. Prav tako pa so se uveljavili kazalci, ki v svojih kalkulacijah ne upoštevajo vrednosti BDP: *Ecological Footprint*, *Subjective Well-Being*, *Gross National Happiness* (GNH) idr. (Glej tudi: Lawn, 2003; Talberth, et al., 2007).

(redistribucija dobičkov), vplivajo na to, ali bodo ljudje živeli bolj kakovostno, a tudi ali se bo rast BDP nadaljevala. S tem se lahko opredeli tudi kakovost in smer *razvoja* države.

Številni strokovnjaki so krizo leta 2008 primerjali z depresijo iz tridesetih let 20. stoletja, s tisto, ki je različne institucije iz Velike Britanije in Združenih držav Amerike potisnila do odločitve, da so kot glavno metodologijo merjenja nacionalnega razvoja postavile BDP. Ta kazalec je prevladoval kot *sine qua non* gospodarskega razvoja vse do začetka 21. stoletja (cf. Costanza et al., 2009; Marcuss & Kane, 2007). Takoj po globalni finančni in gospodarski krizi leta 2008 so začele številne nacionalne in mednarodne institucije ponovno razvijati alternativne kazalnike, ki so jih različni posamezniki, raziskovalne institucije ali skupine oblikovale že vse od sedemdesetih let 20. stoletja. Najbolj odmevno je bilo poročilo Stiglitzove skupine (Stiglitz et al. 2009). Prav tako so nastajala teoretska dela, ki so ponujala novo paradigmo razvoja (cf. George, 2010; Holloway, 2010). Nastajala pa so tudi številna druga gradiva, ki so analizirala tako vizijo kot tudi strategijo razvoja. Kljub tovrstnim raziskavam pa je EU ostala zavezana paradigmi rasti: pametna, trajnostna in vključujoča rast je postalo vodilo strategije razvoja EU do leta 2020.

Pri našem raziskovanju v izhodišče postavljamo tezo, ki jo srečamo tudi pri Maxu Weberu, da je pojem "napredek" (razvoj?) zelo težko ločiti od vrednotenja – po njegovem je to mogoče le v primeru, ko se pojem "napredek" enači z enostavnim "napredovanjem" (potekom) nekega, od vseh ostalih pojavov izoliranega, razvojnega procesa (Weber, 1986 [1917]: 230). Jasno je, da je družbene razvojne procese na različnih področjih družbenega "življenja" (ekonomija, blaginja, znanost, kultura in celo tehnologija...) nemogoče obravnavati izolirano od celote družbenih procesov in izvzeto iz kompleksnosti družbenih sistemov in družbene strukture.

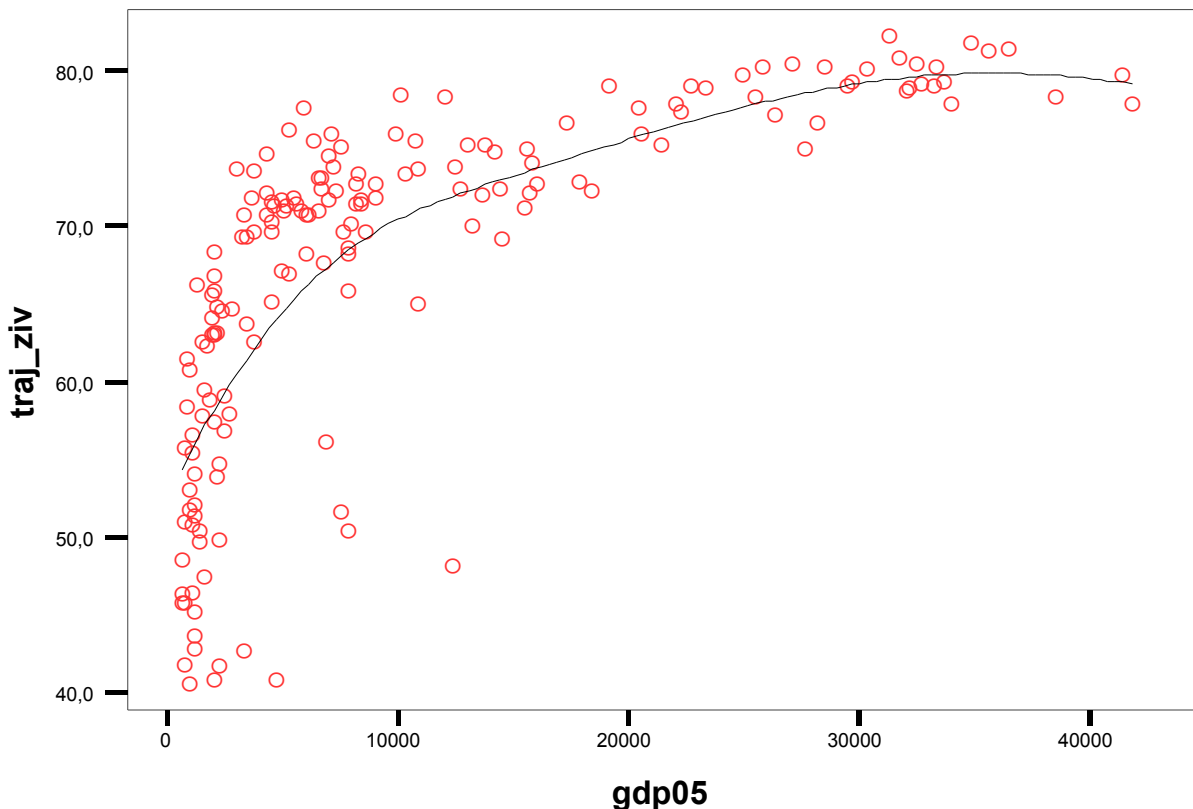
Čeprav je določena raven ekonomske razvitosti (v smislu količine materialnega bogastva) nujen pogoj za razvoj v smislu kakovosti človekovega življenja ter subjektivnega občutka zadovoljstva in sreče, razvoja ne moremo enačiti z ekonomsko rastjo. "Neskončna" rast materialnega bogastva torej ne pomeni avtomatično tudi povečevanja kakovosti življenja. Podatki kažejo, da ekonomska rast (npr. BDP) in kakovost življenja (merjena s pričakovanim trajanjem življenja) nista linearno povezana, ampak gre prej za povezanost, ki je morda bližje logaritemski funkciji (glej sliko 1). Sklepamo torej lahko, da je človekov razvoj (v smislu kakovosti življenja posameznikov) torej do neke točke še povezan z ekonomsko rastjo, od te točke naprej pa ekonomska rast ne prispeva več k izboljšanju kakovosti življenja. Kot je že bilo omenjeno, ekonomska kriza spodbuja namreč razmišljanje o nasprotnem: pretirana ekonomska rast v obliki rasti BDP (utemeljena na vrednotnih predpostavkah materializma, tekmovalnosti, moči, doseganja itd.) se lahko obrne proti sami sebi in torej lahko pomeni zmanjševanje kakovosti življenja in s tem zaustavljanje človekovega razvoja.

Prav takšna povezanost med (ekonomsko) rastjo in (človekovim) razvojem, ki jo lahko vidimo na sliki 1, zahteva, da se pri merjenju, preučevanju, načrtovanju ter spodbujanju razvoja poslovmimo od tradicionalnega koncepta enačenja razvoja z ekonomsko rastjo oz. ekonomsko uspešnostjo. To še posebej velja za družbe, ki so že na takšni ravni ekonomskega razvoja, da nadaljnja ekonomska rast ne prispeva več k (človekovemu) razvoju (ali vsaj ne prispeva pomembno) (na sliki 1 vidimo, da se pričakovano trajanje življenja v državah z BDP višjim od 10000 dolarjev ne povečuje bistveno v povezavi s povečevanjem BDP). V takšnih pogojih je torej za razumevanje razvoja pomembno preučevati tudi (prevladujoče) vrednote v družbi, subjektivne zaznave ljudi, njihovo zadovoljstvo, srečo. Ti subjektivni vidiki razvoja pa niso povezani le z materialnim

bogastvom družbe, ampak veliko bolj z odnosi znotraj družbe, torej z odnosi posameznikov z drugimi posamezniki, z odnosi do institucij oz. z delovanjem institucij in z razlikami v družbi.

Slika 1.1:

Povezanost med BDPpc in pričakovanim trajanjem življenja v državah sveta za leto 2005
(vir podatkov HDR)

1.2. Družbeni razvoj: rast ali sreča?

Leta 1985 so raziskovalci v Združenih državah proučevali, kako pogosto je posameznik soočen z depresivnim obdobjem v svojem življenju. Analizirali so generacijo, ki je takrat dopolnila petinsedemdeset let in tiste, ki so zaokrožili petindvajseto leto. Med starejšo generacijo, ki je preživela veliko depresijo tridesetih let 20. stoletja, drugo svetovno vojno in še marsikaj, je bilo le 1,3 odstotka možnosti za depresijo, med mlajšo pa že 5,3 odstotka. Nove raziskave dokazujejo, da današnja generacija že desetkrat bolj tvega depresijo kot generacija pred njo. Da bi odkrili vzroke za depresijo, so se znanstveniki zapodili v nove raziskave. Ugotavljali so, da je ni mogoče pripisati materialnemu pomanjkanju, saj so imeli ljudje ob koncu 20. stoletja v primerjavi s povojno generacijo dvakrat več osebnih avtomobilov, z letali so prepotovali petindvajsetkrat dlje, porabili so enaindvajsetkrat več plastike in uničili desetkrat več obdelovalnih površin. Prav tako se je že leta 1970 dvakrat povečala velikost stanovanj, medtem ko se je hkrati zmanjševalo število ljudi v skupnem gospodinjstvu. Čeprav so imeli več, so statistično gledano svoje življenje ocenjevali slabše. To vprašanje je begalo znanstveni svet, dokler jih ni šokirala še ugotovitev

univerze v Pensilvaniji, da se države, ki imajo nakupovalna središča (konkretno so govorili o Wal-Martih), razvijajo počasneje kot tiste brez, in še, da z rastjo števila nakupovalnih središč raste tudi revščina v državi (cf. Durning, 1992; McKibben, 2007). Podrla se je ideja napredka, ki so jo obljubliali konglomerati diskontnih razprodaj življenja.

Odgovore na ta protislovja so najprej začeli iskati ekonomisti. Dokazali so, da denar lahko kupi srečo ljudi, vendar da to (pod)kupovanje deluje le do določene meje, in sicer vse dokler bruto domači proizvod na prebivalca ne preseže 10.000 dolarjev, podobno kot so sociologi dokazali, da gospodarska rast na neki stopnji več ne izboljšuje človekovega življenja (glej npr. Diener & Seligman, 2004; Easterlin, 2001, 1995, 1974; Gregorčič in Hanžek, 2000; Daly & Cobb, 1989). Američani so se zgrozili, saj je hitra gospodarska rast v Indiji, Mehiki, Braziliji in številnih drugih državah povečevala srečo in zadovoljstvo tamkajšnjih prebivalcev, kljub revščini, v kateri je večina živela in še živi. Gospodarska rast v Združenih državah pa je negativno vplivala na srečo in zadovoljstvo ljudi, še več, peha jih v depresijo. Kako poiskati srečo v ljudeh? Zdravniki, ki so se zanimali za te dileme ekonomistov, so odkrili, da so srečnejši tisti, ki imajo večjo aktivnost v levem predelu možganov. V knjigi *Well-being: The Foundations of Hedonic Psychology* je izjemno prepoznaven psiholog (in Nobelov nagrajenec za ekonomijo!) Daniel Kahneman ugotavljal, da ni pomembna samo objektivna, temveč tudi subjektivna sreča, in zato raziskoval fenomen hedonizma (cf. Kahneman et al., 1999).³ S sodelavci se je lotil vrste bizarnih študij: merili so, kaj človeka osrečuje, kaj mu povzroča bolečino ali ugodje, zanimanje ali zdolgočasnost, radost ali žalost, zadovoljstvo ali nezadovoljstvo; potem so opravljali raziskave na pacientih, ki so morali sredi kolonoskopije vsakih šest sekund ocenjevati bolečino na lestvici od ena do deset; izbrani skupini ljudi so vbrizgali virus gripe in opazovali reakcije. Prišli so do podobnih ugotovitev kot vrsta drugih ekonomistov ali raziskovalcev. Vedno so se najbolje odrezali tisti, ki so imeli veliko socialnih stikov in bogato socialno omrežje – lažje in hitreje so premagovali tako bolečino kot bolezen. Štirikrat hitreje kot ostali pacienti so na primer premagali virus.

Takrat so se ekonomisti spomnili še na Schwartza, ki je že pred desetletji ugotavljal, da so ljudje z več socialnimi stiki, prijateljskimi in družinskimi vezmi srečnejši (Schwartz, S.H., 1992, 1994). Kasneje tudi na Putnama, ki je pred dvema desetletjema dokazoval, da lahko ljudje, ki še niso vključeni v društvo ali socialno mrežo, za polovico zmanjšajo verjetnost, da bodo kmalu umrli, če se nemudoma priključijo nekemu družabnemu klubu, skupini ali prostovoljni organizaciji (cf. Putnam et al., 1993; Putnam, 2002). Na podlagi vseh teh in vrste drugih raziskav so prišli do novih znanstvenih ugotovitev: da imajo v Združenih državah »presežek individualizma in primanjkljaj družine ali prijateljev« in da so zato bolj »ranljivi«. S tem se je začela tekma za socialne stike, druženje, večanje družabnosti, kupovanje družbenih aktivnosti. Padle so sanje, zaradi katerih so Združene države oglaševale svobodo in neodvisnost svojih državljanov, njihov hiperindividualizem, ki ni potreboval sočloveka, ni bil odvisen od nikogar, pač pa izključno od Wal-Marta. Ko se je ideja Wal-Marta razblinila v prah, je ostalo le malo alternativ. Kljub agresivnim pozivom po druženju, grajenju socialnih stikov, omrežij in vezi se v Združenih državah veliko ne spreminja. V članku z naslovom »Lepe sanje, če jih lahko sanjaš« je Engardio pokazal, da je kar petinpetdeset odstotkov Američanov, mlajših od trideset let, prepričanih, da bodo v

³ Glej tudi obsežen prispevek Eda Dienerja v knjigi *The science of well-being: the collected works of Ed Diener* (Diener, 2009) ter vrsto znanstvenih revij, ki so se specializirale za tovrstna raziskovanja: *Journal of Happiness Studies* (JOHS), *Social Indicators Research*, *The Official Journal of the International Society for Quality-of-Life Studies* idr.

zrelih letih svojega življenja bogati (Engardio, 2004). Frank pa je v knjigi z naslovom *Luxury Fever* ugotavljal, da Američani še vedno trdijo, da bi se njihova kakovost življenja izboljšala le z »več denarja« (Frank, 2000).

* * *

Kljub izjemnemu številu mednarodnih, nacionalnih in regionalnih institucij in organizacij, ki merijo, evidentirajo in analizirajo posamezne vidike razvoja držav (in v državi), pa vse do danes še nimamo izdelanih dovolj zanesljivih, natančnih in med seboj primerljivih kazalnikov socialnega razvoja. Dohodkovna neenakost, za katero se najpogosteje uporablja kazalnik Ginijev koeficient, kot tudi indeksi, ki merijo revščino (prag revščine, tveganje revščine itn.) do zdaj še niso bili primerljivi na globalnem nivoju, kot denimo HDI ali pa BDP. Revščino tudi Združeni Narodi merijo ločeno za razvite in nerazvite države. Podobno velja tudi za druge socialne kazalnike razvoja – denimo delež zaposlenega/brezposelnega prebivalstva, oblika zaposlitve, trajnost zaposlitve itn.⁴ Vse težje je meriti deleže ljudi, ki so vključeni v javno šolstvo in zdravstvo. Pri izobraževanju je zaradi plačljivosti šolanja/študija, kot tudi zaradi privatizacije javnega šolstva vse težje na ravni držav ugotovljati, v kolikšni meri država še zagotavlja javno šolstvo, študij, pedagoško osebje na število dijakov, študentov itn. Zaradi spreminjanja delovnih razmerij, prekarizacije dela in življenja, je danes vrsto kazalnikov bodisi povsem neuporabnih ali pa vsaj neprimerljivih med državami, zato je vse težje analizirati socialne in kulturne vidike razvoja držav ter jih primerjati na globalnem nivoju. Kljub metodološkim oviram ostajajo določene podatkovne baze, po katerih so spremljani različni socialni in kulturni kazalci.

V tej analizi bomo obravnavali predvsem "subjektivne" kazalnike razvoja iz družboslovne anketne raziskave Evropska raziskava vrednot (European Values Study – EVS) za obdobja 1990, 1999 in 2008. Na nekaterih mestih pa jih bomo dopolnili tudi s podatki Evropske družboslovne ankete (European Social Survey – ESS), predvsem za leto 2008. Zavestno smo se odločili, da bomo v različnih kontekstih uporabili različna sestavljena merila (indekse) socialnega razvoja. Prvi razlog je bil ta, da v raziskavah ESS in EVS nismo imeli na razpolago identičnih subjektivnih indikatorjev. Tako smo oblikovali dva ločena indeksa socialne razvitosti izključno na podlagi subjektivnih kazalnikov. Posebej pa smo oblikovali tudi indeks socialnega razvoja (razvitosti), ki je vključeval poleg subjektivnih kazalnikov (anketni podatki) tudi objektivne kazalnike. Posebno pozornost pa smo namenili tudi situaciji, ko smo preverjali povezanost med vrednotami in socialnim razvojem. V tem primeru smo morali biti pozorni zaradi kazalnika sreče: sreča se namreč pojavlja tako v operacionalizacijah koncepta socialne razvitosti (še posebej, ko se le-ta povezuje s pojmom kakovosti življenja), kot v operacionalizacijah nekaterih vrednotnih dimenzij kot je npr. Inglehartova dimenzija "*preživetvene vrednote – samopresegajoče vrednote*" (glej Inglehart, 1997; Inglehart & Welzel, 2005).

⁴ Statistični urad RS spremlja delež brezposelnih glede na registrirano brezposelnost, ki jo lahko oseba (prostovoljno in ne obvezno) prijavi na Zavodu za zaposlovanje RS ter anketno brezposelnost, merjeno s pomočjo Ankete o delovni sili (mednarodno primerljivih kriterijih (ILO)). Ne prva ne druga metodologija ne predstavlja realne brezposelnosti, kajti v prvo se uvrščajo predvsem tisti, ki lahko prek zavoda zaradi dolgotrajne ali začasne brezposelnosti prejemajo denarna nadomestila, dodatno izobraževanje ali pa vsaj pomoč pri iskanju zaposlitve, po metodologiji anketne brezposelnosti (EUROSTAT) pa se med brezposelne smatra ljudi, ki dejansko ne opravljajo nikakršnega plačanega dela, kar pomeni, da tudi zaposleni po tej metodologije ne morejo preživeti od svojega dela. Slednja metodologija je tudi edina evropsko primerljiva metodologija o spremljanju brezposelnosti.

2. Položaj Slovenije v svetu – nekateri rezultati predhodnih raziskave (WVS 2005-2008)

Slovenija je bila vse od začetka devetdesetih let, tako kot druge kapitalistične države sveta, podvržena gospodovanju *doktrine rasti*. Rast BDP je postala *cilj*, delavstvo pa *sredstvo* za uresničevanje tega cilja. V prizadevanjih za večjo *rast* so se krčile delavske in socialne pravice. Za več dela in ob višji rasti je bil delavec plačan vsako leto manj. Vendar to naj bi bilo obdobje »tranzicije«, za katero sta politika in stroka utemeljevali, da bo potrebovalo neko prehodno obdobje, ki naj bi mu sledili dolgoročni in oprijemljivi cilji. Zato je začetno obdobje samostojne države spremljal tudi večji optimizem državljanek in državljanov, ki so v vrednotnih orientacijah izražali velik optimizem in pričakovanja, hkrati pa se je kazal tudi močan nacionalizem, izključevanje in splošna nestrpnost. V devetdesetih letih se je v Sloveniji močno zapostavljajo socialne, kulturne in okoljske vidike razvoja, kar se danes kaže v premalo poudarjenih neekonomskih politikah, pa tudi v vse večji odvisnosti neekonomskih vidikov razvoja od izključno ekonomske, tržne, profitno naravnane razvojne usmeritve, ki je podvržena gospodarski rasti.

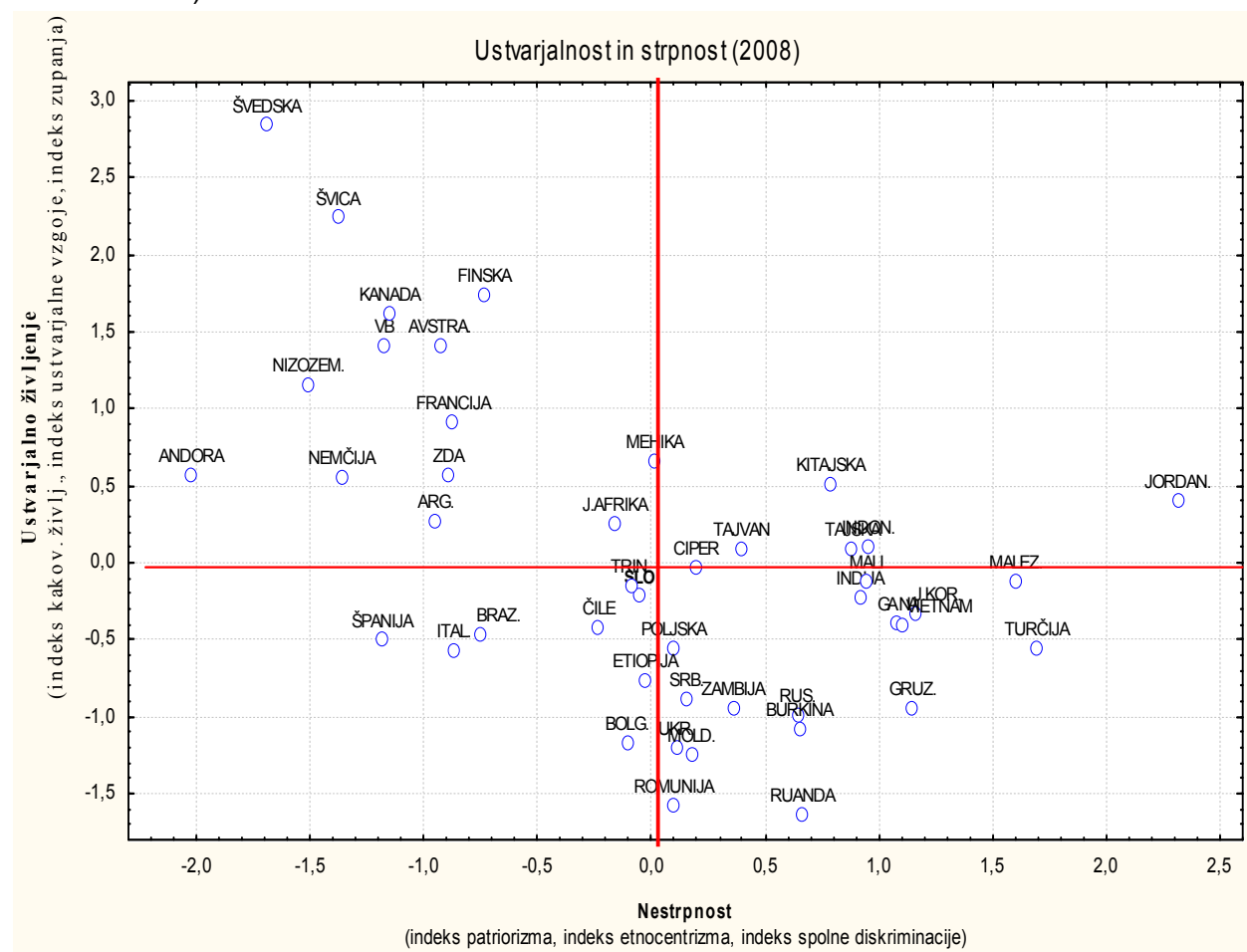
Za devetdeseta leta smo že večkrat potrdili veliko nesorazmerje med rastjo BDP in kakovostjo življenja, kar smo dokazali tudi v *Poročilu o človekovem razvoju* leta 2001, saj se je negativnim vidikom človekovega razvoja v Sloveniji namenjalo premalo pozornosti. Hkrati pa lahko z različnimi kazalci dokazujemo, da se kakovost življenja prebivalcev Slovenije tudi po »tranziciji« in še zlasti v obdobju konjunktore (po letu 2003) ni izboljševala. Čeprav smo zadnja leta nenehno poslušali zgodbe o uspehu, razvoju in prosperiteti, je širše gledano nazadovala ustvarjalnost, po drugi strani pa se je bolj kot v Evropi, v Sloveniji krepila nestrpnost (priloga: Tabela p2.1).

Take ugotovitve dobimo iz analize zadnje svetovne raziskave vrednot za 48 držav sveta (od tega 17 evropskih držav), ki pokaže, da se Slovenija glede na vse tri indekse nestrpnosti uvršča nad evropsko povprečje, po indeksu patriotizma pa tudi nad svetovno povprečje, in da se glede na vse tri indekse ustvarjalnega življenja uvršča pod evropsko povprečje, pod svetovno povprečje pa tudi po indeksu zaupanja in kakovosti življenja. Kljub popravkom, ki jih kažejo vrednotne orientacije v Sloveniji v primerjavi z letom 1990, Slovenija tudi po letu 2008 ne dosega evropskega povprečja (Slika 2.1).⁵ Analiza je narejena na podlagi petindvajsetih kazalnikov Svetovne raziskave vrednot (WVS) za obdobje 2005–2008. Izoblikovani so trije indeksi, ki merijo nestrpnost (indeks patriotizma, etnocentrizma in spolne diskriminacije) in tri indekse, ki merijo ustvarjalno življenje ljudi (indeks ustvarjalne vzgoje otrok, kakovosti življenja in zaupanja). Indeksi potrjujejo statistično značilno umeščanje držav v dve skupini glede na vrednotne orientacije ustvarjalnosti in strpnosti (skupini sta razdeljeni tudi v Tabeli p2.1 v Prilogi).

⁵ Obsežna analizo z razlago metodologije za posamezen indeks je prikazana v članku, po katerem tukaj povzemamo rezultate (Gregorčič, 2010). Podobna metodologija priprave indeksov je bila uporabljena tudi v nadaljevanju (7. poglavje), ko je bila opravljena analiza na podatkih Evropski raziskavi vrednot (EVS) za leto 1990 in 2008, ponekod pa tudi za leto 1999.

Slika 2.1:

Razvrstitev držav sveta na podlagi indeksov *ustvarjalnost in strpnost* (standardizirane vrednosti, WVS 2005-08)

Indeks patriotizma (IP) je sestavljen iz meritev nacionalnega ponosa, pripravljenosti boriti se za domovino in iz zaupanja ljudem druge nacionalnosti (IP je nekoliko bolj poudarjena spremenljivka »boriti se za domovino«, kjer je povprečna vrednost za državo okrog 70 %, preostali dve spremenljivki pa se gibljeta med 58 in 60 %). Najnižje izražen patriotizem ima Andora (IP=1), najvišje pa Vietnam (IP=2,58). Slovenija ima med vsemi evropskimi državami najmočnejše izražen patriotizem (IP=2,03), za njo se uvršča le še Turčija (IP = 2,52).

Indeks ustvarjalne vzgoje (IUV) je sestavljen iz štirih spremenljivk. Anketiranci so prejeli seznam, na katerem je bilo predstavljenih deset lastnosti otrok (samostojnost, trdo delo, občutek odgovornosti, domišljija, strpnost in spoštovanje ljudi, varčnost, odločnost, vera, nesebičnost, poslušnost). Izbrali so lahko do pet lastnosti, in sicer tiste, ki so se jim zdele za vzgojo otrok »še posebej pomembne«.⁶ Indeks IUV upošteva seštevke deležev tistih, ki so izbrali domišljijo, strpnost in spoštovanje ljudi ter samostojnost in/ali odgovornost (za slednji dve spremenljivki se

⁶ Metodološko pojasnilo: v IUV je nekoliko bolj poudarjena spremenljivka »vzgoja strpnosti in spoštovanja do drugih ljudi« (v povprečju se ocena giblje okrog 70 %), sledi vzgoja »samostojnosti« in/ali »odgovornosti« (povprečna ocena izračunana iz obeh spremenljivk se giblje okrog 60 %), najmanj poudarjena pa je domišljija (povprečna ocena se giblje okrog 25 %).

upošteva povprečna vrednost). Slovenija je imela leta 2005 v IUV izrazito podpovprečno poudarjeno domišljijo otrok ter izrazito nadpovprečno otrokovo samostojnost. Od leta 1992 se je IUV hitro popraviljal (z 1,36 leta 1992 na 1,72 leta 2005), vendar še vedno zaostaja za evropskim povprečjem. Med evropskimi državami ustvarjalno vzgojo najbolj poudarjata Švedska (IUV=2,35) in Švica (IUV=2,25), najmanj pa Romunija (IUV=1,28) in Bolgarija (IUV=1,32).

Inglehartov indeks etnocentrizma (IE) je nastal na podlagi podatkov iz anketnega vprašanja »Koga ne bi imel za soseda?« Predstavlja vsoto vseh deležev anketirancev, ki so med odgovori navedli »homoseksualce«, »imigrante ali tuje delavce« in »obolele za aidsom«. Občutljivost IE se kaže v širokem zajemanju področij, saj preverja (ne)strpnost do drugačne (netradicionalne, nepatriarhalne) spolnosti in razumevanje družine, (ne)strpnost do druge nacionalnosti, religije, rase in (ne)solidarnost pri dostopu do dela ter ne nazadnje tudi odnos do ljudi, ki so tako ali drugače ovirani zaradi bolezni in jih družba prepogosto obravnava le kot »obremenitev« za zdravstveni sistem. Med 22 državami sveta, za katere so primerljivi podatki iz raziskovalnega obdobja 1990–1993, etnocentrizem od začetka devetdesetih let upada. V Španiji in Mehiki se je stopnja etnocentrizma celo prepolovila, na Švedskem pa se je znižala za več kot trikrat (iz IE=0,44 leta 1992 na IE=0,13 leta 2005). Indija je IE popravila za 0,88 vrednosti (z 2,21 na 1,33), Romunija za 0,42 (z 1,71 na 1,29) itn. Izrazit upad etnocentrizma je zaznati tudi v Bolgariji, Španiji, Čilu in Argentini (sprememba vrednosti indeksa je večja od 0,3 točke). V Evropi se je etnocentrizem okrepil le v Franciji in na Finskem.⁷

Indeks kakovosti življenja (IK) je sestavljen iz treh spremenljivk. Upoštevali smo delež anketirancev, ki so se ocenili za »zelo srečne«, delež anketirancev, ki so svoje zdravstveno stanje ocenili za »zelo dobro«, tretjo spremenljivko pa smo sestavili iz treh vprašanj: ocena splošnega zadovoljstva z življenjem (na desetstopenjski lestvici so bili upoštevani najvišji trije odgovori – »zadovoljen«), ocena splošnega zadovoljstva s finančnim stanjem gospodinjstva (prav tako na desetstopenjski lestvici upoštevani najvišji trije odgovori – »zadovoljen«) in še ocena socialne vključenosti (na vprašanje »Ali mislite, da bi vas večina ljudi želela izkoristiti?« smo na desetstopenjski lestvici upoštevali najvišje tri odgovore, ki so se nagibali k trditvi »Ljudje so na splošno pošteni«). Ocena kakovosti življenja prebivalcev Slovenije je bila leta 1992 izrazito pod svetovnim in evropskim povprečjem in kljub počasnemu izboljševanju teh ocen Slovenija ostaja prepričljivo pod svetovnim in evropskim povprečjem tudi po letu 2005. Vseskozi se je kazal nizek delež pri vseh spremenljivkah, zlasti pa delež srečnih in zdravih. Med najvišje uvrščenimi državami glede na IK je Mehika, najnižje pa Bolgarija; najvišji IE je v Jordaniji, najnižji pa na Švedskem. Slovenija se kljub pozitivnim premikom v obeh indeksih še naprej uvršča podpovprečno.

Tudi indeks zaupanja in indeks spolno pogojene diskriminacije sta negativno in statistično značilno povezana ($r = -0,31$ pri $p < 0,05$), kar pomeni, da bolj ko ljudje v neki državi izražajo nezaupanje do soljudi, večja je verjetnost, da poudarjajo tudi spolno diskriminacijo oziroma

⁷ Najvišja vrednost IE je bila za Slovenijo leta 1993 (IE = 1,78) in se je leta 1998 zniževala (IE = 1,35) ter šele leta 1999 prvič zares upadla 0,95. Leta 1999 so raziskave SJM za Slovenijo prvič pokazale vsesplošen upad v vseh strukturah nestrpnosti (do drugih, drugačnih skupin, skupin na obrobju marginaliziranih skupin itn.), vendar se je IE že leta 2000 vrnil na 1,30 ter je do leta 2005 z nihanji upadel na vrednost 0,98. Nestrpnost do homoseksualnosti je bila v Sloveniji v vseh obdobjih najvišja glede na druge spremenljivke in tudi po letu 2005 ostaja na 42 %. Nestrpnost do istospolne usmerjenosti je najnižja na Švedskem (4,4 %) in na Nizozemskem (4,9 %).

manjvrednost in neenakopravnost žensk in deklic. Indeks spolne diskriminacije (ISD) smo sestavili iz sedmih anketnih vprašanj, ki smo jih strnili v tri spremenljivke: prva pojasnjuje egalitaren dostop do šolstva in zaposlitve (združuje povprečno vrednost deležev tistih, ki so se strinjali s trditvijo »Univerzitetna izobrazba je bolj pomembna za fanta kot za dekle« (upoštevani je delež »zelo strinja« in »strinja«), in tistih, ki so se strinjali s trditvijo, da bi morali imeti pri zaposlitvi »moški prednost pred ženskami« (upoštevani so odgovori »strinjam« in »niti strinjam, niti ne strinjam«).⁸ Drugo spremenljivko sestavlja povprečna vrednost strinjanja s trditvama, po katerih se vnaprej določajo spolno pogojene vodstvene sposobnosti: »Moški so boljši politični voditelji kot ženske« in »Moški so boljši poslovneži kot ženske«.⁹ Tretjo spremenljivko pa sestavljajo strinjanja s trditvami, ki opravičujejo nasilje nad žensko, ženski odrekajo avtonomno pravico upravljanja lastnega telesa ter vnaprej določajo njeno dojetje vloge gospodinjske delavke: »da ženska ne sme imeti otroka, če ob tem ne želi stalnega odnosa z moškim«, »da je za žensko prav tako izpolnjujoče, če je gospodinja« in »da je opravičljivo, da mož pretepa svojo ženo«.¹⁰ V povprečju so se vrednosti vseh treh spremenljivk gibale med 21 in 24 %. Med vsemi obravnavanimi državami ima daleč podpovprečen indeks spolne diskriminacije Andora (ISD=0,30), sledi pa ji Švedska (ISD=0,35). Med drugimi državami imajo izrazito poudarjeno spolno diskriminacijo azijske države in tiste, v katerih je vloga religije močno poudarjena v politiki in v vsakdanjem življenju ljudi. Med njimi se najvišje uvršča Jordanija (ISD = 1,29). Med evropskimi državami pa ima najvišjo vrednost Turčija (ISD = 1,05). Slovenija se z vrednostjo 0,64 uvršča pod svetovno povprečje, vendar nad evropsko povprečje.

Indeks zaupanja (IZ) smo izmerili s tremi spremenljivkami, katerih izbira je bila daleč najzahtevnejša, saj raziskave WVS in SJM ponujajo več deset različnih vprašanj, povezanih z zaupanjem ustanovam, soljudem, (ne)znancem, političnim strankam in voditeljem, družini, sosedom itn. Odločili smo se, da bomo izoblikovali splošen kazalnik zaupanja sočloveku, zato smo upoštevali delež odgovorov tistih, ki so izbrali trditev »večini ljudi lahko popolnoma zaupam« (in ne »z ljudmi je treba biti previden«), delež »popolnega« zaupanja do ljudi, ki jih »osebno poznajo«, ter delež »popolnega« zaupanja do ljudi, ki jih »prvič srečajo«. Delež »zaupanja« je leta 2005 popravilo le šest držav (npr. Avstralija za 14,4 odstotne točke in Švica za 10,7 odstotne točke). V preostalih šestnajstih državah se je delež znižal v povprečju za 10 odstotnih točk, najbolj v Mehiki (za 17,9 odstotne točke), Španiji (14,3 odstotne točke) in v Veliki Britaniji (13,1 odstotne točke).

⁸ V tem primeru smo upoštevali tudi deleže tistih, ki se do tega vprašanja niso opredelili oziroma so odgovorili »niti strinja, niti ne strinja«, kajti samo odgovori »ne strinja« v celoti zavračajo spolno diskriminacijo pri zaposlovanju.

⁹ Pri obeh trditvah je bila izračunana povprečna vrednost odgovorov »strinjam« in »popolnoma strinjam«, da smo uravnotežili velike odklone glede na oba odgovora za posamezno državo ter se s tem približali natančni oceni usmeritve za posamezno državo (ocena spolno pogojenih vodstvenih sposobnosti za državo).

¹⁰ Podobno kot pri spremenljivki 2 so tudi pri spremenljivki 3 vse vrednosti strinjanja za posamezne trditve izračunane kot povprečne vrednosti strinjanj (»zelo strinja« + »strinja«). Pri opravičljivosti nasilja moža nad ženo pa so bili upoštevani vsi deleži na desetstopenjski lestvici (razen vrednosti 1 »nikoli opravičljivo«) ter dodatno preračunani in uteženi glede na vrednosti drugih dveh spremenljivk.

3. Pregled teoretskih modelov povezanosti vrednot in razvoja

3.1. Emancipativni učinki socialnoekonomskega razvoja

Razvojni teoretiki prepoznavajo socialnoekonomsko dimenzijo razvoja kot ključno za doseganje posameznikove avtonomnosti, razvijanje ustvarjalnosti in ustvarjanje pogojev za svobodno odločanje. Socialnoekonomski razvoj v prvi vrsti vpliva na zmanjševanje revščine in povečuje občutek varnosti. Druga pomembna značilnost socialnoekonomskega razvoja je vpliv na povečevanje izobrazbenega in kognitivnega potenciala državljanov. Slednje v največji meri vpliva na izrabo informacijskega potenciala sodobnih družb ter hkrati na krepitev intelektualne neodvisnosti posameznikov. Tretji in po mnenju nekaterih teoretikov najpomembnejši vpliv socioekonomskega razvoja pa je povezan s povečevanjem družbene kompleksnosti, specializacije poklicev in diverzifikacijo medsebojnih interakcij. Pri tem se vpliv tradicionalnih fiksnih vlog in kategorij zmanjšuje, povečuje pa se možnost svobodne izbire in posledično družbene avtonomije.

Spodnja tabela povzema emancipativne učinke socialnoekonomskega razvoja

Tabela 3.1. Emancipativni učinki socialnoekonomskega razvoja

<i>Ekonomska rast in država blaginje povečujeta ekonomske resurse</i>
:
<i>Povečuje se materialna varnost državljanov</i>
:
<i>Večja izobrazbena stopnja vpliva na pretok informacij, nastaja družba znanja</i>
:
<i>Povečuje se kognitivna avtonomija državljanov</i>
:
<i>Povečuje se možnost izbir</i>
:
<i>Narašča splošna avtonomnost subjektov</i>
:
<i>Narašča družbena kompleksnost in diverzificiranost interakcij (omrežja)</i>
:
<i>Poveča se družbena neodvisnost posameznikov</i>

Povzeto po: Inglehart & Welzel (2005): Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence.

Splošno sprejete vrednote in prepričanja prebivalcev neke družbe odločilno vplivajo na dinamiko in koncept njenega razvoja. Znana je izhodiščna predpostavka t.i. poročila o človekovem razvoju, ki pravi, da ekonomska rast sama po sebi ne zadošča za skladen družbeni razvoj, temveč je za

to potreben družbeni sporazum o razvojnem modelu. V tem pogledu je najpomembnejši družbeni dogovor o razvoju sistemov, ki se ukvarjajo z zdravjem, izobraževanjem, zaposlovanjem, ekologijo in drugim kar zagotavlja kakovost življenja prebivalcev neke družbe.

Prav pri dogovoru o viziji razvoja družbe imajo ključno vlogo vrednote in prepričanja, ki so značilna in pomembna za neko kulturo. Hofstede (1984) v tem pogledu vidi kulturo kot kolektivno programirano doživljanje in pojmovanja sveta, ki smo ga deležni skozi vzgojo in izobraževanje in nas razločuje od članov drugih skupnosti. S socializacijo in inkulturacijo v določeno družbo torej dobivamo nekakšna "kulturna očala", skozi katera gledamo na svet. Jedro kulture po mnenju avtorja tvorijo prav prepričanja in vrednote, ki so hkrati orientacija pri sprejemanju odločitev in vplivajo na ravnanja članov družbe.

O povezavi med kulturo ter ekonomskim, političnim in socialnim razvojem družbe govori več študij. Raziskovalci se največkrat opirajo na raziskave Ingleharta (Inglehart, 1995, 1997; Inglehart in drugi, 1998.), ki je zbral podatke o vrednotah in prepričanjih prebivalcev 43 držav in spremljal njihovo spreminjanje skozi čas. Temeljna ugotovitev študije je, da ekonomski razvoj vodi do določenih sprememb v sistemu splošno sprejetih družbenih vrednot in prepričanj - te pa ustvarjajo povratne učinke, ki spet vplivajo na spremembe v ekonomskem in političnem sistemu teh družb.

3.2. Teorija modernizacije in postmodernizacije

Sodobne študije družbenih sprememb izhajajo predvsem iz teorijo modernizacije in postmodernizacije, z namenom artikulacije konceptualne distinkcije med obema kategorijama. V tem pogledu se proces modernizacije povezuje s specifičnimi kulturnimi spremembami, za katere je značilen zlasti prehod od tradicionalnih vrednot k vrednotam racionalno-legalne oblasti. Proces "kulturne modernizacije" (Inglehart, 1995) poteka vzporedno z industrializacijo, urbanizacijo, množičnim izobraževanjem in skokovito ekonomsko rastjo (nekje do druge polovice 20. stoletja), kar vpliva na uveljavljanje vrednot, ki ne temeljijo več tradicionalni vrednotni in moralni shemi z družino in cerkvijo v središču, temveč na državi in njenih političnih institucijah. Teorija modernizacije v tem pogledu temelji na podmeni povezanosti socioekonomskega razvoja s koherentnimi in predvidljivimi spremembami v kulturnem in političnem podsistemu.

Če je proces modernizacije povezan s skokovito ekonomsko rastjo, pa se proces postmodernizacije povezuje s težnjo po maksimiranju kakovosti življenja. V zadnjih 30. letih je prišlo zlasti v visoko razvitih državah blaginje do tako imenovanega postmodernega kulturnega preobrata - sindroma kulturnih sprememb, ki ga obeležuje nov nabor vrednot, izoblikovanih v razmerah ekonomske (socialne) in fizične varnosti. Za ta sistem je značilna postmaterialistična usmeritev, zavračanje nadzora in tradicionalnih oblik oblasti. V ospredju je posameznik, njegova svoboda, samoizpolnitev in ustvarjalno delo, prosti čas, socialni stiki in participacija v družbenem življenju; večja se osveščenost o varstvu okolja, pravicah marginaliziranih skupin in strpnost do različnosti v načinu življenja nasploh. Vendar pa na nastanek takšne orientacije ekonomska rast nima več neposrednega vpliva, pač pa izoblikovana demokratična kultura teh držav. Govorimo o kakovostno drugačnem sistemu vrednot in prepričanj, kar se kaže v tem, kako ljudje gledajo na življenje in kaj od njega pričakujejo. Novi sistem vrednot pa ni zgolj posledica družbenih sprememb, pač pa prav v tolikšni meri te spremembe sooblikuje.

Proces kulturne postmodernizacije se (za razliko od modernizacije) kaže v naslednjih procesih:

- **Prevladovati začnejo postmoderne vrednote varnosti** Te nadomestijo tako imenovane vrednote pomanjkanja, ki so se izoblikovale v obdobju industrializacije. Vzpon postindustrijskih družb je povezan s pomembnimi kulturnimi spremembami. Racionalizacijo, centralizacijo in birokratizacijo, ki so ključni elementi modernih družb nadomesti poudarjeno zanimanje za posameznika in pojav t.i. vrednot samoizražanja. Na osebni ravni ljudje ne poudarjajo več toliko materialnih dobrih, pač pa ima večji pomen potreba po smiselnem delu. Spreminja se tudi motivacija za delo - namesto zaslužka postane pomembnejša kakovost delovnega okolja in možnost za osebni in profesionalni razvoj, oz. kot ugotavlja Florida (Florida v Inglehart & Welzel 2005) - kakovost izkušnje nadomesti kriterij količine dobrin kot merilo uspešnega življenja.
- **Upada zaupanje v učinkovitost birokratske oblasti.** Če za modernizacijo velja, da je sekularizirala avtoritete, pa je ključna značilnost postmoderne emancipacija od avtoritet. Značilen je preobrat od tradicionalnih centrov avtoritete, kot sta cerkev in družina, pa tudi od državne oblasti. Eden najbolj očitnih in univerzalnih kazalcev postmodernizacije je upadanje zaupanja v vse družbene institucije.
- **Pojavlja se zadržanost do prevladujočega "zahodnega modela"** Prebivalci izražajo nezaupanje v tradicionalni kapitalistični model, obenem pa se poveča težnja po demokratizaciji na vseh ravneh družbe, zlasti potreba po politični participaciji državljanov.
- **Narašča poudarek na participativnih vrednotah.** Demokratizacija družbe se pojmuje zlasti v smislu povečanih možnosti posameznika, da se svobodno izraža kot osebnost in v političnem prostoru.
- **Upada zaupanje v racionalnost znanosti in tehnologije.** Vedno več prebivalcev je prepričanih, da zgolj z razvojem znanosti in tehnologije ni mogoče ustrezno "odgovoriti" na probleme človeštva.

3.3. Kulturni vzorci

Ključna ugotovitev raziskovalcev (Inglehart, 1995, 1997; Inglehart in drugi, 1998), da prehod iz moderne v postmoderno, s tem, ko se religiozne, socialne, ekonomske in politične komponente različnih kultur/družb združujejo v jasno prepoznavne kombinacije, vpliva na oblikovanje koherentnih kulturnih vzorcev, je sprožila relevantno vprašanje ali so ti kulturni vzorci povezani z gospodarskim in siceršnjim razvojem družb.¹¹ Četudi se zdi predpostavka vprašanja očitna, pa se je s to dilemo ukvarjalo razmeroma malo študij. Kot teoretsko ozadje raziskovalci največkrat navajajo Webrovo tezo o povezanosti protestanske etike in razvoja kapitalizma oz. modernizirano različico, ki ekonomsko rast posameznih družb pojasnjuje s prisotnostjo elementov konfucijske morale v smislu spodbujanja izobrazbe in dosežkov.

Empirično potrditev zgornje teze ponuja t.i. teorija motivacijskih dejavnikov v povezavi z ekonomsko rastjo. Avtor študije McClelland (v: Inglehart 1997) izhaja iz Webrove teze, vendar se osredotoči na vrednote, ki jih pri otrocih spodbujajo starši, šola in drugi socializacijski dejavniki.

¹¹ Več o tem glej Inglehart, 1995, str.396 - 398.

McClelland domneva, da nekatere družbe neodvisno od religijske denominacije (katoliške, protestantske, islamske itd.) spodbijajo ekonomske dosežke kot pozitivne cilje, medtem ko so nekatere druge družbe do teh ciljev ravnodušne. McClelland na sicer indirektni (kvalitativni) način potrjuje tezo in ugotovi, da nekatere družbe bolj kot druge spodbujajo dosežke in posledično dosegajo višjo ekonomsko rast.

Rezultati Inglehartove študije na osnovi WVS (Inglehart 1997) kažejo na pozitivno povezanost t.i. motivacijskega indeksa z rastjo BDP v daljšem časovnem obdobju (1960 – 1990). Značilnost indeksa je, da vključuje uravnoveženost oz. prevlado dveh tipov vrednot: ekonomske dosežke družb podpirajo vrednote povezane z varčnostjo in odločnostjo, nasprotno pa vrednote povezane z avtoritarno podrelostjo, tradicionalnostjo in konformnostjo, zmanjšujejo ekonomske dosežke opazovanih družb. Številni avtorji in tudi kritiki modela na tem mestu opravičeno opozarjajo na dejstvo, da povezanost pojavov še ne pomeni vzročnosti. Vprašamo se lahko ali kulturni dejavniki vplivajo na ekonomsko rast in obratno, ali ekonomska rast vpliva na razvoj kulturnih dejavnikov. Konkretno – postmaterialistične vrednote začnejo v neki družbi prevladovati, ko le-ta doseže razmeroma visoko raven ekonomske varnosti. V tem primeru ekonomska rast vpliva na oblikovanje kulturnih dejavnikov. Vendar to hkrati pomeni, da družbe v katerih se uveljavijo postmoderne vrednote, doživljajo razmeroma nizko nadaljnjo ekonomsko rast. V tem pogledu kultura preoblikuje ekonomijo.

Inglehart (Inglehart 1997) na tem mestu opozarja na pomembno značilnost povezanosti kulturnih dejavnikov in ekonomske rasti posameznih družb. Z ekonomsko rastjo je povezan predvsem indeks motivacije in dosežkov, medtem ko imajo postmoderne dejavniki na ekonomsko rast negativen vpliv. V tem smislu motivacijski dejavniki odražajo prehod od predindustrijskega k industrijskemu sistemu vrednot v okviru procesa modernizacije. Po drugi strani postmoderne vrednote odražajo prehod iz industrijske v postindustrijsko družbo s poudarkom na povečevanju splošne kakovosti življenja.

3.4. Socialni kapital

Na pomen socialnega kapitala kot razvojnega dejavnika družb opozarja že Tocqueville, kar kasneje z nizom raziskav potrdita Almond in Verba (v Inglehart 1997). V nekoliko modificirani obliki teorijo z nizom raziskav v širšem mednarodnem primerjalnem kontekstu potrjuje Inglehart, ki prepozna vpliv splošnega zaupanja in kulturnih orientacij na ekonomski razvoj in stabilnost demokratičnega ustroja. Pri tem je pomembna ugotovitev, da je treba razumeti kulturo kot spremenljivko, ki nastopa v dinamičnem kontekstu s celotno družbo in posledično vpliva na njen razvoj.

Podobno ugotavlja Putnam (v Inglehart 1997), ki prepozna ključno vlogo socialnega kapitala pri oblikovanju kulture zaupanja in tolerantnosti, ki je nujen pogoj za uspešen razvoj. Putnamovo delo razkriva vzročno povezavo med ekonomijo in kulturnimi dejavniki, kar mu uspe z analizo časovnega niza ekonomskih in kulturnih kazalnikov. Putnam sicer zavrača kulturni determinizem, opozarja pa na medsebojno delovanje kulturnih in ekonomskih dejavnikov.

Četudi se je teorija o povezanosti socialnega kapitala in družbenega razvoja s pomočjo empiričnih študij uveljavila, ni bila sprejeta povsem brez zadržkov. Olson (v Inglehart 1997) na primer ugotavlja, da širjenje sekundarnega družbenega omrežja duši ekonomsko rast. Vedenje

posameznikov in podjetij v stabilnih družbah postopoma povzroči zgoščanje omrežja kar vodi k dogovornemu, kartelnemu in lobističnemu delovanju ekonomije, ki na ta način postaja manj učinkovita in obvladljiva. Četudi se zdijo zaključki Putnamove in Olsonove študije medsebojno izključujoči, pa različni avtorji opozarjajo, da so rezultati zgolj neprimerljivi in ne izključujoči. Olson analizira negativne posledice organizacijskega omrežja visoko razvitih družb, medtem ko Putnam raziskuje korenine ekonomskega razvoja italijanske družbe devetnajstega stoletja. Razširitev in posplošitev Putnamovih rezultatov razkrije posledice, ki jih ima odsotnost ali prisotnost omrežij v zgodnji fazi razvoja družb na njihov kasnejši razvoj, o čemer govori Olsonova in druge študije.

3.5. Psihološke korenine človekovega razvoja

Zanimanje za razmerje med individualnim in kolektivnim sega do samih začetkov t. i. »zahodne socialne misli« Durkheim (v Inglehart in Welzel 2005) tako razume prehod od mehanske k organski solidarnosti kot splošni vidik modernizacije, ki vključuje zamenjavo kolektivnih vzorcev samoidentifikacije s pretežno individualnimi. Weber (Weber 1988) kot ključno razliko med katoliškimi in protestantskimi družbami vidi v usmerjenosti h kolektivu, ki je značilnost katoliških družb, za razliko od protestantskih družb, ki se usmerjajo k posamezniku. V tem kontekstu je v povezavi z oblikovanjem identitet relevantna tudi Toeniesovo (Toennies 1999) razlikovanje med skupnostjo in družbo. Kolektivna identiteta se ohranja predvsem v skupnosti, medtem ko družba spodbuja nastajanje individualnih identitet. Omenjene teorije odpirajo predvsem vprašanje razmerja med posameznikom in družbo, ki postane ključno vprašanje razvoja modernih družb. V povezavi z razvojnimi vprašanji se uveljavi koncept primerjalnega raziskovanja (medkulturnega), ki raziskovalno artikulira diado »individualizem - kolektivizem«. Greenfield (v Inglehart in Welzel 2005) jo vidi kot »globoko strukturo« kulturnih razlik, ki generirajo razlike v razvoju družb v globalnem smislu.

Koncept se povezuje s procesom raziskovanja človekovega razvoja, kjer so avtonomnost, individualizem in samo-izraznost del nabora vrednot, ki so skupne različnim kulturam. Središče raziskovalnega zanimanja postane avtonomna (posameznikova) izbira.

Hkrati s teoretskim konceptom se pojavijo tudi poskusi merske operacionalizacije koncepta. Znani so modeli merjenja individualizma na med-kulturni ravni, ki jih oblikuje Triandis v (Inglehart in Welzel 2005). Skupaj s Hofstedejem (Hofstede 1984) izdelata tudi koncept za merjenje prisotnosti dimenzij individualizma in kolektivizma v posameznih družbah, medtem ko Schwartz (Schwartz 2003) izoblikuje koncept s katerim meri avtonomnost in umeščenost posameznika v obravnavanih družbah. Vse tri operacionalizacije merijo identično dimenzijo, ki se kot variacija pojavlja v različnih kulturah v obliki preživetvenih vrednot in vrednot samoizražanja

V razmerju do individualizma se kolektivizem kaže kot pripadnost skupini hkrati z obvezami, ki jih ima posameznik do skupine. Ključni del identitete je skupinska pripadnost, v povezavi z mehanizmi ponotranjanja zahtev skupnosti do posameznika. Motivacija za delovanje posameznikov je izrazito »ekstrinzična«; za posameznika so pomembna pričakovanja »drugih«. Pripadnost skupini deluje kot nespremenljivo dejstvo, meje med skupinami so jasne in stabilne.

Novejše raziskave razkrivajo vzorec, ki kaže na preseganje delitev družb na individualistične in kolektivne. Konkretno: Družbe z visokimi vrednostmi na spremenljivki »samoizražanje«, dajejo

prednost avtonomiji in kakovosti življenja pred ekonomsko in fizično varnostjo. Zaupanje javnosti v tehnologijo in znanost kot rešitvi za težave človeštva je v teh družbah razmeroma nizko, visoka pa je stopnja ekološke zavesti. Razmeroma visoka je tudi splošna stopnja tolerantnosti (spolne prakse, priseljenci, subkulture itd.). Poudarjene so še vrednote blagostanje, zaupanje in imaginacija.

Rezultati kažejo, da obravnavane spremenljivke niso statične karakteristike družb, temveč se spreminjajo s socialnoekonomskim razvojem. Razvoj prinaša eksistencialno varnost, kar pospešuje krepitev vrednosti na obravnavanih spremenljivkah. Birch in Cobb (v Inglehart in Welzel 2005) proces imenujeta »liberalizacija življenja«. Proces opisujeta kot človekov razvoj, ki kot ključno vrednoto izpostavlja avtonomno izbiro. Sindrom individualizma, avtonomije in samoizražanja se povezuje z obstojem in razvojem demokracije. V tem kontekstu se prevlada individualizma nad kolektivizmom povezuje s socialnoekonomskim razvojem. Pomembna ugotovitev pri tem je, da vzorec ni kulturno specifičen, temveč univerzalen.

3.6. Državljska narava preživetvenih vrednot in vrednot samoizražanja

Celostna analiza razvojnih dejavnikov družb zahteva tudi razumevanje vpliva ekonomskih razmer na oblikovanje socialnih mrež, socialnega kapitala in posledično generaliziranega zaupanja v delovanje institucij. Geertz v znani študiji (v Inglehart in Welzel 2005) ugotavlja, da potencialna eksistenčna ogroženost posameznikov v skupini vpliva na oblikovanje tesnejših povezav članov znotraj skupine. Prav »zaprta narava« odnosov med člani znotraj skupine, naj bi pomembno vplivala na prevlado intimiziranega osebnega zaupanja, na račun splošnega zaupanja med skupinami in zaupanja, ki ga tvorijo posamezniki do delovanja institucij. Narava odnosov med člani skupine je v tem kontekstu zavezujoča za pripadnike skupine, medtem ko je do članov drugih skupin izključujoča. Proces, je izrazito prisoten v zaostrenih socialno-ekonomskih razmerah v katerih se t.i. preživetvene vrednote pojavljajo v funkciji t.i. moralne adaptacije. Gre za mehanizem, ki članom posebnih skupin (lahko tudi večinskih) omogoča legitimno opravičevanje »posebnih pravic« ali ugodnosti za člane skupine, na račun delegitimacije interesov skupnosti kot celote.

Na drugi strani se t.i. vrednote samoizražanja oblikujejo v razmerah, kjer večina članov doseže elementarno eksistencialno varnost. Posledično to pomeni manjšo potrebo po kolektivni zaščiti, večjo avtonomnost posameznikov hkrati z večjimi možnostmi »intrinzične izbire«, ki posameznikom omogoča ustvarjanje povezav onstran ozkih meja skupine. Posledično se vzpostavi splošno zaupanje, ki nadomesti intimizirano osebno zaupanje. V tem kontekstu se zmanjša verjetnost soglašanja članov skupine z omejitvami glede individualnih svoboščin na račun poudarjenih interesov skupnosti. Samoizražajoče vrednote imajo v tem pogledu izrazito proti-diskriminatorno in humanistično tendenco.

Teoretiki, ki se ukvarjajo z razvojem demokracije opozarjajo na pomembno sovpadanje političnih stališč in vrednotnih orientacij državljanov (Inglehart in Welzel 2005). Stališča državljanov do so-državljanov označuje distinkcija avtoritarno - libertarno in stališča do tujcev, distinkcija ksenofobno - altruistično. Diskriminatorni impulz preživetvenih vrednot se v tem kontekstu povezuje s ksenofobnimi težnjami državljanov do tujcev in avtoritarnimi tendencami do so-državljanov. Ravno nasprotno velja za humanistični impulz samoizražajočih vrednot. Le ta

kombinira kozmopolitsko težnjo, ki poudarja univerzalne človekove pravice, z libertarnimi težnjami, ki poudarjajo posameznikove pravice in svoboščine.

Zgornje ugotovitve, ki jih podpirajo številne raziskave imajo pomembne konsekvence za razumevanje družbenega razvoja v najširšem smislu. Emancipatorne orientacije državljanov, ki se kažejo kot vrednote samoizražanja dokazano spodbujajo nediskriminatorno pojmovanje posameznikovega in posledično družbenega razvoja. Slednje lahko razumemo tudi kot dejstvo, da je demokratični razvoj del širšega človekovega razvoja.

4. Vrednote in razvoj – preizkus vzročnega modela na podatkih EVS

4.1. Družbeni razvoj, vrednote in možne vzročne povezave – hipotetična izhodišča

Različni avtorji povezujejo družbeni (človekov) razvoj z vrednotami tako, da določene vrste vrednot razumejo kot dobre napovedovalce razvitosti (npr. Schwartz 2007), ali celo bolj eksplicitno kot posledico ali vzrok (spodbudo) ekonomskega in socialnega razvoja ter demokratizacije (npr. Inglehart 1997; Inglehart & Welzel 2005; Hofstede & Minkov 2010). Kot pomembna se pojavlja časovna komponenta povezave med vrednotami in razvojem, predvsem na tale način: a) prevladovanje določenih vrednot v neki časovni točki lahko npr. vpliva na ekonomski razvoj v določenem časovnem obdobju po tej izhodiščni časovni točki (npr. Hofstede 2010); b) socio-ekonomske razmere v nekem obdobju določajo prevladujoče vrednote v tem (in tudi prihodnjem) obdobju (npr. Inglehart 1997, Schwartz 2007); c) vrednote v predhodnem obdobju lahko določajo razvoj demokracije in delovanje političnega sistema v obdobju, ki sledi (npr. Inglehart in Welzel 2005). Ko poskušamo govoriti o vzročni povezanosti med posameznimi vidiki družbenega razvoja (npr. med vrednotami in ekonomsko rastjo) je torej nujno upoštevati ključno logično predpostavko vzročnosti – časovno zaporedje vzroka in posledice. To lahko pomeni vsaj dvoje: a) vrednote nekega časovnega obdobja (ali spreminjanje vrednot) so lahko hkrati posledica in vzrok socio-ekonomskega razvoja, so torej rezultat predhodnega razvoja in ekonomske rasti in hkrati lahko vplivajo na nadaljnji socio-ekonomski razvoj; b) ni pa nujno, da spreminjanje vrednot vedno sledi ekonomskemu razvoju in rasti, saj se lahko zaradi drugih dejavnikov kot je npr. sistem vladavine, stare vrednote ohranjajo, ali spreminjajo v smeri, ki glede na ekonomske spremembe ni pričakovana (glej npr. Inglehart in Welzel 2005).

4.2. Dejavniki razvoja - splošni model

Na podlagi omenjenih možnih (tudi empirično preverjenih) povezav med vrednotami in družbenim (ekonomskim, političnim, človekovim...) razvojem smo oblikovali hipotetični model vzročne povezanosti med različnimi dimenzijami družbenega (človekovega) razvoja (primerjaj npr. Inglehart 1997, Inglehart & Welzel 2005). Preizkusili smo sicer več modelov na različnih kombinacijah agregiranih podatkov (samo ESS, kombinirano ESS in EVS, samo EVS). Tukaj pa prikazujemo analizo na podatkih, ki za subjektivne kazalnike (vidike) razvoja vključuje podatke EVS. Glavni razlog je bil predvsem v tem, ker nam ti podatki omogočijo opazovanje daljšega časovnega razpona (najmanj 1999-2008) in ker imamo v medčasovni primerjavi na razpolago podatke za več držav kot v primeru podatkov ESS.

V modelu smo kot *odvisno spremenljivko* postavili *sestavljen indeks družbene razvitosti za leto 2008*, ki vključuje tako objektivne kazalnike razvitosti držav, kot tudi agregirane subjektivne ocene anketirancev (zadovoljstvo). Indeks tako vključuje naslednje indikatorje:

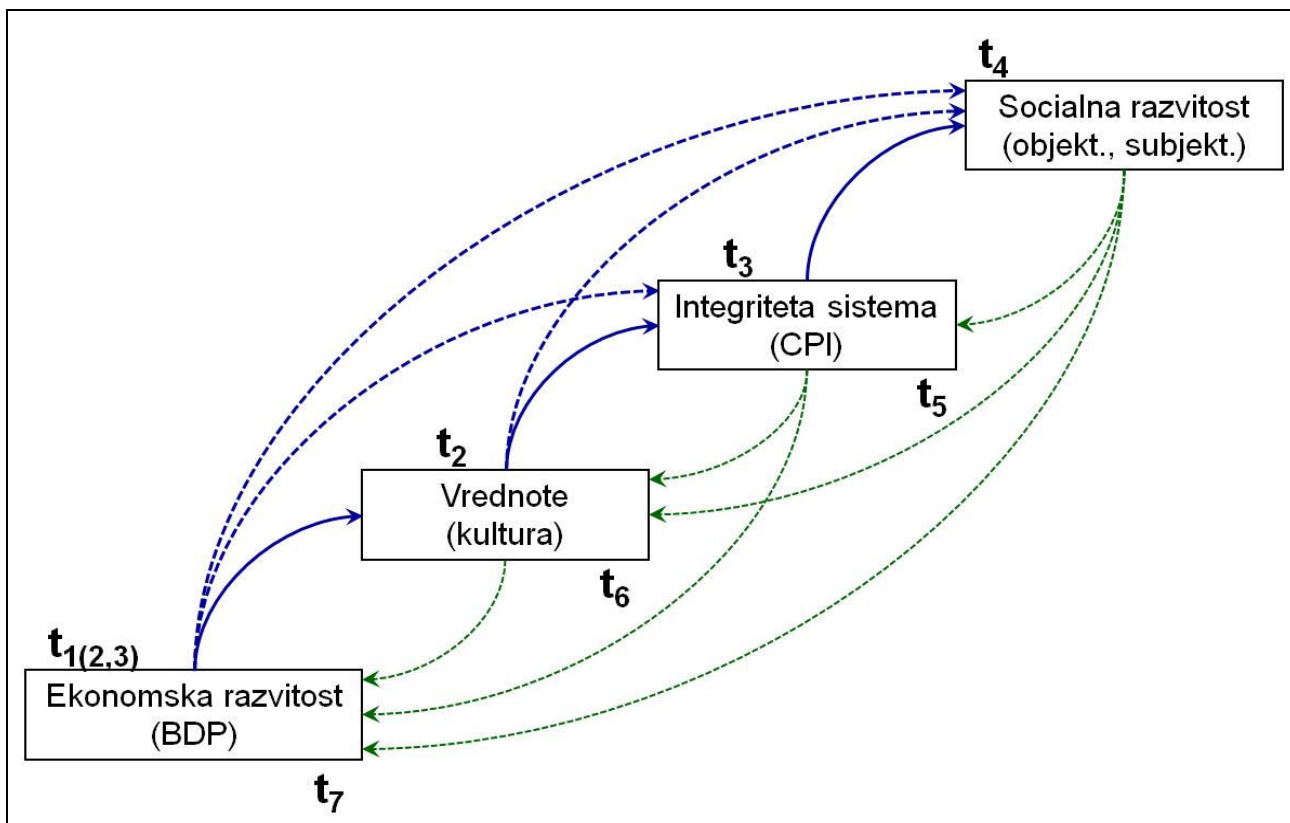
- *Objektivni kazalniki* so bili trije: a) pričakovano trajanje življenja ob rojstvu (vir HDR), s katerim pokrivamo več vidikov kakovosti življenja, predvsem pa v smislu razvitosti pokrijemo razvitost zdravstva; b) povprečno število dokončanih leta izobraževanja (vir HDR), s katerim "pokrijemo" predvsem dostopnost izobraževanja pa tudi pomen izobraževanja v razvojni politiki; c) razširjenost rabe interneta (vir HDR).
- *Subjektivna kazalnika* pa sta dva: a) zadovoljstvo z delom (% zadovoljnih) in b) zadovoljstvo z življenjem nasploh (% zadovoljnih) (vir EVS).

Indeks je bil pripravljen takole: a) najprej se je standardiziralo vseh pet kazalnikov na podlagi razpona med minimumom in maksimumom (na dejanskih podatkih opazovanih držav) tako, da so zavzemali vrednosti med 0 in 1; b) povprečna vrednost teh petih kazalnikov je bila potem končna vrednost sestavljenega indeksa, ki se je torej tudi gibala na intervalu med 0 in 1. Pri tem je treba opozoriti, da so imeli vsi posamezni kazalniki enako težo (glej vrednosti indeksa po državah v prilogi, Tabela p4.1).

Pri analizi dejavnikov družbene razvitosti bomo upoštevali logično zaporedje vzroka in posledice: izid oz. posledica (socialna razvitost v letu 2008) mora tudi časovno slediti pogojem (vzrokom). Zato bomo pri dejavniki razvoja v model vključili njihove vrednosti v časovnih točkah pred letom 2008 (za ponazoritev glej sliko 4.1). Kot izhodiščno točko smo postavili stanje v času predhodne raziskave EVS (torej v letu 1999). Ker je število enot analize (držav) v zgodnejših raziskavah EVS precej nizko (za medčasovno primerjavo 1999-2008 smo imeli popolne podatke le za 30 držav) lahko pričakujemo nekaj težav pri analizah, zato bomo pripravili modele z manj spremenljivkami – kombinacija največ treh neodvisnih spremenljivk oz. prediktorjev razvitosti v letu 2008 (npr. vzroka in dveh intervenirajočih dejavnikov). Vendar pa bomo pri tem sledili tudi (teoretskim) modelom, ki vrednote razumejo na oba načina: kot vzpodbudo (dejavnik) razvoja in tudi kot posledico razvoja oz. družbeno-ekonomskih in političnih razmer (glej Inglehart & Welzel 2005). Zato bomo posebej preverjali tudi vpliv socio-ekonomskega razvoja na vrednote.

Slika 4.1:

Shematska ponazoritev povezanosti (vzročnega zaporedja) različnih dimenzij razvitosti (časovno zaporedje vzročnega vpliva smo označili s t_i)

Kot prediktorje oz. možne neodvisne spremenljivke smo torej v model vključili največ po 3 dejavnike, s katerimi smo opazovali stanje v opazovanih držav v času pred letom 2008, saj smo le tako lahko te prediktorje zares razumeli kot vzročne pogoje, ki časovno predhodijo posledici. V tem okviru smo opazovali dva "sistemska" oz. "makro" dejavnika, ki predstavljata dva vidika razvitosti: a) ekonomsko razvitost (BDP) in b) integriteto sistema oz. elit (stopnja korupcije merjena s CPI). Ta dva dejavnika sta bila nekakšna kontrola za delovanje štirih subjektivnih dejavnikov oz. vrednot: samoizražanje (kot nasprotje preživetvenih vrednot), tradicionalizem (kot nasprotje racionalno-sekularnih vrednot), socialni kapital (kohezija), protestni potencial. Dejavniki, ki smo jih opazovali so bili torej naslednji:

- ekonomska razvitost (BDPpc 2000, vir HDR);
- integriteta sistema (CPI 2005; vir Transparency International);
- vrednote samoizražanja v letu 1999 (EVS 1999; glej opis indeksa v nadaljevanju);
- tradicionalizem v letu 1999 (EVS 1999; glej opis indeksa v nadaljevanju);
- socialni kapital (kohezija) v letu 1999 (indeks sestavljen iz treh kazalcev: socialna udeležba, zaupanje v ljudi, socialna distanca). Ker indeks vsebuje nekatere elemente, ki so vključeni tudi v indeks samoizražanja (zaupanje), ga nismo nikoli vključili v model hkrati z vrednoto samoizražanja (EVS 1999);
- protestni potencial v letu 1999 (EVS 1999; glej opis v nadaljevanju – sestavina indeksa samoizražanja). Ker je bil ta indeks v celoti vključen v indeks samoizražanja, tudi tega prediktorja nismo v model vključili hkrati z indeksom samoizražanja.

Pri izbiri dejavnikov, ki smo jih vključili v model, smo se oprli na ugotovitve dosedanjih empiričnih analiz in tudi teoretskih razprav o družbenem razvoju. Tako se je zelo jasno pokazala povezanost med socio-ekonomskim razvojem, vrednotami samoizražanja, ter integriteto sistema oz. elit in nasploh delovanjem demokratičnega sistema (npr. Inglehart & Welzel, 2005). Prav tako lahko zasledimo povezovanje protestnega potencial in nekonvencionalnih (individualiziranih) oblik politične participacije z vrednotami samoizražanja oz. nasploh procesi postmodernizacije in demokratizacije (npr. Welzel, 2002; Inglehart & Welzel, 2005; Newton et al., 2007; Dalton, 2008), kar Inglehart izrazi tudi tako, da v indeks samopreseganja vključi eno od protestnih oblik participacije – podpis (oz. pripravljenost za podpis) peticije (glej Inglehart & Welzel 2005: 49). V tem smislu lahko torej pričakujemo, da se s socio-ekonomskim razvojem in demokratizacijo ter utrjevanjem demokracije ne povezuje le socialni kapital ter konvencionalne oblike participacije, ampak tudi protestne oblike participacije ter nasploh protestni potencial. Pri tem lahko pričakujemo povezave v obe smeri: razvoj in povečevanje demokracije kot ugodni pogoji za proteste ter obratno, pripravljenost na sodelovanje v protestih kot podpora družbenemu razvoju in utrjevanju demokracije. Je pa tudi res, da je ravno glede učinkov (oz. vloge) protestov in nasploh množičnih političnih gibanj v procesih demokratizacije in nasploh družbenega razvoja možnih precej protislovnih razumevanj in interpretacij, ki so predvsem povezane z vlogo in močjo vladajočih (bolj ali manj avtoritarnih) elit pa tudi samo razvitostjo demokracije v neki družbi (npr. Norris, 1999; Norris et al., 2004; Inglehart & Welzel, 2005; Newton et al. 2007).

Za merjenje razširjenosti vrednotnih dimenzij samoizražanja (nasprotje preživetvenih vrednot) in tradicionalizma (nasprotje racionalno-sekularnih vrednot) smo se oprli na Inglehartovo operacionalizacijo v okviru raziskave WVS (Inglehart, 1997; Inglehart in Welzel, 2005) in pripravili dva indeksa, ki pa sta nekoliko prilagojena podatkom raziskave EVS (vključeni so tisti indikatorji, ki so bili vključeni v vse zadnje tri raziskave EVS (1990, 1999 in 2008) in torej nista identična tistim, ki so bili pripravljene v okviru raziskave WVS. Oba indeksa smo pripravili na ravni agregiranih podatkov, le nekatere sestavine obeh indeksov smo pripravili že na ravni individualnih podatkov. Poglejmo torej kako, kako sta oba indeksa sestavljena.

Indeks za vrednote samoizražanja vsebuje naslednje sestavine:

- *Postmaterializem* – pripravili smo merilo postmaterializma na individualni ravni. Kot postmaterialistične smo razumeli posameznike, ki so izmed naslednjih treh možnih "postmaterialističnih" ciljev izbrali vsaj dva: dati ljudem več besede pri pomembnih odločitvah v državi, zaščititi svobodo govora, dati manj poudarka denarju in materialnim dobrinam. Na ravni držav smo za indeks samoizražanja uporabili delež "postmaterialističnih" prebivalcev, ki smo ga delili z 10.
- *Sreča* – uporabili smo delež tistih, ki so se počutili zelo srečni ali precej srečni in ga pred uporabo v indeksu delili z 10.
- *Odnos do homoseksualnosti* – uporabili smo povprečje na lestvici od 1 do 10, kjer 10 pomeni, da lahko homoseksualnost vedno opravičimo.
- *Generalizirano zaupanje* – uporabili smo delež tistih, ki menijo, da lahko večini ljudi zaupamo. Ta delež smo pred uporabo v indeksu delili z 10.
- *Protestni potencial* – pripravili smo merilo protestnega potenciala na ravni posameznika, ki se giblje na lestvici od 0 do 10. Merilo vsebuje udeležbo (2 točki) ali pripravljenost za sodelovanje (1 točka) v petih oblikah protestov: peticija, bojkot, zakonite demonstracije, neuradne stavke, zasedba poslopij ali tovarn (glej vrednosti v prilogi, Tabela p4.5).

Končno vrednost indeksa "samoizražanja" smo dobili tako, da smo seštevek vrednosti na vseh petih indikatorjih delili s 5 in tako dobili lestvico, ki se teoretično giblje na razponu od 0,2 do 10 (glej vrednosti indeksa v prilogi, Tabela p4.2).

Indeks za tradicionalizem vključuje naslednje sestavine:

- Pomembnost boga v življenju ljudi – delež tistih, ki jim je bog zelo pomemben.
- Spoštovanje avtoritete – delež tistih, ki menijo, da je treba otroke naučiti ubogljivosti.
- Odnos do abortusa – delež tistih, ki menijo, da abortus ni nikoli opravičljiv.
- Nacionalni ponos – delež tistih, ki so zelo ponosni.

Končno vrednost indeksa smo dobili tako, da smo seštevek vrednosti na teh štirih indikatorjih delili s 40 in tako dobili lestvico, ki ima teoretični razpon od 0 do 10 (glej vrednosti indeksa po državah v prilogi, Tabela p4.3).

Glede na to, da različni avtorji na različne načine (pozitivno ali negativno) povezujejo z ekonomsko rastjo (in razvojem nasploh) tudi socialni kapital, smo v model kot prediktor družbene razvitosti vključili tudi sestavljen indeks socialnega kapitala. Zaradi dejstva, da nekateri avtorji problematizirajo pozitivno vlogo socialnega kapitala pri ekonomskem razvoju (Oslo v Inglehart 1997) smo v model vključili še protestni potencial. Če ima torej socialni kapital nekakšno kohezivno funkcijo, pa protestni potencial pomeni nekakšen izziv za sistem in lahko tudi

nekakšno spodbudo za spreminjanje (razvoj). Pripravo indeksa za merjenje **protestnega potenciala** smo prikazali zgoraj (sestavina vrednot samoizražanja).

Indeks za merjenje socialnega kapitala je tudi sestavljen na podlagi podatkov EVS in sicer takole:

- Zaupanje v ljudi (% tistih, ki zaupajo);
- Socialna participacija (% ljudi, ki je aktivno vključen vsaj v eno prostovoljno organizacijo, društvo...);
- Socialna distanca (indeks, ki je pripravljen na podlagi odgovorov o tem, pripadnike katere od 4 marginalnih skupin ne bi imeli za sosede; nacionalno povprečje na lestvici 1-5).

Indeks je bil pripravljen na ravni držav tako, da smo sešteli vrednosti (%) zaupanja in socialne participacije in nato seštevek delili s socialno distanco: (zaupanje + participacija) / distanca. Indeks je imel teoretično vrednosti od 0 do 200 (glej vrednosti indeksa po državah v prilogi, Tabela p4.4).

Pripravili smo 6 različnih regresijskih modelov z različnimi kombinacijami treh dejavnikov družbene razvitosti v letu 2008, in sicer tako, da smo v vseh modelih (kot nekakšno kontrolno spremenljivko) imeli vključeno ekonomsko razvitost (BDPpc v letu 2000) (Tabela 4.1). Izkaže se, da z vsakim od teh modelov uspemo pojasniti preko 70% variance odvisne spremenljivke (družbena razvitost v letu 2008), pri čemer se najbolje izkažeta dva modela: a) model, ki vključuje GDPpc 2000, CPI 2005 in vrednote samoizražanja 1999 (79,3%) ter b) model ki vključuje BDPpc 2000, CPI 2005 in protestni potencial 1999 (79,4%). Zdi se torej, da je protestni potencial ključni kazalnik vrednot samoizražanja, saj že sam po sebi k pojasnitvi razlik v razvitosti družb ne prispeva veliko manj kot celoten indeks samoizražanja.

Tabela 4.1:
Prediktorji družbene razvitosti v letu 2008 (linearna regresija, standardizirani koeficienti Beta)

	model 1	model 2	model 3	model 4	model 5	model 6
BDPpc 2000	0,106	0,221	*0,288	0,186	0,096	**0,393
CPI 2005	**0,492	**0,681		**0,524	**0,586	
samoizražanje 1999	**0,360		**0,640			
tradicionalizem 1999		-0,061	0,045			
socialni kapital 1999				*0,253		*0,322
protestni potencial 1999					**0,302	0,239
popr. R ²	0,793	0,750	0,723	0,772	0,794	0,711
	N = 31	N = 31	N = 30	N = 31	N = 31	N = 31

** sig. < 0,05

* sig. < 0,10

V izhodišču smo si zastavili hipotetični model povezanosti različnih dimenzij povezanosti tako, da smo predvidevali naslednje (časovno) sosledje:

T1: ekonomska razvitost → T2: vrednote → T3: integriteta sistema → T4: socialna razvitost.

Zato smo pripravili še model v katerem smo opazovali prediktorje integritete sistema (CPI v letu 2005). Zaradi manjšega števila držav smo zopet pripravili 6 modelov z največ tremi prediktorji (Tabela 4.2). Rezultati kažejo, da so vrednote samoizražanja v letu 1999 najmočnejši prediktor integritete sistema v letu 2005, takoj za njimi pa je ekonomska razvitost v istem obdobju (BDPpc 2000) – to sta dejavniki, ki skupaj (sama), v primerjavi z drugimi kombinacijami dejavnikov pojasnita največ variance CPI-ja v letu 2005 (model 2 v tabeli 4.2). Rezultat se povsem ujema s predhodnimi raziskavami, kjer se je z vrednotami v letu 1990 pojasnjevalo "integritetio elit" v letu 1999 (glej Welzel, 2002).

Tabela 4.2:

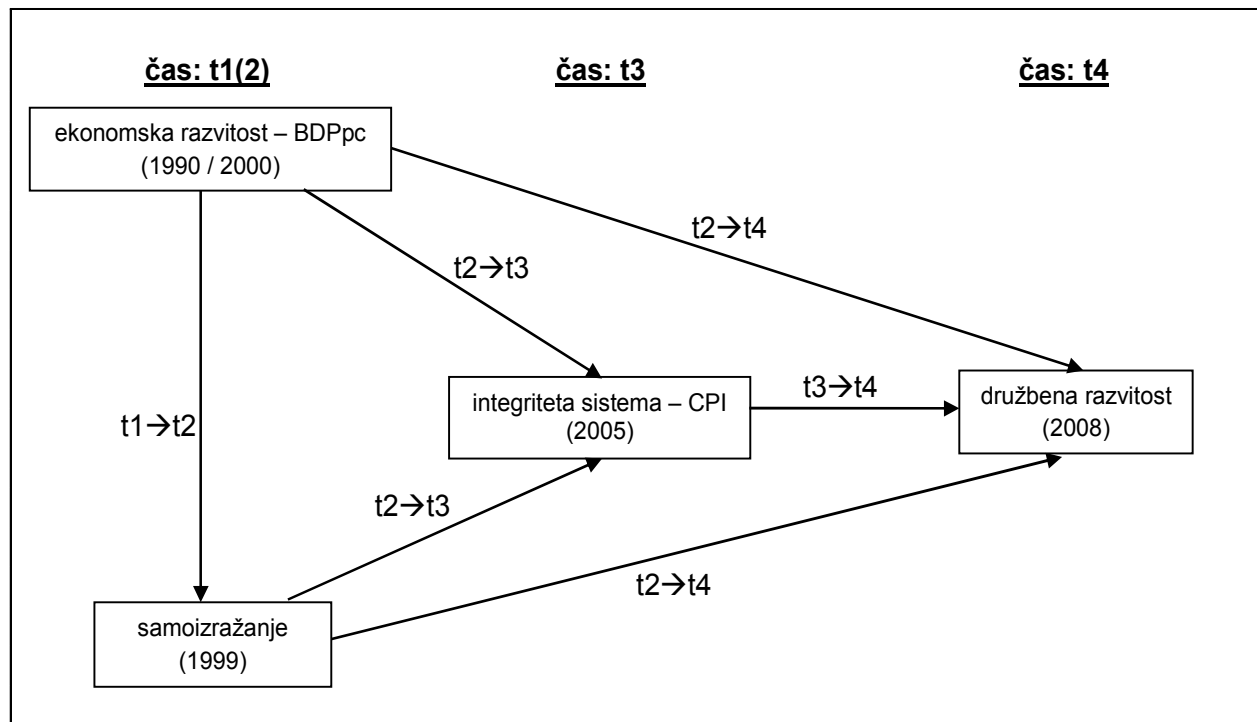
Prediktorji integritete sistema v letu 2005 (linearna regresija, standardizirani koeficienti Beta)

	model 1	model 2	model 3	model 4	model 5	model 6
BDPpc 2000	**0,381	**0,425	**0,786	**0,541	**0,521	**0,641
samoizražanje 1999	**0,553	**0,492				
tradicionalizem 1999	0,050		-0,080			
socialni kapital 1999				**0,466	**0,420	
protestni potencial 1999				-0,073		0,231
popr. R ²	0,721	0,723	0,616	0,711	0,720	0,647
	N = 30	N = 31	N = 31	N = 31	N = 31	N = 32
	** sig. < 0,05		* sig. < 0,10			

Analiza je tudi pokazala, da je ekonomska razvitost v letu 1990 (BDPpc) zelo dober prediktor vrednot samoizražanja v letu 1999: v regresijskem modelu sama pojasni preko 81% variance – gre torej za močno povezanost, saj Pearsonov korelacijski koeficient presega vrednost 0,90. Končni rezultat nas torej utrjuje v domnevi o časovnem zaporedju vzročnih povezav, ki ga lahko ponazorimo v nekoliko bolj kompleksnem modelu, v katerega od vrednot vključimo le indeks vrednot samoizražanja (Slika 4.2).

Slika 4.2:

Vzročni model – časovno zaporedje prediktorjev (dejavnikov) družbene razvitosti 2008 (oblikovan na podlagi rezultatov analiz iz tabel 1 in 2)

5. Temeljne vrednote – položaj Slovenije v Evropi

Različne predhodne analize v obdobju okrog 2000 (ESS 2002, WVS 1999-2001) kažejo, na "tranzicijski" položaj Slovenije glede temeljnih vrednot (samoizražanje, tradicionalizem, samopreseganje, samopoudarjanje...) v mednarodnem primerjalnem kontekstu. V globalnem merilu (podatki WVS 1999-2001) se zdi, da se Slovenija nekako približuje razvitim zahodnim državam z utrjeno demokracijo: je "na robu" skupine nekdanjih komunističnih držav in na meji med katoliškim in protestantskim delom Evrope (glej Inglehart & Welzel 2005: 63). Nekoliko drugačna je slika, ko primerjavo omejimo na evropski kontekst (podatki ESS 2002), kjer pa se Slovenija bolj jasno pridruži preostalim tranzicijskim (post-komunističnim državam) (glej Schwartz, 2007: 185-186). V tem delu si bomo zato ogledali položaj Slovenije na "kulturnem" zemljevidu v evropskem primerjalnem kontekstu, kakor ga kažejo novejši podatki raziskav EVS in ESS v letu 2008. Hkrati pa bomo opazovali tudi spremembe v obdobju zadnjih dveh desetletij od začetka 90-ih let prejšnjega stoletja do leta 2008 (raziskava EVS).

V primeru, ko poskušamo opazovati spremembe v času, je pomembno dejstvo, da so vrednote tista dimenzija človekovega razvoja, ki se ne spreminja hitro in torej tudi zato npr. hiter ekonomski razvoj (rast) nujno ne prinaša takojšnjega spreminjanja vrednot. Posameznik ne spremeni svojih vrednot "čez noč" (kot npr. neposredna reakcija na ekonomsko recesijo ali ekspanzijo), ampak lahko najprej opazujemo spremembe stališč ali mnenj in tudi nekaterih ravnanj na podlagi teh stališč. Pomembno pa je, da posameznik na spreminjanje družbenih razmer reagira na podlagi vrednot, ki jih je ponotranjil v procesu socializacije pred tem: svoja stališča oblikuje na podlagi vrednot in tako torej tudi deluje na podlagi teh vrednot. V tem procesu "prilagajanja" novim družbenim razmeram (spremembe stališč, delovanje) pa se (verjetno) dogajajo tudi spremembe vrednot. To pomeni, da se pomembne spremembe vrednot na ravni družbe lahko zgodijo skozi zamenjavo generacij, ko torej določeni pogoji trajajo dovolj časa, da nove generacije s spremenjenimi vrednotami "izrinejo" stare generacije. Res pa je, da lahko z anketnim raziskovanjem (še posebej če gre za mednarodne in medčasovne primerjalne raziskave) s pomočjo opazovanja stališč in mnenj sklepamo tudi o vrednotah in njihovem spreminjanju. V našem primeru imamo na razpolago podatke, kjer lahko na ta način opazujemo vrednote prebivalcev Slovenije (in spremembe njihovih vrednot) v primerjalnem kontekstu le za obdobje, ki je krajše od 20 let: a) podatki raziskave EVS, kjer je bila Slovenija vključena v zadnje tri kroge – 1990 (izvedba v Slovenija 1992), 1999 in 2008; b) podatki raziskave ESS, kjer je bila Slovenija vključena v vse dosedanje izvedbe – 2002, 2004, 2006, 2008, 2010 (za leto 2010 še ni primerjalnih podatkov).

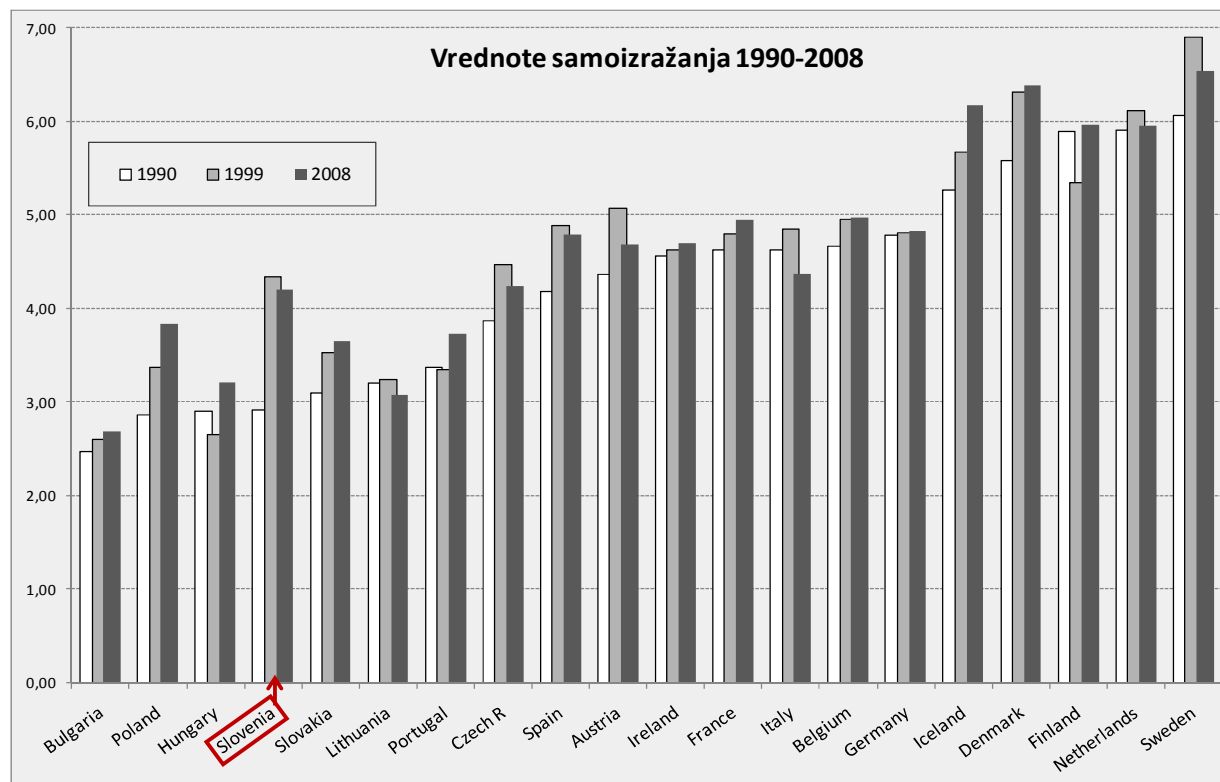
Ob korenitih družbenih spremembah na prehodu iz 80-ih v 90. leta prejšnjega stoletja (osamosvojitve, sprememba družbenega sistema) sicer lahko pričakujemo pomembno spreminjanje vrednot, vendar imamo tukaj eno težavo: zgodovinsko gledano so se družbene spremembe, ki bi lahko pomenile tudi spreminjanje vrednot, pričele že na začetku 80-ih let in bi torej prve spremembe vrednot lahko zaznali že v tem času. To pomeni, da bi morali imeti na razpolago podatke za Slovenijo za začetek tega obdobja, torej za čas prve raziskave EVS (1981), v katero pa Slovenija še ni bila vključena. Kljub temu pa lahko pričakujemo, da so bile spremembe, ki jih je prinesla osamosvojitve Slovenije tako velike, da so povzročile tudi spremembe vrednot, ki jih lahko zaznamo med posameznimi meritvami po tem obdobju – torej v letih 1992, 1999 in 2008.

5.1. Samoizražanje in tradicionalizem (na podlagi Inglehartovih vrednotnih dimenzij)

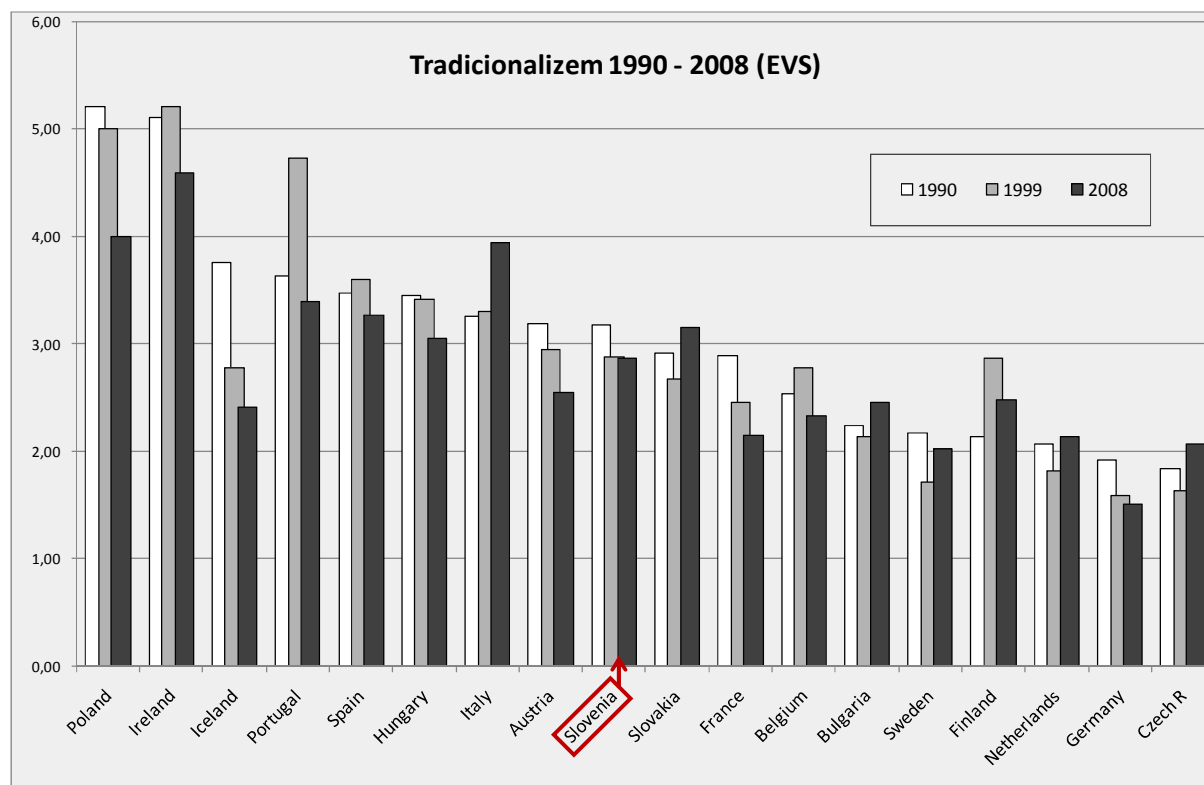
Razširjenost vrednote samoizražanja in tradicionalizma naj bi bile po pričakovanjih povezane z družbenim in ekonomskim razvojem. Tako Inglehart in Welzel (2005) ugotavljata, da je za ekonomsko razvite družbe (z visokim dohodkom) značilen velik obseg vrednot samoizražanja in (nekoliko manj izrazito) manjši obseg tradicionalnih vrednot (Inglehart in Welzel, 2005: 56-58). Za merjenje razširjenosti obeh vrednotnih dimenzij smo se oprli na Inglehartovo operacionalizacijo v okviru raziskave WVS (Inglehart, 1997; Inglehart in Welzel, 2005) in pripravili dva indeksa, ki pa sta nekoliko prilagojena podatkom raziskave EVS (vključeni so tisti indikatorji, ki so bili vključeni v vse zadnje tri raziskave EVS (1990, 1999 in 2008) in torej nista identična tistim, ki so bili pripravljene v okviru raziskave WVS. Oba indeksa smo pripravili na ravni agregiranih podatkov, le nekatere sestavine obeh indeksov smo pripravili že na ravni individualnih podatkov (natančneje v poglavju 4).

Najprej nas je zanimalo, ali je prišlo do kakšnih sprememb položaja Slovenije glede vrednot samoizražanja in tradicionalizma – torej glede vrednot, ki jih Inglehart in Welzel povezuje tudi z modernizacijskimi procesi kot sta industrializacija in postindustrializacija (naraščanje servisnega sektorja v odnosu do industrije). Analize, ki sta jih opravila Inglehart in Welzel (2005), kažejo na povezanost med procesom industrializacije in upadanjem tradicionalnih vrednot (ni pa povezanosti med postindustrializacijo in spremembo tradicionalnih vrednot), in na povezanost med procesom postindustrializacije ter krepitvijo vrednot samoizražanja (te povezave ni v fazi industrializacije) (glej Inglehart in Welzel, 2005: 56-61). Če torej predpostavljamo, da je Slovenija v fazi postindustrializacije in da je šlo od osamosvojitve pa do leta 2008 za stalno ekonomsko rast, potem bi pričakovali, da bomo lahko opazovali predvsem spremembe glede vrednot samoizražanja, manj pa glede tradicionalizma. Iz rezultatov medčasovne in mednarodne primerjave lahko sklepamo, da so se v večini držav nekoliko okrepile vrednote samoizražanja (izjemi sta le Litva in Italija) (Slika 5.1), medtem ko je tradicionalizem praviloma nekoliko padel (izjema je zopet Italija, pa tudi Slovaška, Finska in Češka) (Slika 5.2). Pri tem lahko prav pri Sloveniji opazimo izrazito (relativno največjo) porast vrednot samoizražanja med letoma 1990 in 2008 (Slika 5.1). Vendar pa se je krepitev vrednote samoizražanja zgodila v prvem desetletju po osamosvojitvi (torej do leta 1999), saj med letoma 1999 in 2008 opazimo celo manjši padec. Pri tradicionalizmu sicer lahko opazimo manjši padec njegovega obsega v Sloveniji, vendar je ta padec komaj zaznaven (Slika 5.2)

Slika 5.1:
Vrednote samoizražanja v Evropi v času 1990 – 2008 (povprečje na lestvici 0-10; EVS)

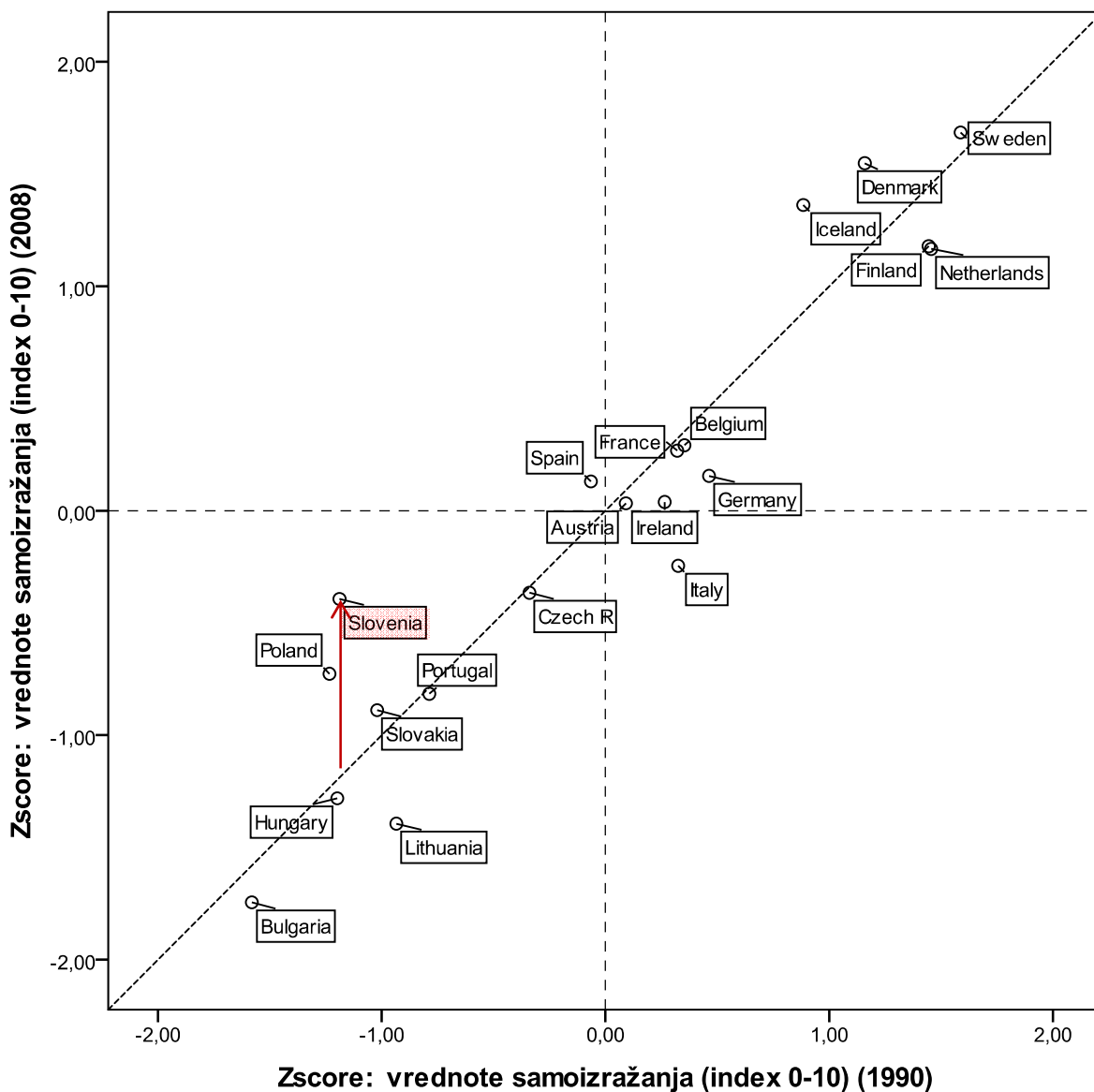
Slika 5.2:
Tradicionalizem v Evropi v času 1990 – 2008 (index 0-10; EVS)

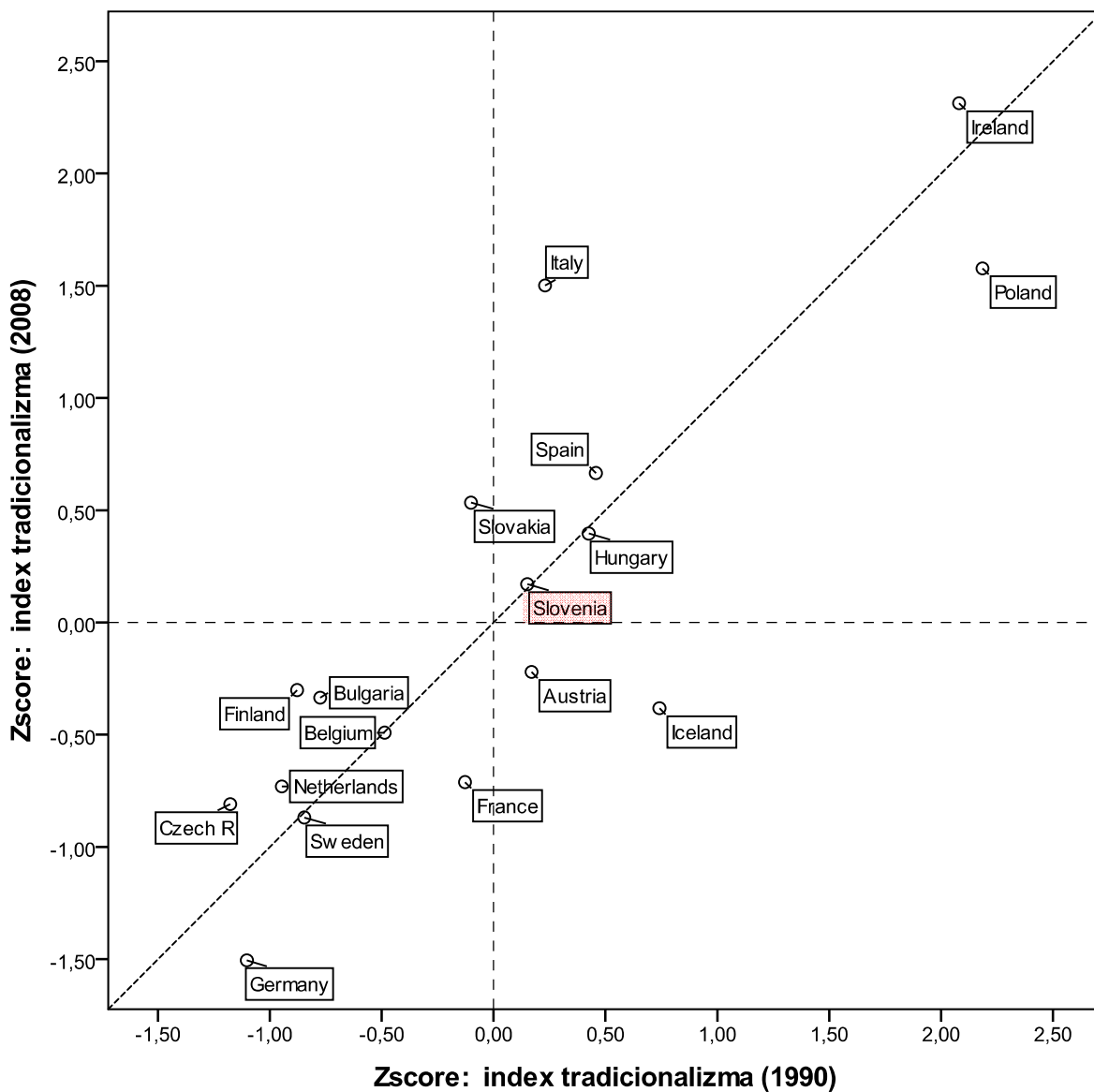
Če opazujemo relativni položaj Slovenije (v odnosu do povprečja opazovanih držav) pa lahko ugotovimo pričakovano situacijo: od leta 1990 (1992) do 2008 so se (relativno gledano) v Sloveniji okrepile vrednote samoizražanja (Slovenija se najbolj odmakne od diagonale navzgor, kar pomeni največjo relativno spremembo) (Slika 5.3), medtem ko praktično ni nobenih sprememb glede tradicionalizma (Slovenija se nahaja točno na diagonali nekoliko nad povprečjem v obeh časovnih točkah (Slika 5.4). Na prvi pogled se zdi, da se Slovenija približuje razvitim evropskim državam glede vrednote samoizražanja, vendar pa natančnejši pogled pokaže, da se je to približevanje v bistvu ustavilo: kot smo omenili, se je skok zgodil med meritvama 1990 in 1999, medtem, ko se primerjava meritev 1999 in 2008 pokaže, da Slovenija ostaja na mestu ali pa se celo zopet nekoliko odmakne od najbolj razvitih (Tabela p4.2 v prilogi).

Slika 5.3:

Spremembe položaja evropskih držav glede vrednot samoizražanja od 1990 do 2008 (EVS, standardizirane vrednosti)

Slika 5.4:
Spremembe položaja evropskih držav glede tradicionalizma od 1990 do 2008 (EVS,
standardizirane vrednosti)

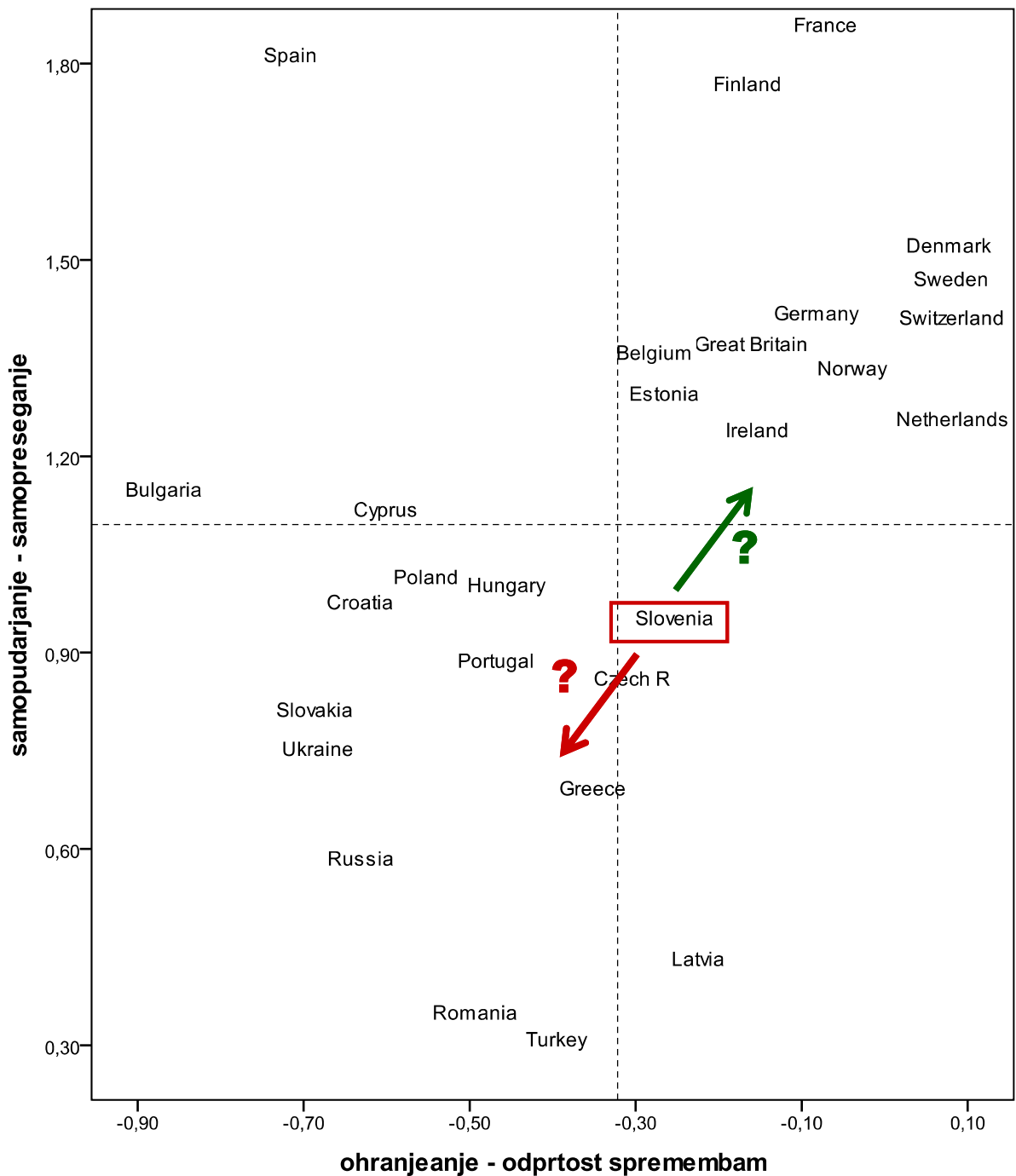

5.2. Vrednote samopreseganja (univerzalizem, dobrohotnost) in odprtosti za spremembe (samousmerjanje, stimulacija)

Schwartz v svojem modelu vrednot govori o 10 temeljnih t.i. motivacijskih vrednotah oz. vrednotnih tipih, ki se na višji ravni lahko združujejo oz. so strukturirani v štiri vrednotne dimenzije: samopreseganje, samopoudarjanje, odprtost za spremembe, ohranjanje (Schwartz, 2007). Pravzaprav postavi teh 10 temeljnih vrednot v krog, ki predstavlja nekakšen krožni "motivacijski kontinuum" – bližje kot so si vrednote na krožnici, bolj so si podobne glede motivacijskega ozadja in obratno (Schwartz, 2007: 175). Pri tem je pomembno, da takšna razvrstitev teh 10 vrednot v okviru analitskih potreb dopušča možnosti njihovega različnega strukturiranja oz. grupiranja v bolj ali manj specifične (ali splošne) vrednote (torej ne nujno v omenjene 4 dimenzije) (ibid.). Ko analizira vrednote v evropskih državah (vključenih v prvi krog raziskave ESS leta 2002) ugotavlja, da sta na vrhu vrednotne hierarhije (v vseh državah) temeljni vrednoti univerzalizem in dobrohotnost (Schwartz, 2007: 194). Če gledamo (sestavljene) vrednote višjega reda, Schwartz torej ugotavlja, da Evropejci postavljajo na vrh vrednotne hierarhije vrednote samopreseganja, medtem ko so na dnu hierarhije vrednote samopoudarjanja (predvsem moč, pa tudi doseganje) (ibid.). Pri tem ugotavlja, da kljub tezi o univerzalnosti temeljnih vrednot, prihaja do razlik med evropskimi državami: tako je v nekdanjih komunističnih državah v primerjavi z Zahodno Evropo večji poudarek na vrednotah ohranjanja in samopoudarjanja, manjši pa na samopreseganju in odprtosti za spremembe (Schwartz, 2007: 186). Takšen vrednotni vzorec povezuje z različnimi vidiki razvoja nekdanjih komunističnih držav: sveža izkušnja s totalitarno vladavino, nižja ekonomska razvitost ipd. (ibid.). Pričakujemo lahko, da so torej tudi spremembe glede vrednot samopreseganja ali odprtosti povezane z družbenimi spremembami oz. da razlike glede vrednot reflektirajo razlike glede družbenega razvoja.

Za opazovanje omenjenih 10 vrednot in/ali 4 vrednotnih dimenzij, bomo uporabili operacionalizacijo, ki je bila pripravljena za raziskavo ESS (glej Schwartz, 2007). Za merjenje so bile pripravljene lestvice s. t.i. centriranimi vrednostmi, ki predstavljajo relativni pomen vrednote v kontekstu modela 10 temeljnih vrednot (Schwartz, 2007: 180-181). Na ta način se izognemo pristranostim, ki izhajajo iz razlik v stilu odgovarjanja med posamezniki in tudi pristranostim zaradi kulturnih razlik med družbami (državami). Analiza sprememb od prve meritve leta 2002 do četrte meritve leta 2008 potrjuje tezo o stabilnosti vrednot, saj smo ugotovili zgolj minimalna odstopanja med temi meritvami, ki pa niso povzročile spremembe v omenjenem razvrščanju držav na dve večji skupini: nekdanje komunistične države (ki se jim pridružijo še Turčija, Grčija in Portugalska. To pokaže tudi razvrstitev na dimenzijah "samopoudarjanje – samopreseganje" ter "ohranjanje – spremembe" v letu 2008 (tik pred krizo), kjer je zanimiv položaj Španije (močno izražena pola ohranjanja in samopreseganja), pa tudi Slovenije, ki nakazuje približevanje razvitemu delu Evrope (Slika 5.5).

Slika 5.5:
Razvrstitev evropskih držav v prostoru štirih vrednot višjega reda: ohranjanje, odprtost spremembam, samopoudarjanje, samopreseganje (ESS 2008; lestvica pripravljena na podlagi "centriranih" vrednosti za posamezno vrednoto)

6. Subjektivna kakovost življenja, zadovoljstvo z življenjem, sreča

Zadovoljstvo z življenjem se v najširšem smislu povezuje s splošnim blagostanjem posameznikov, pri čemer so vključene vse in ne zgolj materialna dimenzija življenja. Opredelitev kvalitete življenja izhaja iz želenih, na vrednotah zasnovanih družbenih ciljih, ki jih konsenzualno oblikujejo pripadniki družbe oz. družbenih skupin. Razumevanje kakovosti življenja vključuje tako objektivne okoliščine in dejavnike, kot tudi subjektivno ocene članov skupnosti oz. družbenih skupin. V metodološkem smislu to pomeni združevanje oz. komplementarnost dveh pristopov, ki upoštevata »življenjski standard« v povezavi s pravično distribucijo dobrin in subjektivne kazalnike »psihološkega« blagostanja. Prvi pristop se je v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja uveljavil v skandinavskih državah, drugi pa je značilnost t.i. ameriške šole s psihološko tradicijo in ozadjem.

Med številnimi teoretskimi pristopi, ki se ukvarjajo s kakovostjo življenja se raziskovalci s ciljem povezati koncept kakovosti življenja in družbenega razvoja najpogosteje sklicujejo na znano Allardtovo (Allardt 1993) teorijo s katero je oblikoval t.i. triado »imeti, ljubiti in biti«. Dimenzijo »imeti« Allardt povezuje z materialnimi viri in življenjskimi okoliščinami kot so dohodek, stanovanje, delovne razmere in sredstva s katerimi si posamezniki zagotavljajo temeljne dobrine. Koncept »ljubiti« označuje posameznikovo vpetost v družabno omrežje, emocionalno podporo in socialno integracijo v najširšem smislu. Tretji element v triadi predstavlja možnost splošne družbene participacije in razvit občutek pripadnosti. Z razvojem koncepta se pojavi še četrti element, ki se največkrat pojavlja v povezavi z elementom »biti«. Gre za aktivnostno dimenzijo oz. posameznikovo angažiranje v dejavnostih civilne družbe.

6.1. Relevantnost koncepta

Zanimanje za raziskovanje kakovosti življenja v povezavi z razvojnimi dejavniki datira v sedemdeseta leta prejšnjega stoletja. Predvsem ameriške študije poskušajo razlike v zadovoljstvu z življenjem pripadnikov socialnih skupin pojasniti z njihovimi aspiracijami, vrednotami in cilji. Z raziskavami zelo hitro potrdijo kompleksnost in multidimenzionalnost determinant, kakor tudi časovno stabilnost ocen. Razlike med raziskovalci se pojavijo predvsem glede pojasnjevanja vloge dejavnikov, ki v največji meri pojasnjujejo zadovoljstvo z življenjem. Raziskovalci, ki so razvijali psihološki pristop razvijejo predpostavko o vlogi osebnostnih dejavnikov v povezavi z genetskimi predispozicijami, vendar tezo večina raziskovalcev kmalu zavrže. Navkljub začetnim uspehom, raziskave ne pojasnijo zadovoljivo razlik v razvojni dinamiki preučevanih držav. Na drugi strani predvsem sociologi poudarjajo vlogo socialnega statusa, dohodka, izobrazbe, zaposlitvenih vzorcev in socialnega omrežja. Zanimanje za raziskovanje kakovosti življenja v povezavi z razvojem pa začne naraščati tudi med ekonomisti, ki jih zanima predvsem primerjalni vidik in pojasnjevanje razmerja med absolutnimi in relativnimi ocenami zadovoljstva. Motivi za pospešeno raziskovanje zadovoljstva z življenjem in sreče v povezavi z družbenim razvojem so vsaj na začetku povsem pragmatični. Zaradi političnih potreb se je začelo raziskovanje učinkov države blaginje preusmerjati od analiz njenega prispevka k ekonomski blaginji državljanov k ugotavljanju vpliva blaginjskih politik na neekonomske vidike blaginje (Bernik 2004). Ta preusmeritev je temeljila na spoznanju, da zgolj s povečevanjem količine materialnih dobrin in političnim usmerjanjem njihove porazdelitve ni mogoče zagotoviti

kakovostnega življenja čim večjemu številu državljanov. V raziskovalnem smislu je bila pozornost usmerjena bolj na objektivne kot subjektivne vidike kakovosti življenja. To je pomenilo, da se je kakovost življenja ugotavljala z izpolnjevalci, to je dobrinami in storitvami, ki so ljudem dostopne in jih lahko mobilizirajo za zadovoljevanje svojih potreb, niso pa merili njihove izpolnitve, to je stopnje zadovoljenosti potreb. Šele z razširitvijo raziskovanja na subjektivne vidike kakovosti življenja je v raziskovanje vstopil tudi pojem sreče, ki je bil najpogosteje razumljen kot ekvivalent splošnega zadovoljstva z življenjem ali subjektivne blaginje (Bernik 2004).

Začetne raziskave pa ponudijo tudi nekaj navidezno protislovnih rezultatov. Zelo kmalu se uveljavi teza, da je mogoče s kazalniki družbenega blagostanja najbolj uspešno pojasniti razlike v izraženem subjektivnem zadovoljstvu državljanov. Nižji bruto družbeni produkt naj bi v tem primeru pomenil nižje zadovoljstvo z življenjem nasploh. Vendar kot kažejo kasnejše raziskave, povečevanje splošne prosperitete ne pomeni nujno hkratnega povečevanja zadovoljstva z življenjem nasploh. Nasprotno – subjektivno zadovoljstvo z življenjem v večini primerov (držav) ostaja dolgoročno nespremenjeno. Povezava med dohodkom in subjektivnimi ocenami zadovoljstva je značilna, vendar se zmanjšuje ob hkratnem upoštevanju drugih dejavnikov, npr. izobrazbe, stopnje nezaposlenosti ter na individualni ravni kakovosti socialne mreže.

Upoštevač pojasnjevalni model, je presenetljiva ugotovitev, da imajo objektivni dejavniki kot so npr. nezaposlenost, življenjski standard, stopnja izobrazbe, stanovanjski standard itd. razmeroma omejen pojasnjevalni potencial. Kot ugotavlja Campbell (v Delhey 2004) socialno demografski dejavniki pojasnijo manj kot petino variabilnosti subjektivne ocene zadovoljstva. Ugotovitve dopolnjujejo študije, ki upoštevajo osebne dejavnike in kulturne vrednote. Rezultati potrjujejo predpostavko, ki relativizira neposredno povezanost objektivnih okoliščin in subjektivnih ocen zadovoljstva. V tem smislu se uveljavi pristop, ki kombinira psihološke, kulturne in societalne dejavnike ter njihovo kompleksno povezanost.

Ne glede na zgornje ugotovitve, pa predpostavka o povezanosti blagostanja v družbi in subjektivnimi ocenami zadovoljstva ni povsem neutemeljena. Splošna slika zadovoljstva z življenjem prebivalcev EU, podprta z empiričnimi izsledki, razkriva večje stopnje zadovoljstva državljanov nekdanje evropske »petnajsterice«. Vendar hkrati velja ugotovitev, da je vpliv blagostanja države na subjektivno oceno zadovoljstva z življenjem večji v ekonomsko šibkejših članicah EU.

Ugotovitev lahko ilustriramo z rezultati raziskav (Bernik 2004), ki kažejo, da bi lahko Slovenijo in druge srednjeevropske post-socialistične države šteli med države, kjer je materialna blaginja tesno povezana z občutki sreče in zadovoljstva. Ta povezanost je razmeroma šibka le v gospodarsko razvitih državah, medtem ko je v bivših socialističnih državah občutek pomanjkanja denarja najmočnejši vir nezadovoljstva in občutka družbene nepravilnosti.

6.2. Povezanost ocen zadovoljstva z življenjem z makro kazalniki družbene blaginje

Analize (primerjava držav, medčasovne primerjave, analiza povezanosti med dimenzijami razvitosti) so bile opravljene na podatkih raziskave EVS in raziskave ESS. Ko nas je zanimala medčasovna primerjava (in še posebej spremembe položaja Slovenije) smo uporabili podatke EVS, ki omogočajo opazovanje sprememb v daljšem časovnem obdobju (1990/92 do 2008). Ko pa nas je predvsem zanimala primerjava med državami v zadnji časovni točki (2008) pa smo

uporabili tudi podatke raziskave ESS. Zato smo tudi pripravili dva različna sestavljena indeksa subjektivne kakovosti življenja – enega na podatkih EVS in drugega na podatkih ESS. Oba sta bila sestavljena iz indikatorjev na ravni držav (torej na podlagi agregiranih podatkov po državah). Poglejmo si pripravo vsakega posebej.

a) Indeks subjektivne kakovosti življenja na podatkih EVS (IK) (za medčasovno primerjavo 1990-2008) je bil sestavljen iz štirih kazalnikov:

- zadovoljstvo z življenjem (x1) (% tistih, ki so na lestvici 1-10 zadovoljstvo ocenilo z oceno 7 ali več),
- zadovoljstvo z delom (x2) (% z oceno 7 ali več na lestvici 1-10),
- sreča (x3) (% tistih, ki se počutijo srečni),
- zdravje (x4) (% tistih, ki se počutijo zdrave).

Najprej je bilo izračunano povprečje za zadovoljstvo z delom in z življenjem, nato pa se je tri deleže seštelo in delilo s 100: $((x1 + x2)/2 + x3 + x4)/100$. Tako smo dobili indeks, ki je imel teoretično vrednost med 0 in 3.

b) Indeks subjektivne kakovosti življenja na podatki ESS (za leto 2008) pa je bil sestavljen iz naslednjih kazalnikov:

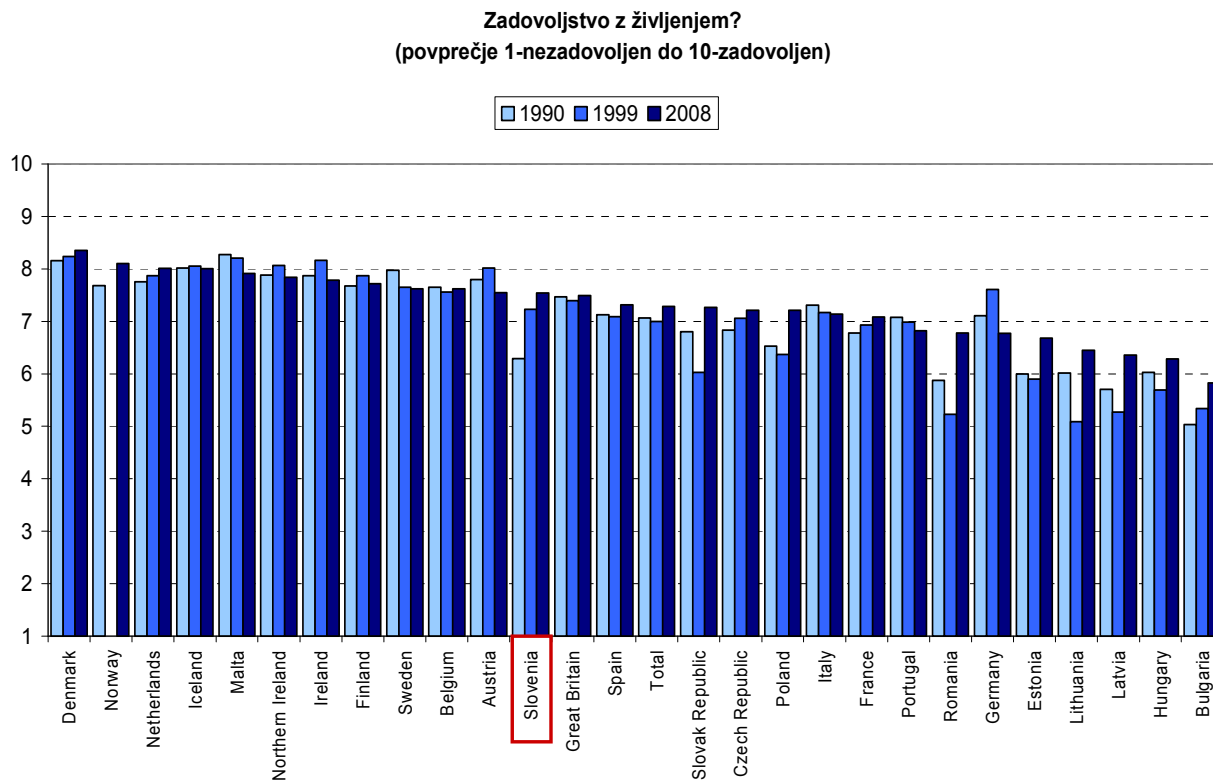
- socialna vključenost: Na ravni individualnih podatkov je bil pripravljen sestavljen kazalnik, ki je vključeval kazalce druženja s prijatelji obiskovanja družabnih dogodkov, ter občutka pripadnosti diskriminirani skupini. Na ravni držav je bilo uporabljeno povprečje.
- zdravje (% tistih, ki so svoje zdravje ocenili najmanj kot dobro)
- občutek sreče in zadovoljstva z življenjem – indeks, ki je bil pripravljen že na individualni ravni in je obsegal vrednosti od 0 do 10. Na ravni držav je bilo uporabljeno povprečje, ki je bilo za uporabo v indeksu pomnoženo z 10.
- občutek varnosti (% tistih, ki počutijo varne, ko se sprehajajo v mraku po svoji soseski).

Indeks je bil pripravljen tako, da je teoretično obsegal vrednosti na lestvici 0 do 10.

Prikaz podatkov začnemo z grafom (Slika 6.1), ki prikazuje odgovore respondentov na standardno vprašanje o zadovoljstvu z življenjem. Graf prikazuje povprečje ocen zadovoljstva izraženega na lestvici od 1 do 10, na treh časovnih točkah raziskave EVS in sicer za leto 1990, 1999 in 2008. Prva značilnost podatkov, ki jih prikazuje graf je razmeroma visoka stabilnost ocen v večini držav, z nekaterimi izjemami. Države z najvišjimi povprečnimi ocenami zadovoljstva z življenjem izkazujejo hkrati tudi največjo stabilnost ocen. Skupino držav z najvišjimi povprečnimi ocenami zadovoljstva tvorijo skandinavske države, ki se jim pridružujejo Malta, Irska, Belgija in Avstrija. Na drugi strani, se v skupino držav z najnižjimi povprečnimi ocenami uvrščajo Bolgarija, Madžarska, Latvija, Litva in Estonija in Romunija. V vseh naštetih državah so se sicer povprečne ocene zadovoljstva, v opazovanem obdobju zvišale.

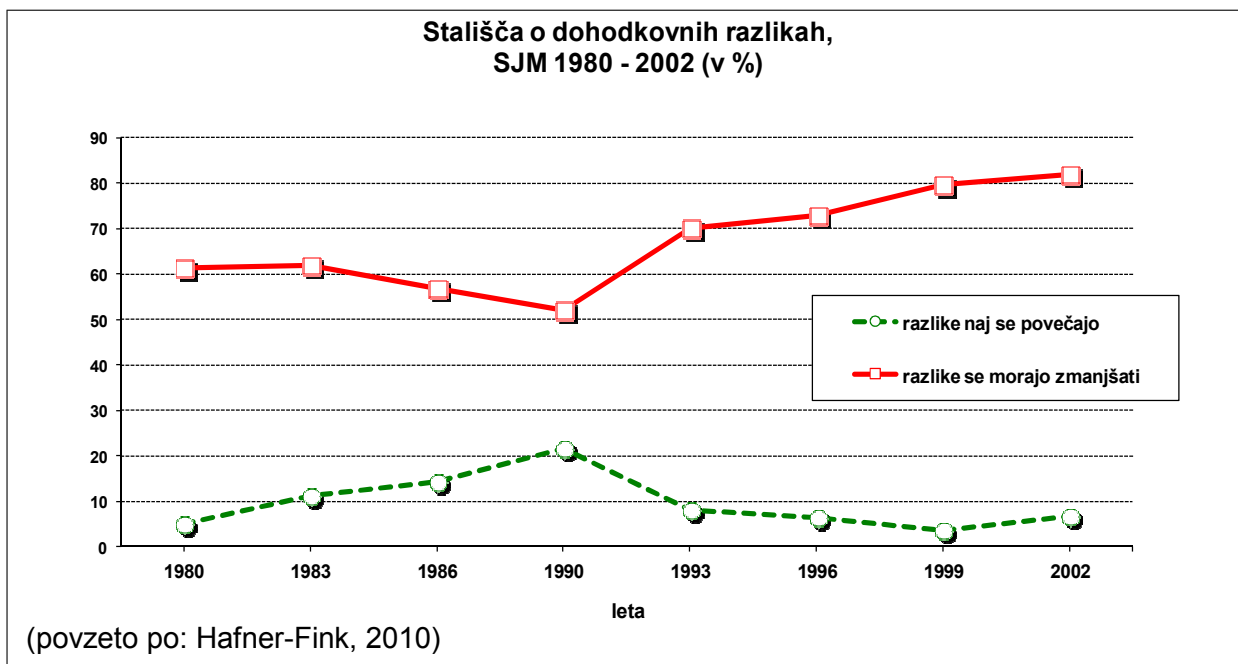
Slika 6.1:

Zadovoljstvo z življenjem (povprečje na lestvici 1-10; EVS 1990/92, 1999, 2008)

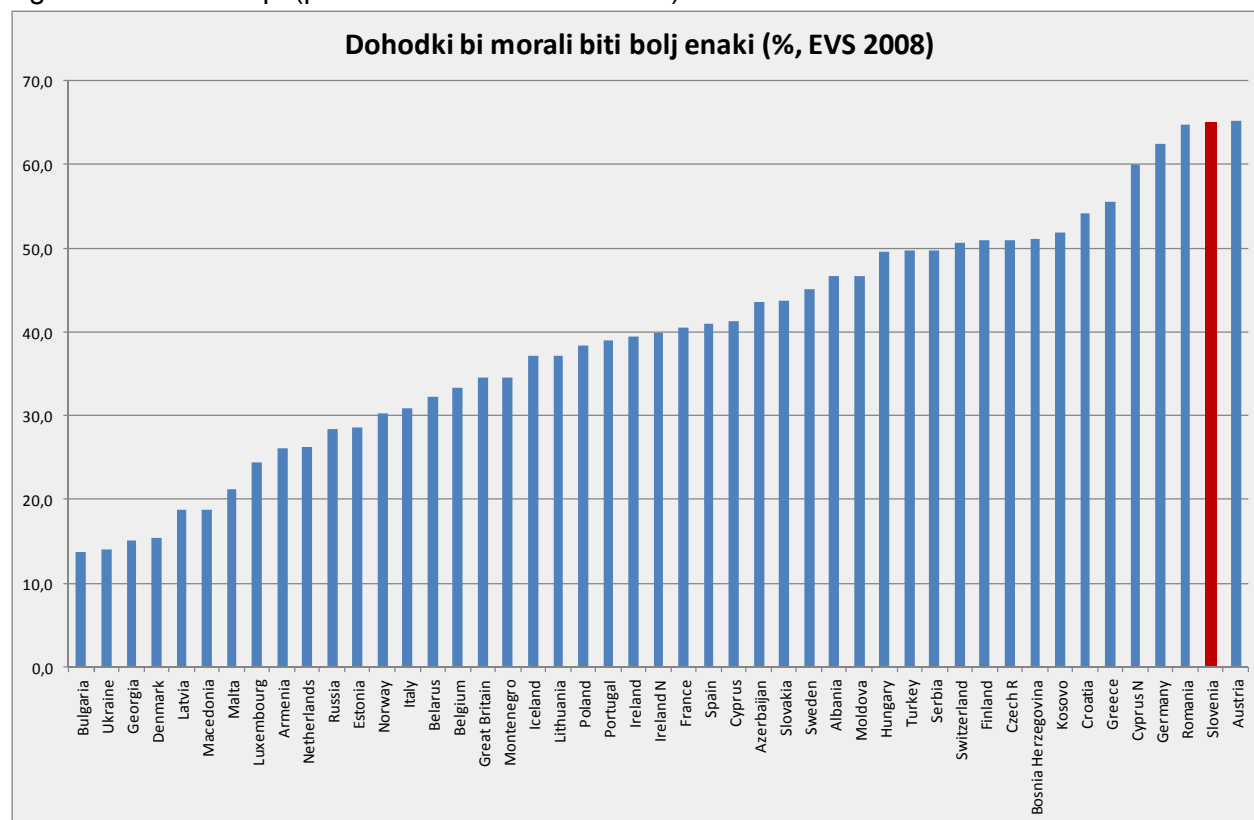

Podatki Slovenijo uvrščajo v skupino držav z nadpovprečno oceno izraženega zadovoljstva, kar pa velja predvsem za meritev leta 2008. V tem pogledu se je delež zadovoljnih v primerjavi z letom 1990 izrazilo povečal. Razlage za različno dinamiko občutkov zadovoljstva in tudi sreče v opazovanem obdobju temeljijo na domnevi, da je na nižje zadovoljstvo ob koncu osemdesetih in v prvi polovici devetdesetih let vplivala predvsem nizka obvladovanost družbenih pričakovanj ob negotovosti in hitrih družbenih spremembah v tem obdobju. Po tej razlagi naj bi zmanjševanje življenjskega standarda v tem obdobju neposredno ne vplivalo na upadanje intenzivnosti občutkov sreče in zadovoljstva, pač pa naj bi te okoliščine prispevale h krepitvi »moralne revščine« in s tem tudi k spremembi individualnih in kolektivnih občutkov (Bernik 2004). Ena od posledic v spremembi vrednot naj bi bile želje po izenačevanju ekonomskih statusov in s tem naraščajoči egalitarizem (za ponazoritev tega glej Sliko 6.2 in Sliko 6.3).

Slika 6.2:
Egalitarizem in tranzicija v Sloveniji (podatki raziskave SJM 1980 do 2002)

Slika 6.3:
Egalitarizem v Evropi (podatki raziskave EVS 2008)

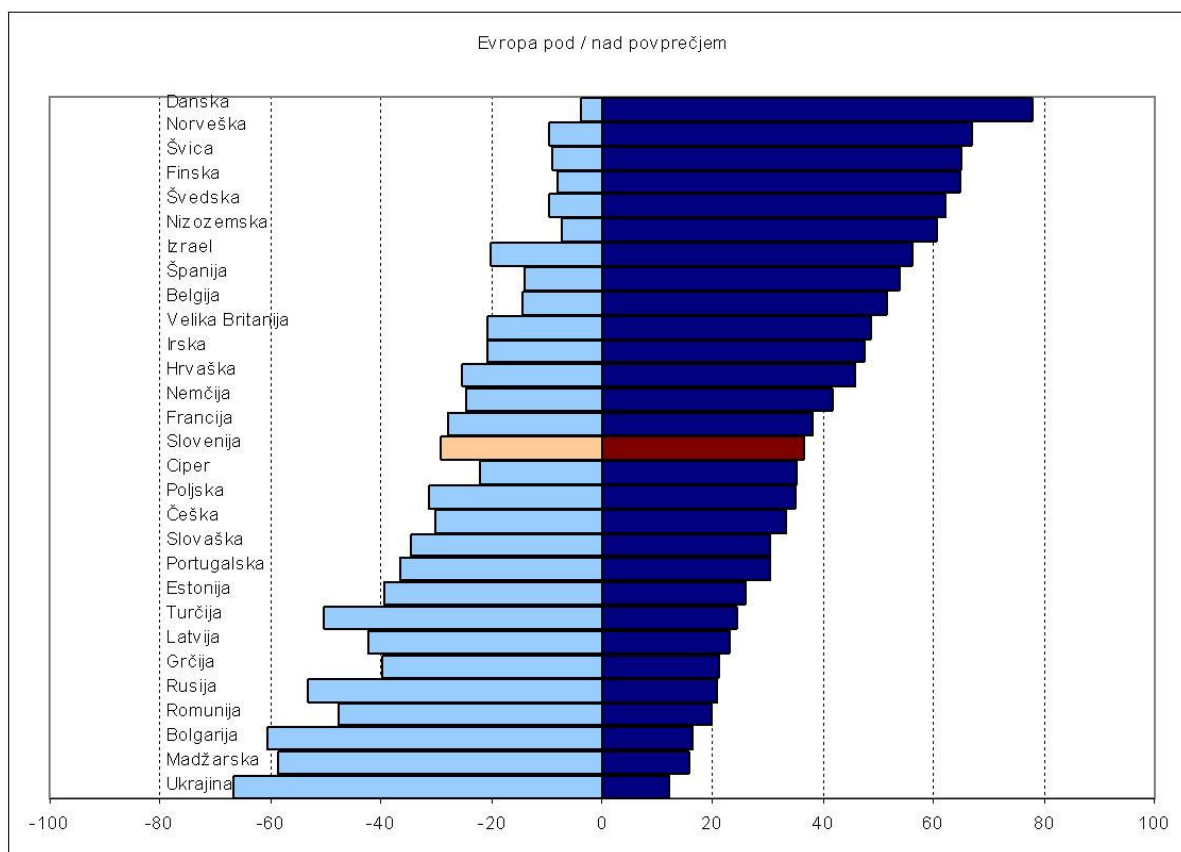

Ugotovitve sedaj dopolnjujemo še z indeksom subjektivne kakovosti življenja za podatke ESS, standardiziranim na evropsko in nacionalna povprečja (Slika 6.4 in Slika 6.5).

Slika 6.4:

Subjektivna ocena kakovosti življenja: indeks standardiziran na evropsko povprečje (v %, ESS 2008). Pojasnilo: slika prikazuje razvrstitev evropskih držav glede na delež prebivalcev, ki (evropsko) povprečje presegajo za več kot polovico standardnega odklona (pozitivni predznak) ali ki so pod povprečjem za več kot polovico standardnega odklona (negativni predznak).

Subjektivna kakovost življenja: indeks standardiziran na evropsko povprečje (% , ESS 2008)

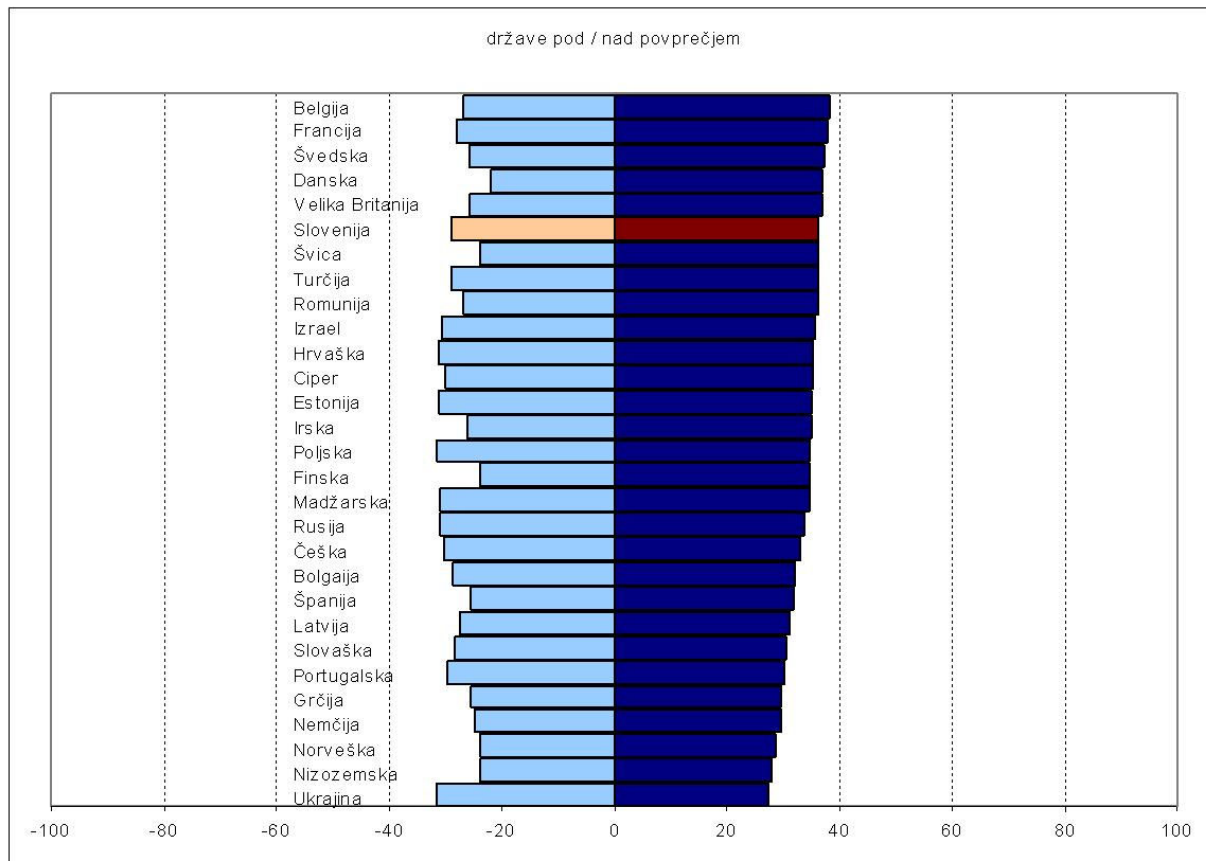

Če zgornja slika ponuja absolutno razvrstitev držav glede na izražen delež zadovoljnih pa z razvrstitvijo, ki jo prikazujemo s spodnjim grafom (Slika 6.5) to podobo relativiziramo. Prikazana je razvrstitev držav glede na delež prebivalcev, ki za več kot polovico standardnega odklona presegajo nacionalno povprečje. Kot lahko ugotovimo, med opazovanimi državami ni bistvenih razlik, glede na razmerje med izrazito zadovoljnimi in izrazito nezadovoljnimi z izraženo kakovostjo življenja.

Slika 6.5:

Subjektivna ocena kakovost življenja: indeks standardiziran na nacionalna povprečja (v %, ESS 2008). Pojasnilo: slika prikazuje razvrstitev evropskih držav glede na delež prebivalcev, ki (nacionalno) povprečje presegajo za več kot polovico standardnega odklona (pozitivni predznak) ali ki so pod povprečjem za več kot polovico standardnega odklona (negativni predznak).

Subjektivna kakovost življenja: indeks standardiziran na nacionalna povprečja (% , ESS 2008)

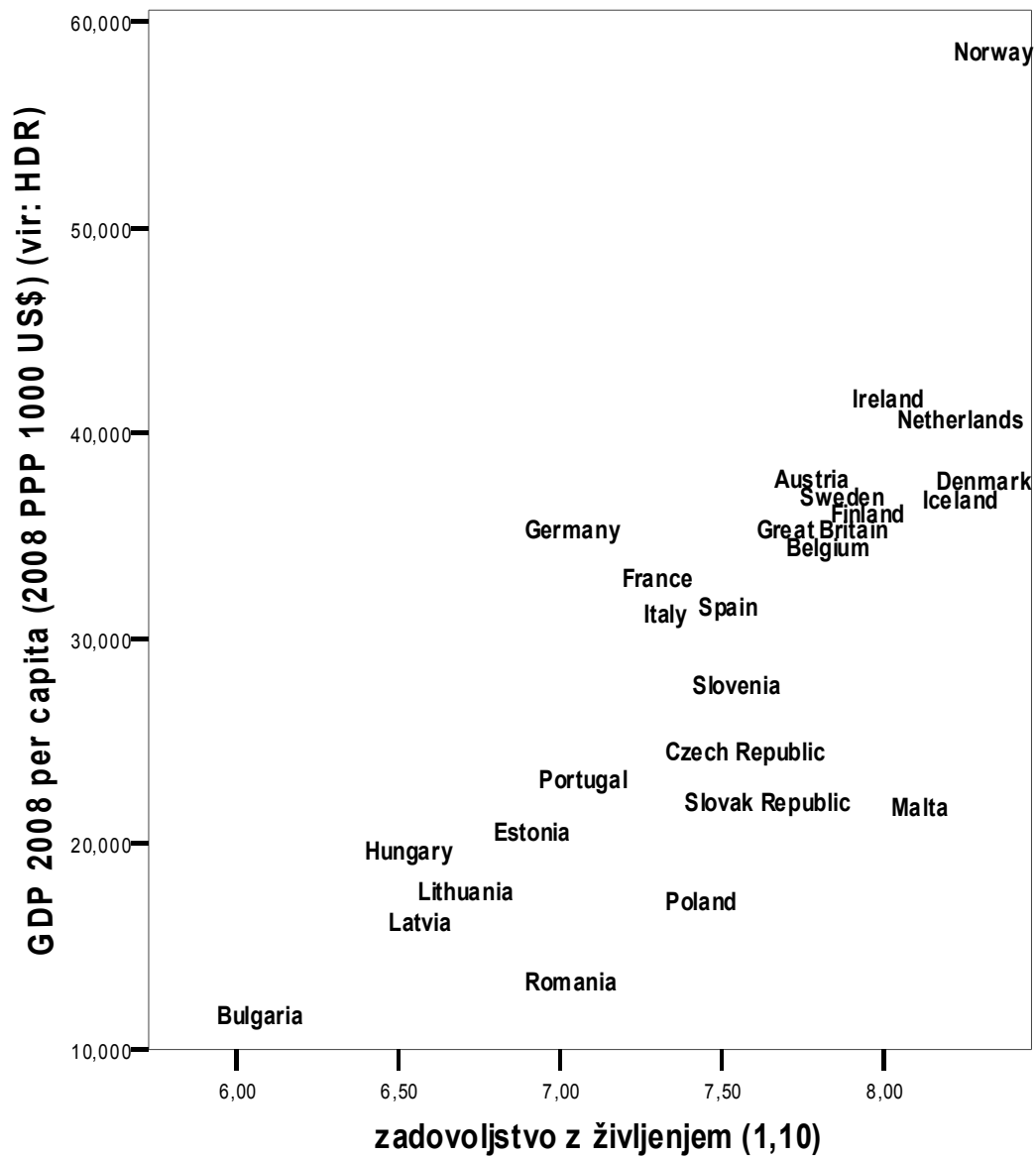

6.3. Povezanost subjektivnih ocen zadovoljstva in družbene blaginje

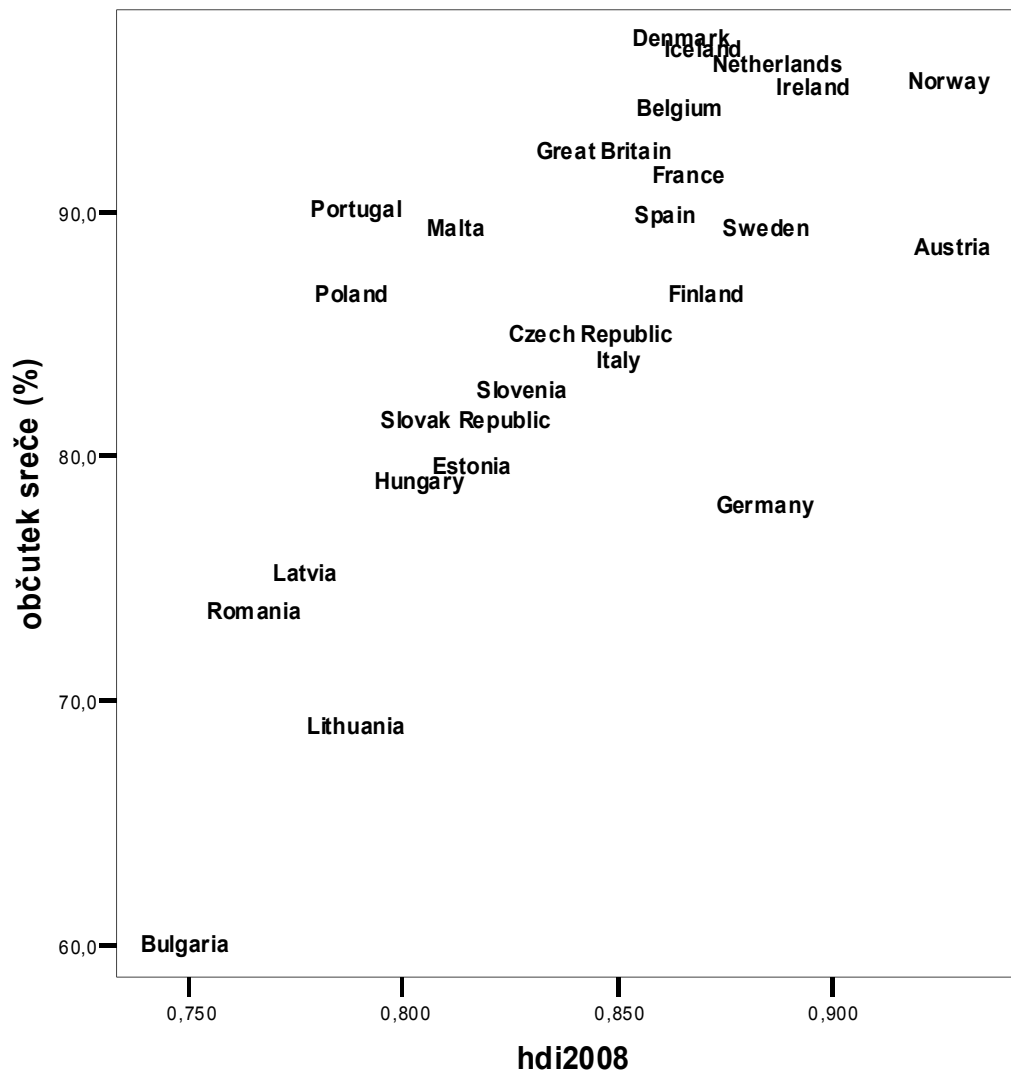
Podatki o zadovoljstvu z življenjem v povezavi z BDP in HDI razkrivajo močno in značilno povezanost obeh kazalnikov s subjektivnimi ocenami zadovoljstva z življenjem. Vendar lahko hkrati ugotovimo, da BDP kot merilo družbene blaginje ne pojasni razlik v izraženih stopnjah zadovoljstva v skupini bogatejših držav, kar pa ne velja za HDI. Kompozitna narava indeksa, ki vsebuje tudi informacije o pričakovani življenjski dobi, doseženi izobrazbi itd., vpliva na izraženo zadovoljstvo z življenjem in v manjši meri na občutke sreče tudi v skupini razvitejših držav. V »revnejših« državah ostaja kazalec ekonomske blaginje najpomembnejši prediktor subjektivnega zadovoljstva in sreče.

Slika 6.6:

Povezanost med zadovoljstvom z življenjem (EVS) in ekonomsko razvitostjo (BDPpc) v letu 2008 – razvrstitev evropskih držav

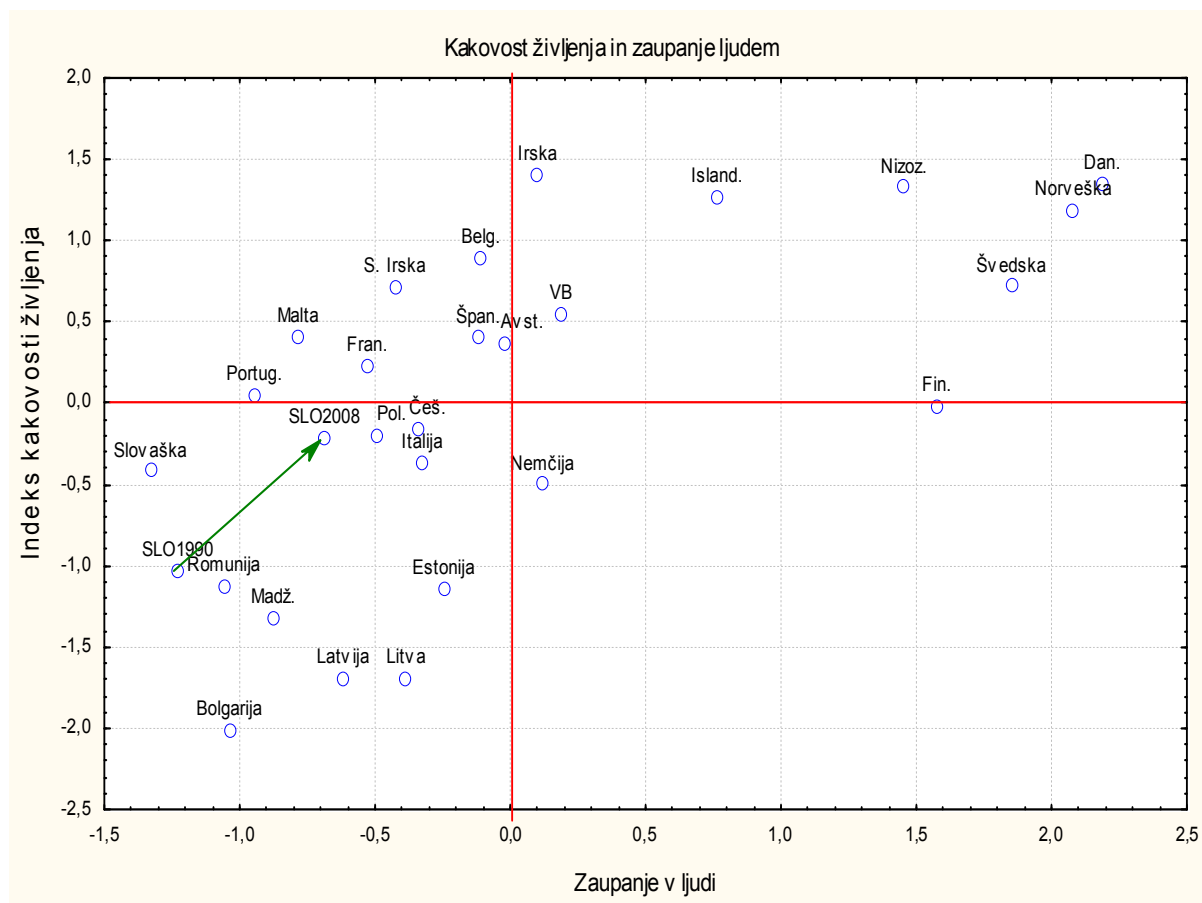

Slika 6.7:
Povezanost med občutkom sreče (% srečnih; EVS) in človekovim ravojem (HDI) v letu 2008 –
razvrstitev evropskih držav

Kot smo ugotovili, kakovosti življenja ni mogoče povezovati zgolj z objektivnimi dejavniki v povezavi z materialnim blagostanjem državljanom. Ko je presežen absolutni prag blaginje, na razumevanje kakovosti življenja v enaki meri in na značilen način vplivajo tudi drugi, »mehkejši« dejavniki, kar potrjujejo prej omenjene študije Schwartza in Putnama. Zato smo v indeks subjektivne kakovosti življenja vključili tudi kazalnike kot sta zadovoljstvo z življenje in sreča (glej opis obeh indeksov subjektivne kakovosti življenja (IK) na začetku tega poglavja). Tukaj pa pogledjmo še povezanost takšnega z zaupanjem v ljudi, ki pa ga tudi lahko (po nekaterih interpretacijah) uvrstimo med kazalnike kakovosti življenja. Spodnja slika (Slika 6.8) prikazuje povezanost indeksa kakovosti življenja z zaupanjem v ljudi (delež anketirancev, ki meni, da lahko ljudem vedno zaupamo) za leto 2008. Vidimo lahko, da se višja stopnja zaupanja povezuje z višjo kakovostjo, ki smo jo merili z indeksom IK. Pri tem se izkaže, da so – po pričakovanjih – tranzicijske države v obeh pogledih (subjektivna kakovost življenja in zaupanje) podpovprečne. Pri Sloveniji pa lahko od začetka 90-ih do 2008 zaznamo premik proti povprečju in s tem bliže utrjenim demokracijam.

Slika 6.8:
Kakovost življenja indeks (IK) in zaupanje v ljudi

6.4. Dejavniki sreče prebivalstva

Četudi večina referenčnih raziskav kaže, da na doživljanje sreče in zadovoljstva posameznikov vplivajo različni dejavniki, ki so povezani predvsem s posameznikovim materialnim in socialnim statusom, pa analiza na makro ravni (na ravni agregiranih podatkov po državah) pokaže, da na subjektivne ocene zadovoljstva ali sreče vplivajo predvsem sistemski dejavniki, prevladujoče splošne vrednote v družbi in politična kultura (glej tabelo 6.1).

Tabela 6.1:

Dejavniki sreče na ravni držav. Rezultati linearnih regresij, kjer je kot kontrolna spremenljivka poleg opazovanega dejavnika vključen tudi BDP (raziskava ESS 2008; N = 28)

zap. št. modela	dejavniki (neodvisne spremenljivke)	standardizirani reg. koeficienti	prilagojen R ²
1	varnost	+ 0,330 **	(0,779)
	BDP	+ 0,645 **	
2	socialna vključenost	+ 0,306 **	(0,753)
	BDP	+ 0,625 **	
3	zadovoljstvo z zdravjem	+ 0,136	(0,719)
	BDP	+ 0,758 **	
4	generalno zaupanje	+ 0,136	(0,771)
	BDP	+ 0,758 **	
5	sistemsko zaupanje	+ 0,341 **	(0,761)
	BDP	+ 0,593 **	
6	neenakosti (GINI)	- 0,163	(0,771)
	BDP	+ 0,786 **	
7	CPI	+ 0,497 **	(0,783)
	BDP	+ 0,432 **	
8	politična participacija	+ 0,290	(0,737)
	BDP	+ 0,432	
9	politična izključenost	- 0,338 *	(0,744)
	BDP	+ 0,570 **	
10	individualna politična participacija	+ 0,226	(0,730)
	BDP	+ 0,678	
11	obseg srednjega razreda	+ 0,234	(0,736)
	BDP	+ 0,683 **	
12	odprtost do priseljencev	+ 0,114	(0,721)
	BDP	+ 0,816 **	
13	samoutrjevanje	- 0,246 *	(0,747)
	BDP	+ 0,697 **	
14	samopreseganje	+ 0,255 *	(0,748)
	BDP	+ 0,685 **	

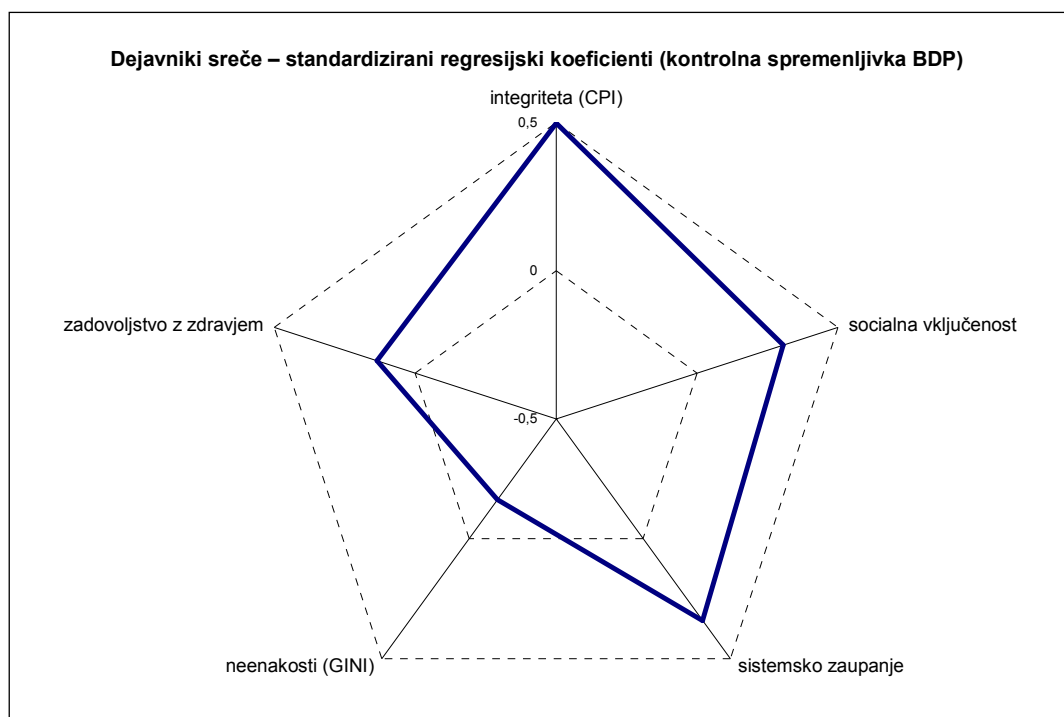
Spodnji sliki (Sliki 6.9 in 6.10) prikazujeta vpliv navedenih dejavnikov na občutek sreče. Prikazani so standardizirani regresijski koeficienti opazovanih dejavnikov iz zgornje tabele (Tabela 6.1)

Med tako imenovanimi sistemskimi dejavniki ima največji vpliv na subjektivno izraženo srečo ocena o prisotnosti korupcije oziroma t.i. integriteta sistema, ki se izraža z indeksom zaznane korupcije (CPI). Na srečo pomembno vplivata tudi socialna vključenost posameznikov in splošno sistemsko zaupanje. Presenetljivo pa je, da se kot manj pomemben kaže (sicer pozitiven) vpliv zdravja oz. zadovoljstva z zdravjem. Prav tako ni posebej močan (vendar še vedno zaznaven) negativni vpliv stopnje neenakosti v sistemu (GINI indeks).

Slika 6.9:

"Sistemski" dejavniki sreče za leto 2008.

Rezultati linearne regresije na ravni držav (N=28), kjer je za vsak dejavnik bil pripravljen poseben model kjer je bil poleg opazovanega dejavnika kot kontrolna spremenljivka vključen še BDP (podatki ESS, HDR, TI)

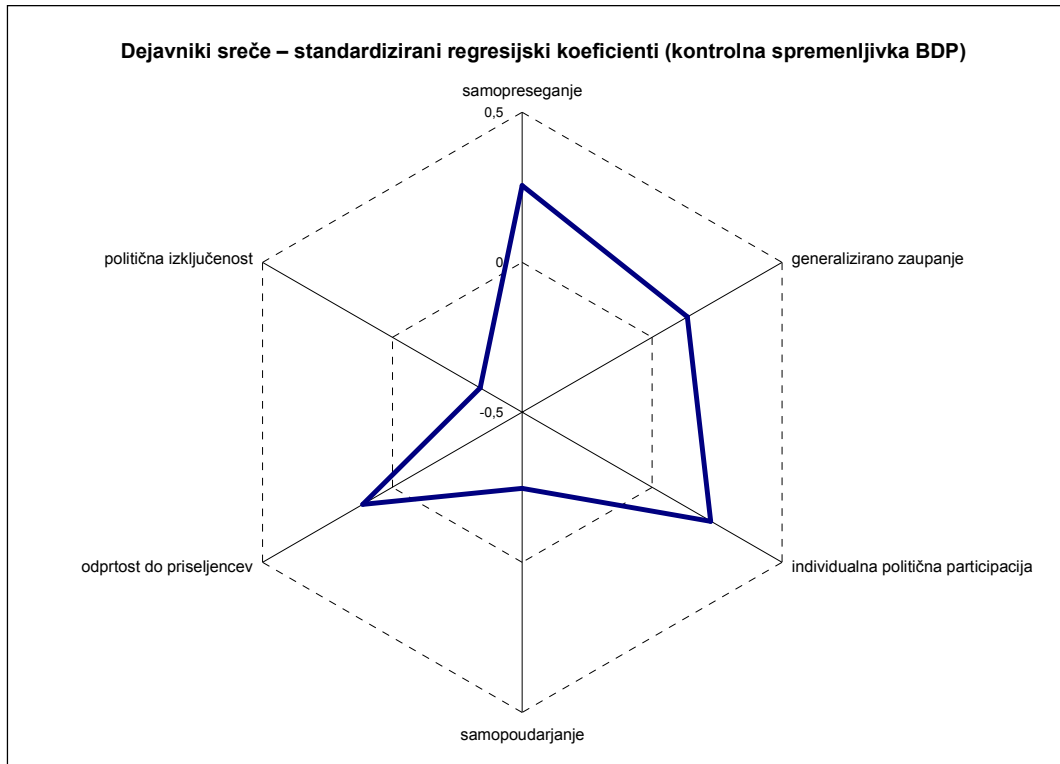

Med dejavniki vrednot in politične kulture ima na občutek sreče najizrazitejši pozitiven vpliv sklopa vrednot »samopreseganja«. Diametralno nasproten je izmerjen negativen vpliv sklopa vrednot »samopoudarjanje«. Na izražanje občutka sreče na ravni držav pomembno vpliva še generalizirano zaupanje, politična participacija, odprtost in tolerantnost ter z negativnim predznakom politična izključenost.

Slika 6.10:

Vrednote in politična kultura kot dejavniki sreče v letu 2008.

Rezultati linearne regresije na ravni držav (N=28), kjer je za vsak dejavnik bil pripravljen poseben model kjer je bil poleg opazovanega dejavnika kot kontrolna spremenljivka vključen še BDP (podatki ESS, HDR, TI)

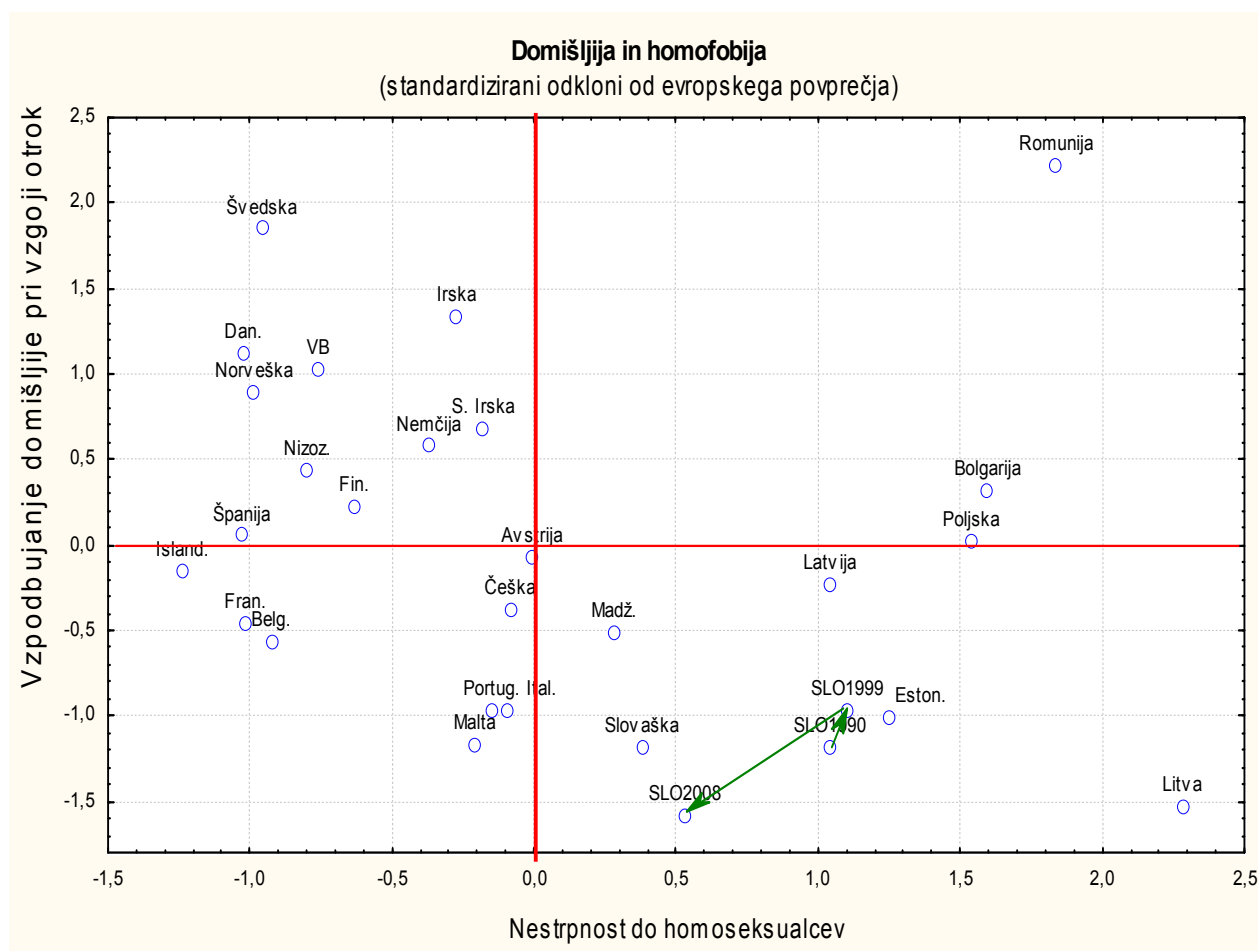
7. Domišljija in strpnost (Slovenija v primerjavi z drugimi evropskimi državami)

Slovenija se je v primerjavi z ostalimi evropskimi državami sveta skozi vsa raziskovalna obdobja najslabše uvrščala po nekaterih kazalcih ustvarjalnosti ter izkazovala visoke stopnje nestrpnosti. (glej poglavje 2 v tem poročilu; Gregorčič 2010). Čeprav so odkloni v smeri večje strpnosti in ustvarjalnosti ob koncu devetdesetih letih obetali boljše uvrščanje Slovenije v primerjavi z drugimi evropskimi državami, pa se po zadnjih meritvah 2008 še naprej uvršča med pretežno slabše razvite države Evrope.

Glede na vzpodbujanje domišljije pri vzgoji otrok, kar je poleg strpnosti in spoštovanja kot tudi odgovornosti in samostojnosti otroka eden od temeljnih kazalcev indeksa ustvarjalne vzgoje, je Slovenija skozi vsa raziskovalna obdobja na samem repu Evrope. Izrazito podpovprečno poudarjanje domišljije kot vrednote pri vzgoji (podobno vrednotenje ima le še Litva) ob nadpovprečno izraženi homofobiji je le en prikaz vrednotne orientacije, ki se umika od strpnosti in ustvarjalnosti (Slika 7.1).

Slika 7.1:

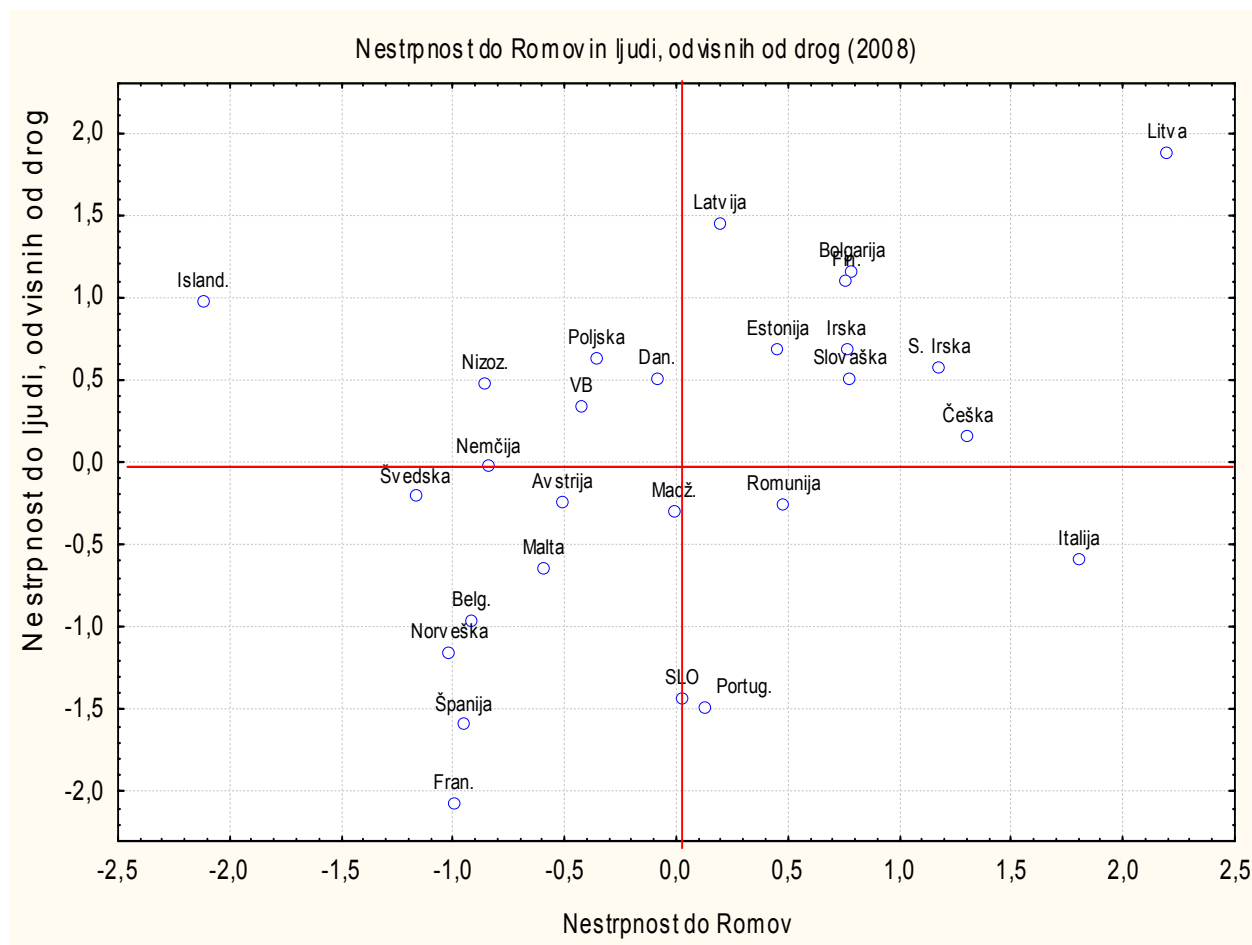
Razvrstitev evropskih držav glede spodbujanja domišljije in stopnje homofobije v letu 2008 (standardizirane vrednosti deležev; EVS 2008,1990 in 1999)

V Evropi se daleč najvišje izražena netoleranca kaže do ljudi, ki so odvisni od drog. Delež respondentov, ki ne želijo imeti za soseda od drog odvisnega človeka se je najprej dvigovala v tistih evropskih državah, ki sicer uživajo boljše ocene kakovosti življenja, strpnosti, domišljije, sreče itn. V zadnjih meritvah pa je distanca do ljudi, odvisnih od drog močno poudarjena tudi v novih članicah EU. Sicer pa se novejšje članice EU, ki tudi sicer izkazujejo višje stopnje netolerance, beležijo tudi nadpovprečne stopnje nestrpnosti do Romov (Slika 7.2). Ker je vsaka družbene kriza vedno izgovor, za krepitev nestrpnosti do marginaliziranih in ranljivih družbenih skupin, je v tem oziru spremljanje tolerance do Romov v Evropi pomembno. Mednarodne organizacije v zadnjih letih beležijo konstantno, ponekod tudi vse bolj intenzivno kršenje človekovih pravic pripadnikom romskih skupnosti in med take države se vpisujejo tudi visoko razvite demokratične države EU (kot denimo Velika Britanija, Francija, poleg Madžarske, Hrvaške in vrste drugih). Slovenija se glede nestrpnosti do Romov nahaja na evropskem povprečju, medtem, ko je glede odnosa do zasvojenecv celo v družbi najbolj strpnih držav (Slika 7.2). Če ta podatek povežemo z ugotovitvami glede domišljije in homofobije pridemo zopet do zaključka (kot v 6. poglavju) o nekakšnem ambivalentne ali "tranzicijskem" položaju Slovenije, ki je glede vrednot ujeta med tradicionalnostjo in postmodernostjo (cf. Hafner-Fink 2006; Rus in Toš 2005).

Slika 7.2:

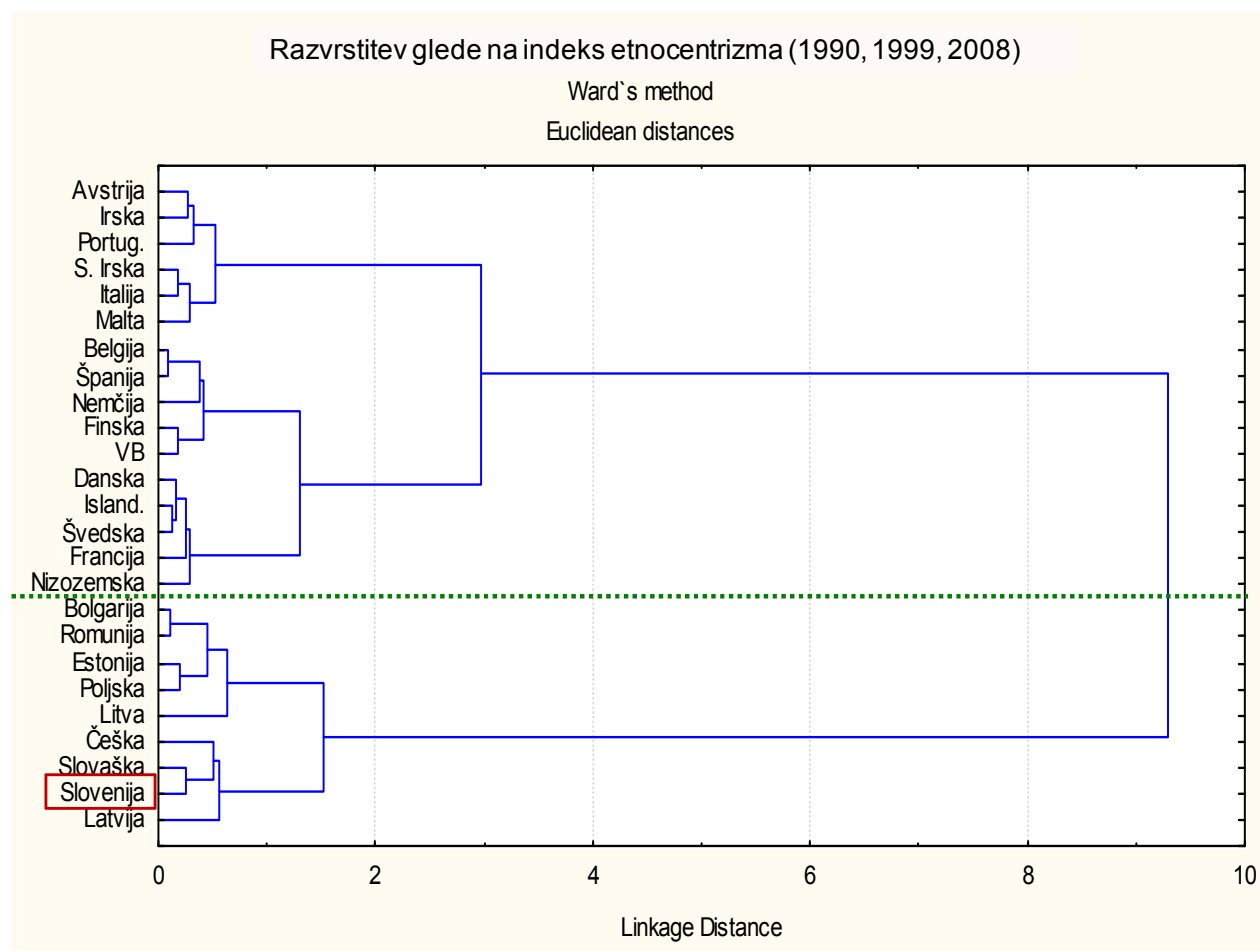
Razvrstitev evropskih držav glede nestrpnosti do Romov in ljudi, odvisnih od drog (standardizirane vrednosti deležev; EVS 2008)

Čeprav je Slovenija v vseh raziskovalnih obdobjih minimalno popravljala visoko izražen indeks *etnocentrizma*, pa se glede na trende v ostalih sedemindvajsetih evropskih državah še bolj oddaljuje od evropskega povprečja (natančneje o indeksu etnocentrizma v 2. poglavju). Kot prikazuje Slika 7.3 se Slovenija glede na izražene stopnje etnocentrizma v treh raziskovalnih obdobjih lahko primerja z Baltskimi državami, Poljsko, Češko, Bolgarijo, Slovaško in Romunijo. Vidimo, da je večina držav znižala vrednost indeksa etnocentrizma, a hkrati tudi, da v nekaterih državah vrednost indeksa močno niha (Tabela 7.2 v Prilogi). Spreminjanje vrednosti indeksov so v veliki meri odvisne tudi od aktualnih političnih dogodkov v državi v času merjenja.

Slika 7.3:

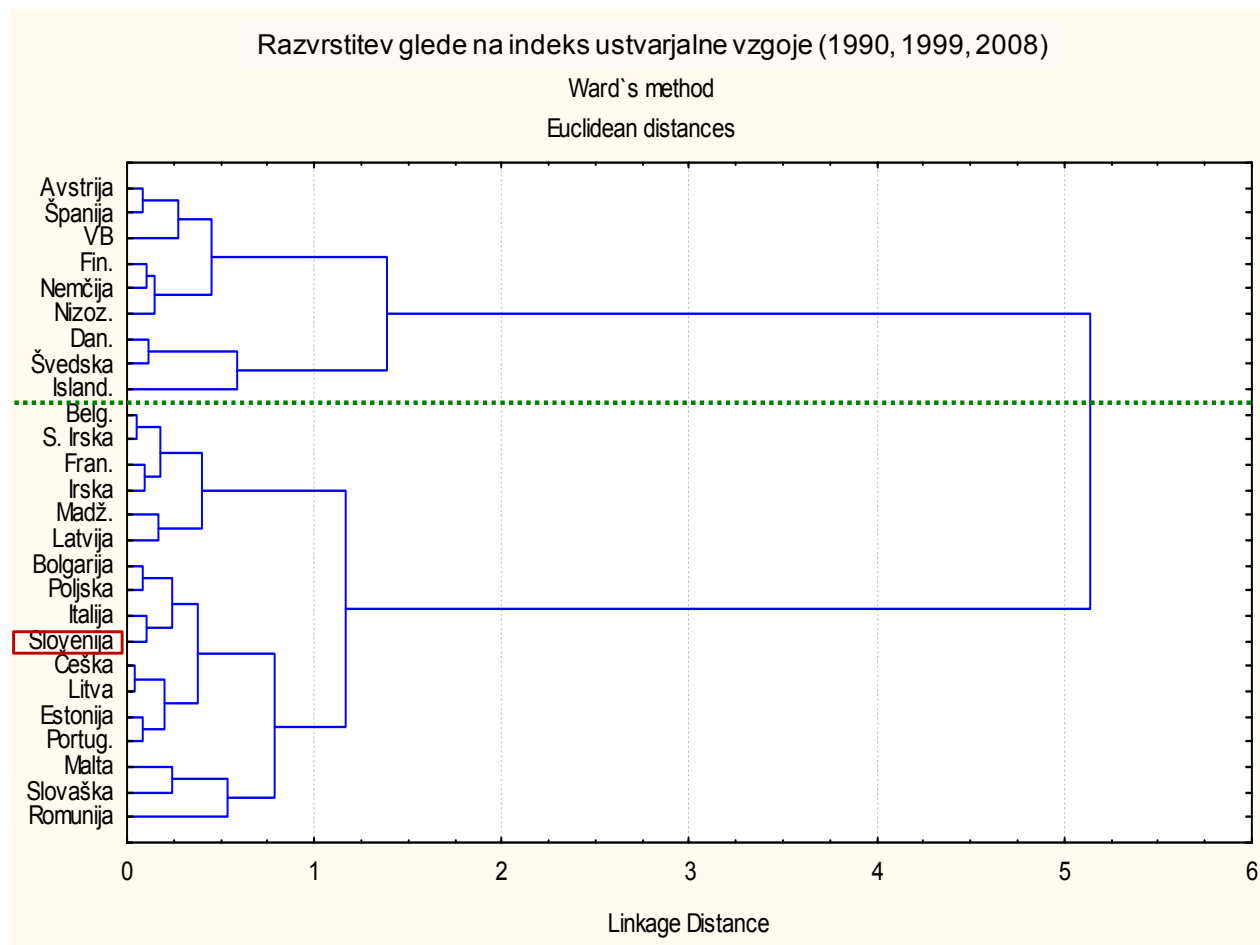
Razvrstitev evropskih držav glede na stopnjo etnocentrizma (razvrstitev s pomočjo hierarhičnega združevanja na podlagi stopnje etnocentrizma ob treh meritvah EVS v letih 1990, 1999 in 2008; razvrstitev z metodo Ward na podlagi standardiziranih vrednosti)

Za razliko od indeksa etnocentrizma se vrednosti indeksa *ustvarjalne vzgoje* bistveno ne spreminjajo: opazamo sicer rahle dvige vrednosti, vendar v številnih državah pa tudi padce (glej Tabelo p7.3 v Prilogi). Najvišje izražena je ustvarjalnost vzgoje na Norveškem in Švedskem, najnižje pa na Malti. Prebivalci Slovenija celotno obdobje (od začetka 90-ih do 2008) izražajo nadpovprečno stopnjo etnocentrizma ter podpovprečno poudarjanje pomena ustvarjalne vzgoje, ki kaže celo trend nižanja upadanja pomena (Slika 7.5).

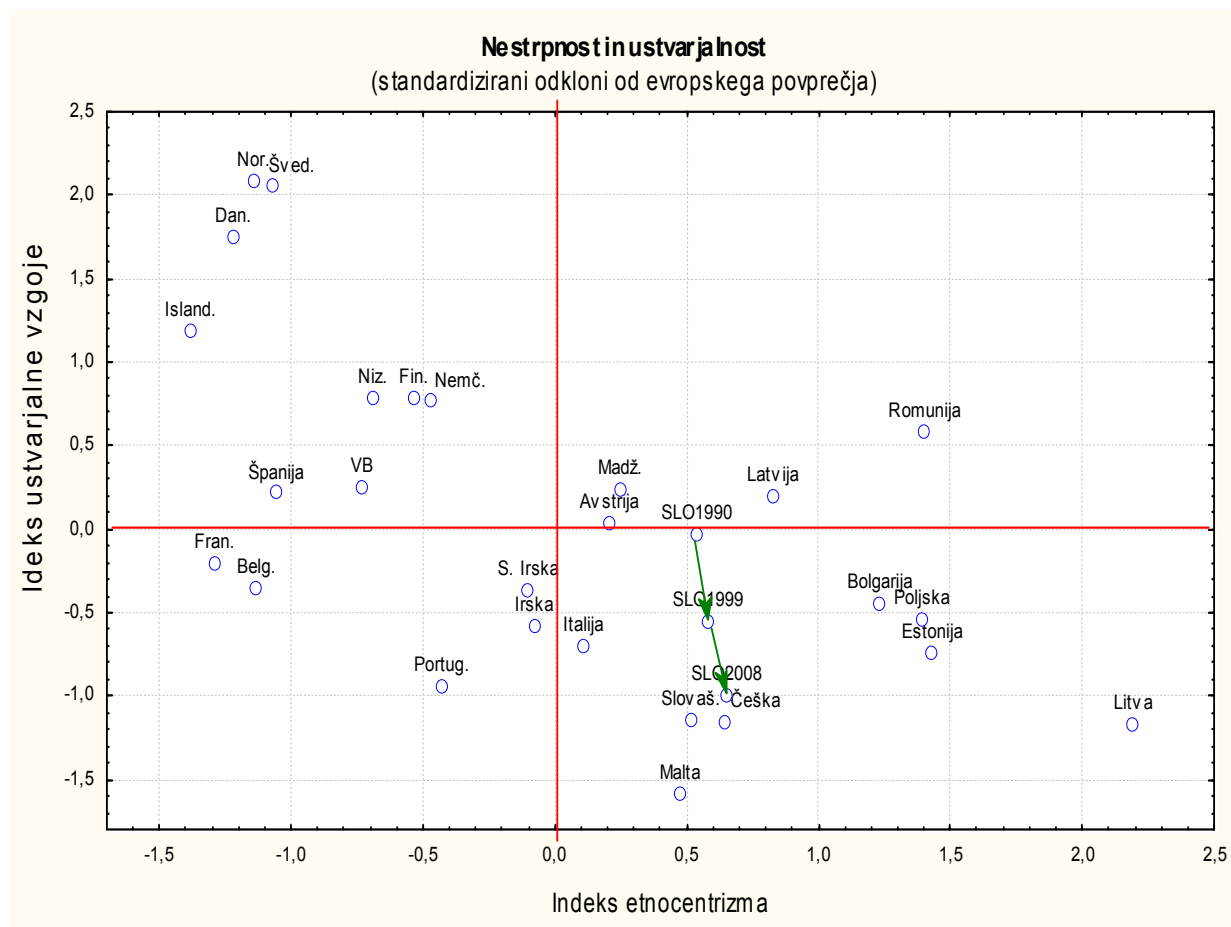
Slika 7.4:

Razvrstitev evropskih držav glede na stopnjo ustvarjalne vzgoje (razvrstitev s pomočjo hierarhičnega združevanja na podlagi vrednosti indeksa ob treh meritvah EVS v letih 1990, 1999 in 2008; razvrstitev z metodo Ward na podlagi standardiziranih vrednosti)

Slika 7.5:

Razvrstitev evropskih držav glede na stopnjo nestrpnosti in ustvarjalnosti v letu 2008 (standardizirane vrednosti glede na evropsko povprečje; EVS 2008; 1990, 1999)

Ne glede na poskuse Slovenije, da bi se po gospodarskih in drugih ekonomskih kazalnikih uvrščala čim bližje Nemčiji, Franciji ter skandinavskim državam, pa jo analiza vrednotnih orientacij vseskozi postavlja med nove članice EU. Na večje premike v vrednotnih orientacijah, ki bi prebudili ustvarjalnost in ustavljali nestrpnost v Sloveniji ne gre računati brez korenitih sprememb v različnih sektorjih države. Namesto tekmovalnosti bi morala država prek izobraževalnih in vrste drugih mehanizmov spodbujati sodelovanje, domišljijo, strpnost in vzajemnost. Rezultati torej kažejo, da se Slovenija ob svoji ekonomski umeščenosti v Evropo, ko jo primerjamo z drugimi evropskimi državami glede na vrednotne orientacije, bistveno slabše umešča, kot bi lahko pričakovali. Glede na že omenjeno dejstvo počasnega spreminjanja vrednot seveda ne moremo pričakovati nekakšne hitre prevzgoje državljanov, vsekakor pa bi ob ustrezni podpori in delovanju (zglelih) vseh pristojnih institucij v državi (od izobraževanja, preko medijev, do parlamenta) lahko dosegli, da bi se trend obrnil v smeri vrednot, ki pomenijo podporo socialnemu razvoju.

8. Razvoj, vrednote, demokracija, politična participacija

Procesi demokratizacije se v družboslovni literaturi povezujejo s splošnimi družbenimi razvojnimi procesi in procesi modernizacije (tako v politološkem kot sociološkem smislu) (glej npr. Lipset 1994; Inglehart 1997; Inglehart & Welzel 2005). Seveda pa je pri tem pomembno, kako razumemo koncept družbenega razvoja. Tukaj izhajamo iz stališča, da je v središču opredelitve človekovega družbenega razvoja ideja o možnostih svobodne izbire, ki jo lahko najdemo tudi v definiciji razvoja, na katerem gradi Poročilo o človekovem razvoju: "Pri razvoju gre torej za širitev možnosti, ki jih imajo ljudje, da lahko na podlagi svojih vrednot izbirajo, kako bodo živeli" (Human development reports).

V 4. poglavju smo s preizkusom vzročnega modela o dejavnikih razvoja pritrdili ugotovitvam mnogih raziskav in teoretskih razprav o pomembni vlogi delovanja sistema (integriteta elit) ter vrednot samoizražanja (individualizma) pri socialnem razvoju. Prav tako smo ugotovili, da je posebej pomembna vloga protestnega potenciala, ki ga lahko na nek način razumemo tudi kot pomembno podlago za uresničevanje koncepta aktivnega državljanstva. Protesti, demonstracije in druge oblike izražanja nezadovoljstva z delovanjem demokratičnega sistema torej ne razumemo kot grožnje demokraciji in razvoju, prej kot prispevek razvoju, saj danes državljani na ta način izražajo svoje interese ter prispevajo različne nove ideje in zamisli (cf. Norris et al. 2006). Izkaže se torej, da se s socialnim razvojem pomembno povezujejo tisti elementi demokratičnega sistema, ki pomenijo uveljavljanje interesov državljanov v odnosu do sistema (pomen protestov, integriteta elit). Glede na pomembno vlogo protestnega potenciala, se bomo torej tukaj ustavili prav ob tem vidiku sodobnih demokratičnih procesov in opazovali evropske države z vidika politične participacije in njihovega odnosa do demokracije. Raziskave na globalni ravni namreč še vedno kažejo dokaj enoznačno delitev glede na politično participacijo državljanov: a) v ekonomsko razvitih državah z daljšo demokratično tradicijo je obseg politične participacije državljanov najvišji; b) njim se približujejo mlade demokracije; c) zaostajajo pa države nerazvitega sveta, ki zaostaja tako v smislu ekonomskega razvoja kot tudi procesov demokratizacije (glej npr. Deželan et al., 2007; Newton & Montero, 2007).

Tukaj nas bodo še posebej zanimala tiste oblike politične participacije, ki jih lahko že na konceptualni ravni povežemo z vrednotami, in ki so pomembne v okviru emancipatornih razvojnih procesov – tukaj mislimo predvsem na vrednote samoizražanja (tudi individualizma, ali odprtosti za spremembe). Mislimo torej predvsem na različne oblike individualizirane participacije, na proteste ali nasploh na t.i. nekonvencionalne oblike participacije. Zanima nas torej, kako se raven politične participacije oz. njenih splošnih oblik povezuje z obsegom (pomenom) vrednot, ki so pomembne pri razumevanju socialnega razvoja. Prav tako pa bomo preverili povezanost med podporo demokratičnemu sistemu ter vrednotami. Posebej pa nas bo zanimal položaj Slovenije v primerjalnem kontekstu evropskih držav.

Najprej smo preverili povezanost vrednot in politične participacije na ravni posameznikov na podatkih raziskave ESS iz leta 2008 (glej Tabelo 8.1). Ugotovili, pozitivno povezanost stopnje politične participacije z vrednotno dimenzijo samopreseganja ter z vrednotno dimenzijo odprtosti do sprememb. Po drugi strani pa posebej izstopa negativna povezanost politične participacije z vrednotami ohranjanja. Hkrati se pokaže, da povezanost vrednot z institucionalno

(konvencionalno) participacijo skoraj ni, in da torej k povezanosti med politično participacijo in vrednotami prispeva predvsem udeležba v nekonvencionalnih oz. individualiziranih oblikah participacije. Indeks individualizirane participacije je sestavljen z nekaterimi "postmodernimi" oblikami protestov, kot sta bojkot in podpisovanje peticije – na ravni držav smo potem opazovali delež anketirancev, ki so v zadnjem letu bili vključeni v vsaj eno od takšnih oblik. Indeks institucionalizirane participacije pa je vključeval delo v političnih strankah ter drugih organizacijah (zopet se je na ravni držav opazoval delež tistih, ki so bili v preteklem letu vključeni vsaj v eno od oblik).

Tabela 8.1:

Povezanost med vrednotami in politično participacijo na ravni posameznikov (Pearsonov korelacijski koeficient; ESS 2008)

		vrednote			
		samopoudarjanje	samopreseganje	ohranjanje	odprtost
Vse države ESS 2008	raven politične aktivnosti (število aktivnosti)	-0,096**	0,157**	-0,193**	0,163**
	institucionalizirana participacija	-0,008	0,023**	-0,029**	0,030**
	individualizirana participacija	-0,116**	0,182**	-0,206**	0,167**
Slovenija	raven politične aktivnosti (število aktivnosti)	-0,012	0,050	-0,156**	0,109**
	institucionalizirana participacija	-0,013	-0,024	-0,066*	0,059*
	individualizirana participacija	-0,003	0,079**	-0,174**	0,097**
Švedska	raven politične aktivnosti (število aktivnosti)	-0,002	0,198**	-0,209**	0,102**
	institucionalizirana participacija	-0,025	0,092**	-0,023	0,009
	individualizirana participacija	0,002	0,190**	-0,238**	0,102**
		** stopnaja značilnosti na ravni 0.01 * stopnja značilnosti na ravni 0.05			

Vidimo, da povezanost na ravni posameznikov tudi v primerih najmočnejše zveze ni posebej močna: najmočnejša povezanost doseže komaj vrednost -0.238 (torej negativna zveza med vrednotno dimenzijo ohranjanja ter individualizirano participacijo) (Tabela 8.1). Sicer pa rezultati tudi nakazujejo, da so v Sloveniji povezave politične participacije z vrednotami samopreseganja in odprtosti precej nižje kot v evropskem povprečju. Ko Slovenijo primerjamo s Švedsko se nakazuje zaključek, da gre pri tem morda prav za razvojne razlike: v razvitih državah z daljšo demokratično tradicijo so procesi v smeri postindustrijske (postmoderne) družbe bolj intenzivni, kar se kaže tudi v bolj jasni povezanosti med vrednotami postmoderne (individualizem, samopreseganje, samoizražanje) in aktivnim ter avtonomnim vključevanjem v politiko.

Če sedaj pogledamo na makro raven (na raven držav) potem lahko ugotovimo, da se povezave, ki smo jih na individualni ravni samo nakazali, zelo okrepijo. Pri tem zopet izstopajo zelo šibke povezave med temeljnimi vrednotami in institucionalizirano participacijo. Zelo jasno pa se pokaže, da so državljani najbolj politično aktivni (nasploh in/ali v individualiziranih oblikah participacije) v državah, kjer so še posebej pomemben (razširjene) vrednote *samoizražanja* (koeficienta povezanosti s politično aktivnostjo nasploh in z individualizirano participacijo sta blizu vrednosti 0,9) in nekoliko manj *samopreseganja* (koeficienta povezanosti s politično aktivnostjo in z individualizirano participacijo sta nekoliko pod 0,8) (Tabela 8.2).

Tabela 8.2:

Povezanost "razvojnih" vrednot in politične participacije na ravni držav (evropske države leta 2008, podatki ESS in EVS)

	<i>Povezanost: Pearsonov korelacijski koeficient</i>				
	protestni potencial (0-10) (EVS)	institucionalna politična participacija (%) (ESS)	individualizirana politična participacija (%) (ESS)	raven politične aktivnosti (število aktivnosti 0-8) (ESS)	demokracija je dober sistem (%) (EVS)
vrednota 2. reda: samopoudarjanje (ESS)	-0,734**	-0,144	-0,669**	-0,689**	-0,477*
vrednota 2. reda: samopreseganje (ESS)	0,801**	0,187	0,783**	0,771**	0,509**
vrednota 2. reda: ohranjanje (ESS)	-0,670**	-0,146	-0,714**	-0,687**	-0,524**
vrednota 2. reda: odprtost za spremembe (ESS)	0,647**	0,055	0,683**	0,698**	0,425*
tradicionalizem (EVS)	-0,512**	0,168	-0,549**	-0,482**	-0,109
vrednote smoizražanja (EVS)	..	0,234	0,873**	0,893**	0,687
demokracija je dober sistem (%) (EVS)	0,587**	0,539**	0,613**	0,686**	..
	N = 28 ** stopnja značilnosti na ravni 0.01 * stopnja značilnosti na ravni 0.05				

Sklepamo torej lahko o pozitivni povezanosti vrednot samoizražanja, samopreseganja in odprtosti s procesi demokratizacije. To se ne kaže le s pozitivno povezanostjo teh vrednot s politično participacijo, ampak nas na to opozarjajo tudi srednje močne povezanosti vseh treh vrednotnih dimenzij s pozitivnim vrednotenjem demokracije kot sistema – pri tem z najmočnejšo povezavo izstopa samoizražanje ($r = 0.687$) (Tabela 8.2). Očitno pa je z demokratično usmeritvijo prebivalstva pozitivno povezan tudi protestni potencial ($r = 0,587$), kar seveda ni presenetljivo, če vemo da gre pravzaprav za izraz vrednot samoizražanja. Po drugi strani pa se zelo jasno kaže nedemokratična narava vrednot samopoudarjanja (moč, doseganje) in ohranjanja, saj pri obeh lahko ugotovimo srednje močno negativno zvezo s pozitivnim

vrednotenje demokracije ter dokaj močno negativno povezanost (okrog -0,7) s protestnim potencialom, politično aktivnostjo nasploh in individualizirano participacijo (Tabela 8.2).

Analiza povezanosti med politično participacijo in stopnjo razvitosti prav tako samo potrjuje dosedanje ugotovitve primerjalnih analiz, ki govorijo o višji stopnji participacije v bolj razvitih družbah z daljšo demokratično tradicijo (npr. Newton in Montero, 2007). Pri tem nam rezultati zopet kažejo na napredovanje procesov v smeri postmoderne v evropskih družbah: o povezanosti med razvitostjo in prisotnostjo (obsegom) konvencionalnih (institucionaliziranih) oblik participacije skoraj ne moremo govoriti, medtem ko gre za dokaj močno povezanost z individualiziranimi oblikami participacije in s protestnim potencialom (Tabela 8.3).

Tabela 8.3:

Povezanost med družbenoekonomskim razvojem in demokracijo (politična participacija, protestni potencial, pozitiven odnos do demokracije) (evropske države 2008, ESS in EVS)

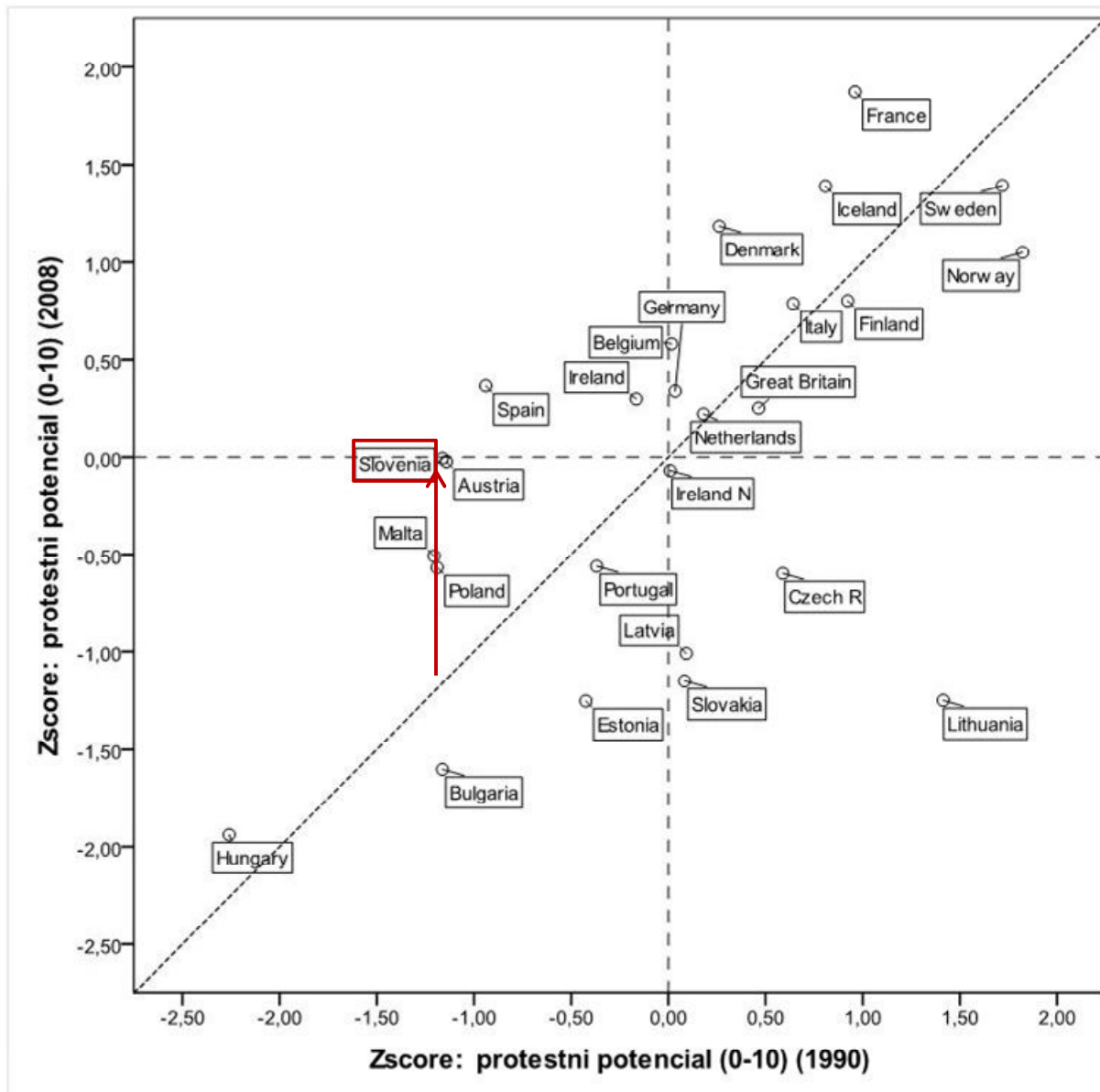
<i>Povezanost: Pearsonov korelacijski koeficient</i>		
	indeks kakovosti življenja - kombiniran (EVS 2008)	BDP 2008 per capita (2008 PPP 1000 US\$) (vir: HDR)
protestni potencial (0-10) (EVS)	0,775**	0,780**
institucionalna politična participacija (%) (ESS)	0,160	0,264
individualizirana politična participacija (%) (ESS)	0,790**	0,781**
raven politične aktivnosti (število aktivnosti 0-8) (ESS)	0,800**	0,831**
demokracija je dober sistem (%) (EVS)	0,582**	0,689**
N = 28		
** stopnaja značilnosti na ravni 0.01		
* stopnaja značilnosti na ravni 0.05		

In kje se v teh povezavah nahaja Slovenija. Zanima nas predvsem umestitev Slovenije v evropski kontekst z vidika politične participacije, protestnega potenciala ter odnosa do demokracije.

Glede protestnega potenciala se sicer zdi, da se Slovenija nekako približuje razvitim evropskim državam: če je bila še na začetku 90-ih let globoko pod povprečjem, pa je leta 2008 že dosegla povprečje in je ena redkih tranzicijskih držav, ki je v tem času povečala protestni potencial (Slika 8.1). Vendar pa nam podrobnejši pogled pokaže, da se je ta dvig zgodil že do leta 1999 in gre potem za stagnacijo ali pa celo za manjši padec (glej Tabelo p4.5 v prilogi).

Slika 8.1:

Protestni potencial v evropskih državah – spremembe od 1990 do 2008 (standardizirane vrednosti, podatki EVS)

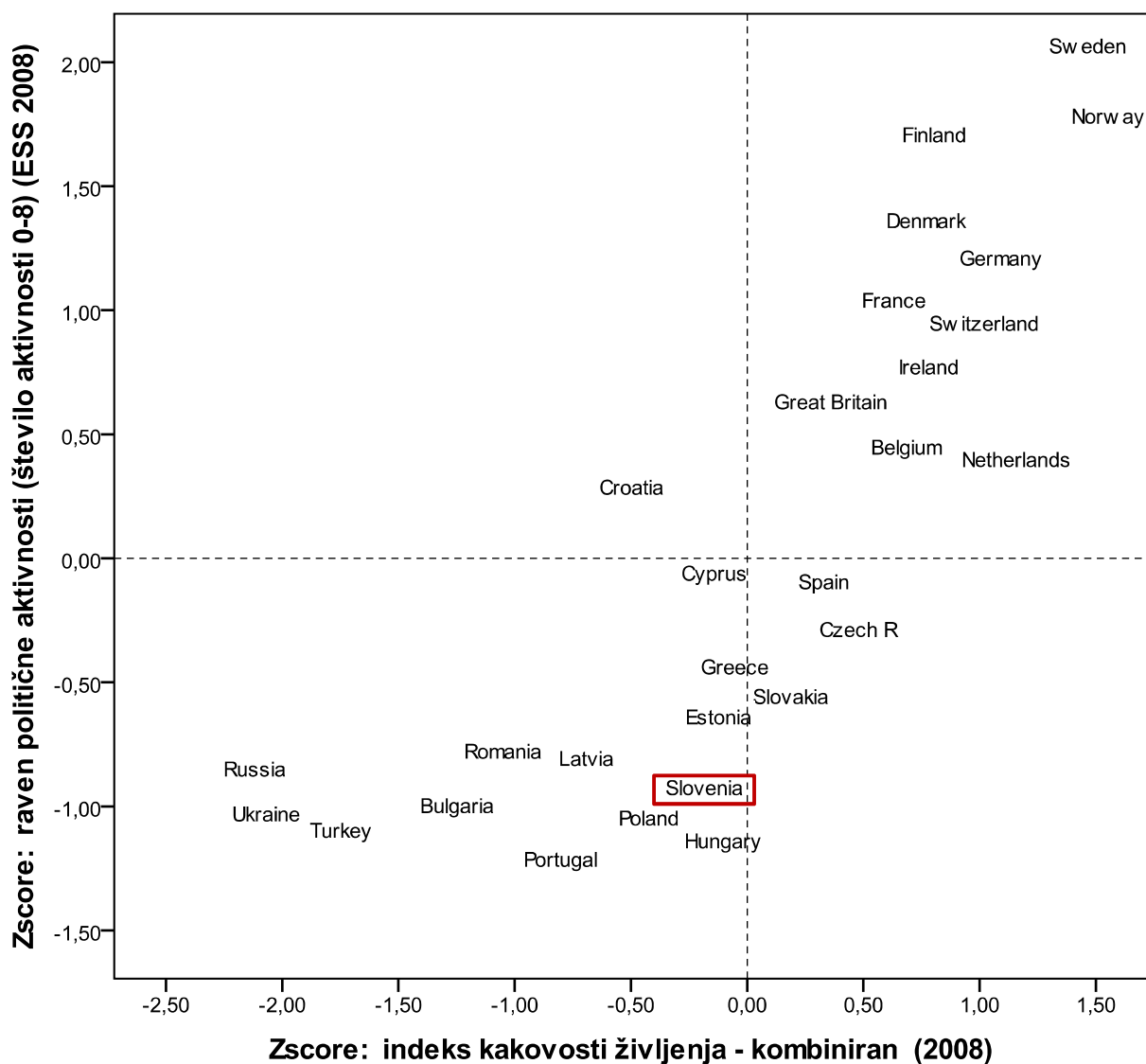

Če sedaj pogledamo še sprejemanje (pozitivno vrednotenje) demokracije in politično participacijo, lahko ugotovimo delitev na dve skupini: a) dokaj homogeno skupino tranzicijskih držav (nekdanje socialistične, pa tudi Portugalska in Grčija) z nizko (podpovprečno) stopnjo politične participacije (še posebej to velja za individualizirane oblike participacije) in b) razvite

države z daljšo demokratično tradicijo, ki pa so manj homogene (Slika 8.2 in Slika 8.3). Lahko pa ugotovimo zanimivo situacijo, ki zopet kaže na razliko med industrijsko (moderno) družbo ter postindustrijsko (postmoderno) družbo: vidimo lahko, da so razlike med razvitimi in manj razvitimi družbami (starimi in novimi demokracijami) bolj izrazite glede individualizirane politične participacije kot pa glede institucionalizirane (strankarske) participacije (Slika 8.3).

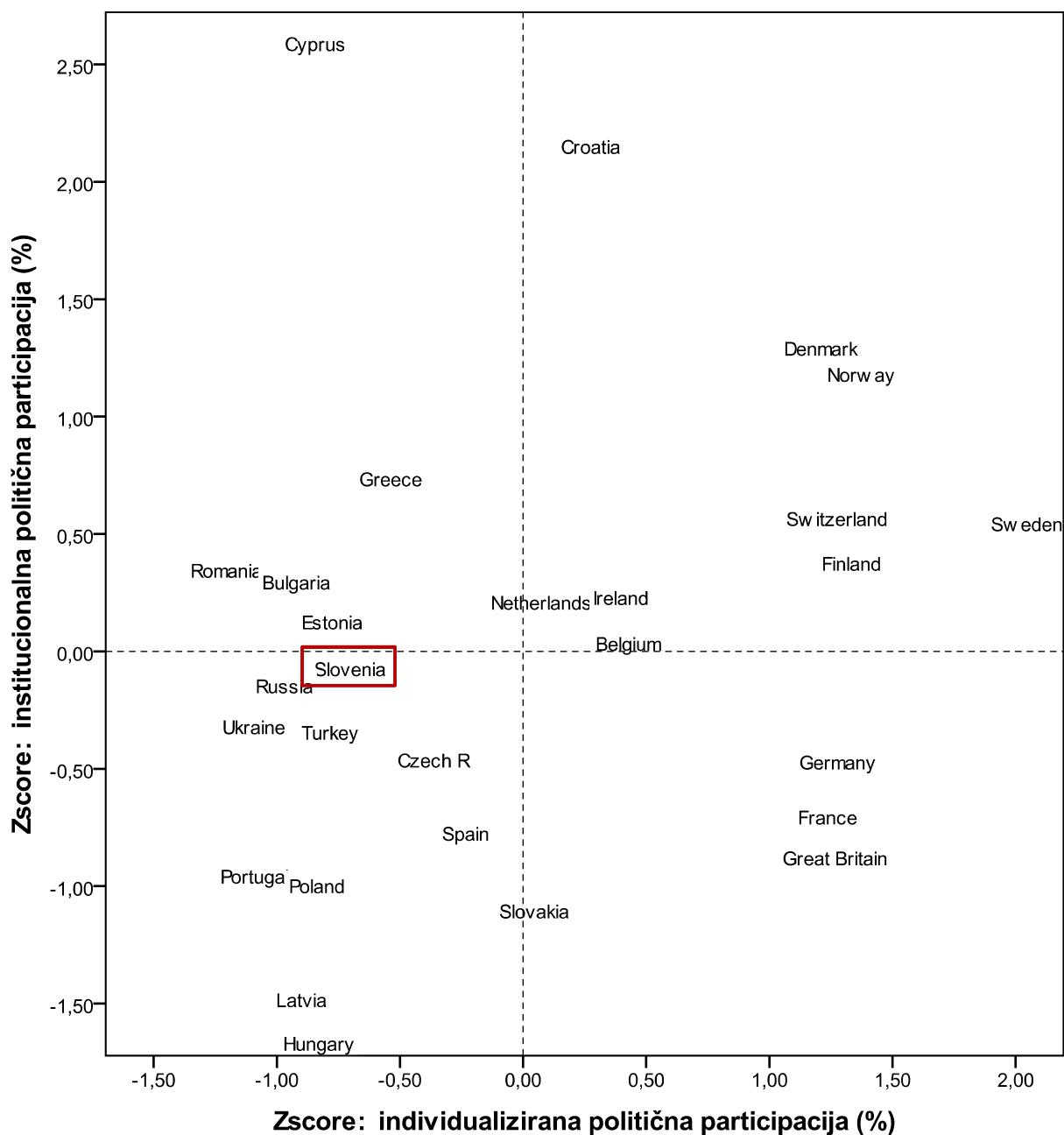
Slika 8.2:

Razvrstitev evropskih držav glede na stopnjo politične participacije (podatki ESS) in stopnjo socialne razvitosti (kombiniran indeks, ki vsebuje subjektivne kazalnike iz raziskave ESS in objektivne kazalnike) v letu 2008 (standardizirane vrednosti)

Slika 8.3:

Razvrstitev evropskih držav glede na stopnjo individualizirane in institucionalizirane politične participacije v letu 2008 (standardizirane vrednosti, podatki ESS 2008)

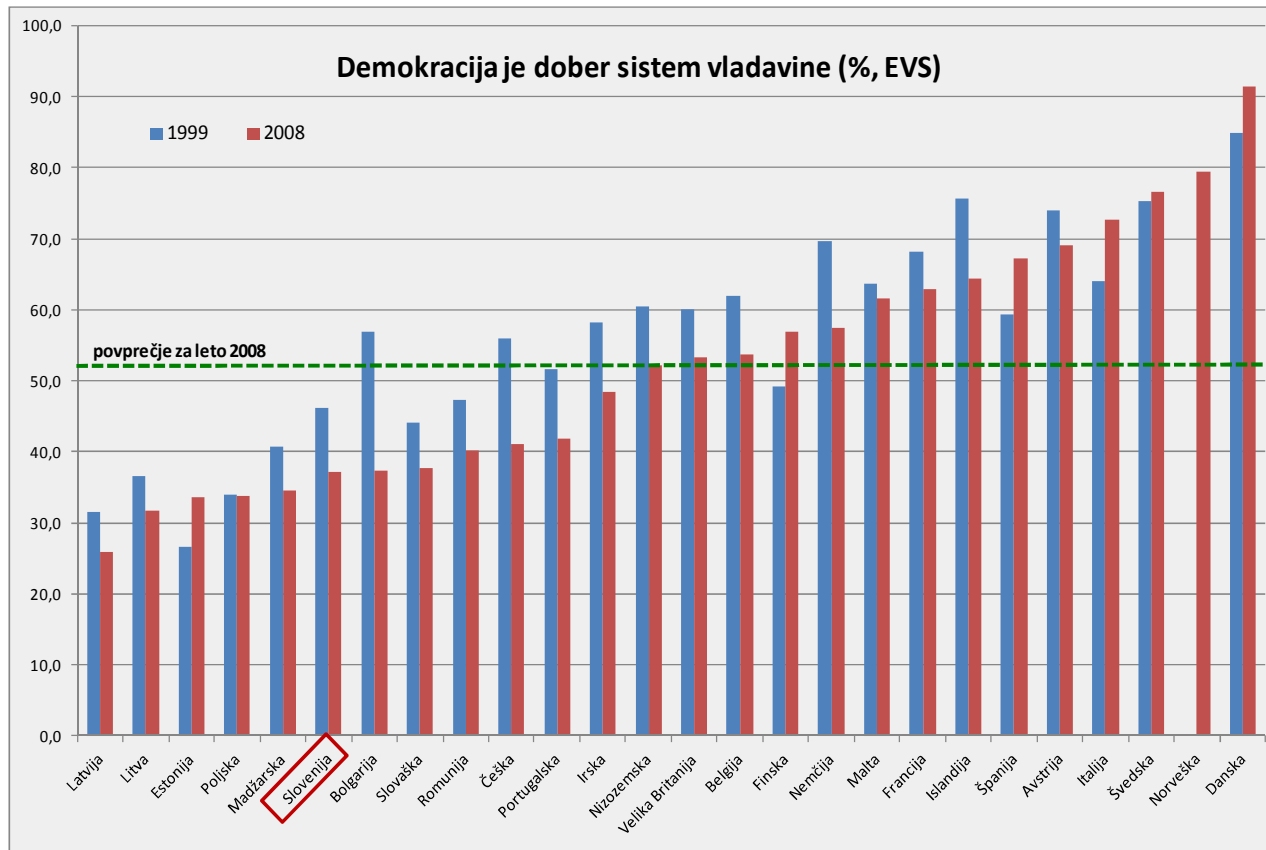

Podobna kot je razvrstitev držav glede politične participacije je tudi glede pozitivnega vrednotenja demokracije: prebivalci najbolj razvitih države z daljšo demokratično tradicijo tudi najbolj pozitivno vrednotijo demokratični sistem – ga v največjem obsegu razumejo kot najboljšo obliko sistema vladavine (Slika 8.4 in 8.5). Pri tem ni mogoče opaziti posebnih večjih oz. sistematičnih sprememb v času od 1999 do 2008 (Slika 8.5). Na splošno se sicer zdi, da je bila naklonjenost

demokraciji v letu 1999 nekoliko višja in da padec v letu 2008 že morda nakazuje učinke prvih znakov krize. Večji padci v posameznih državah (npr. Bolgarija in Češka) pa so lahko tudi posledica "dodatnih" učinkov konkretnih dogodkov (npr. politične afere).

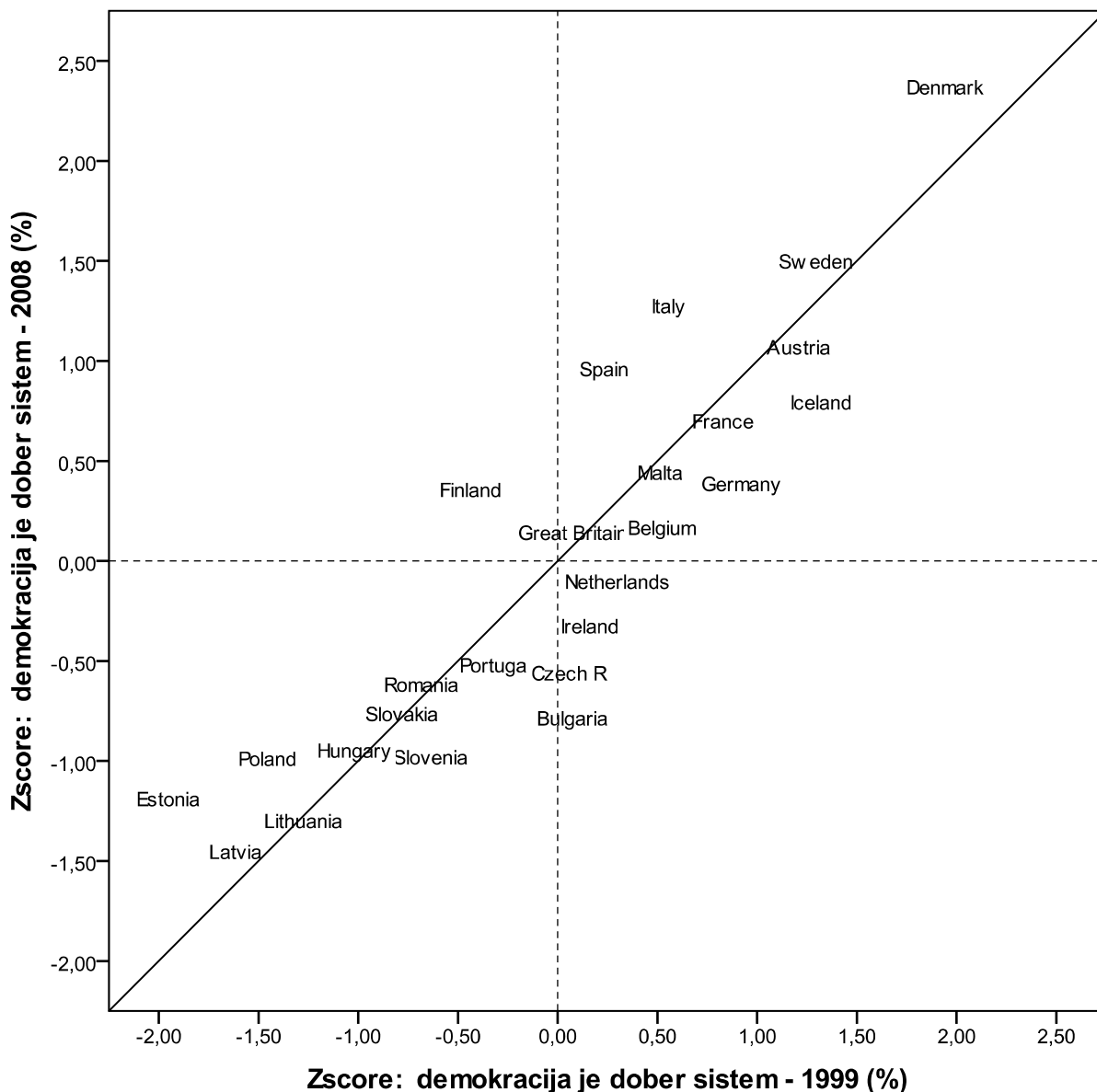
Slika 8.4:

Vrednotenje demokracije v evropskih državah (% , podatki raziskave EVS 1999 in 2008)

Slika 8.5:

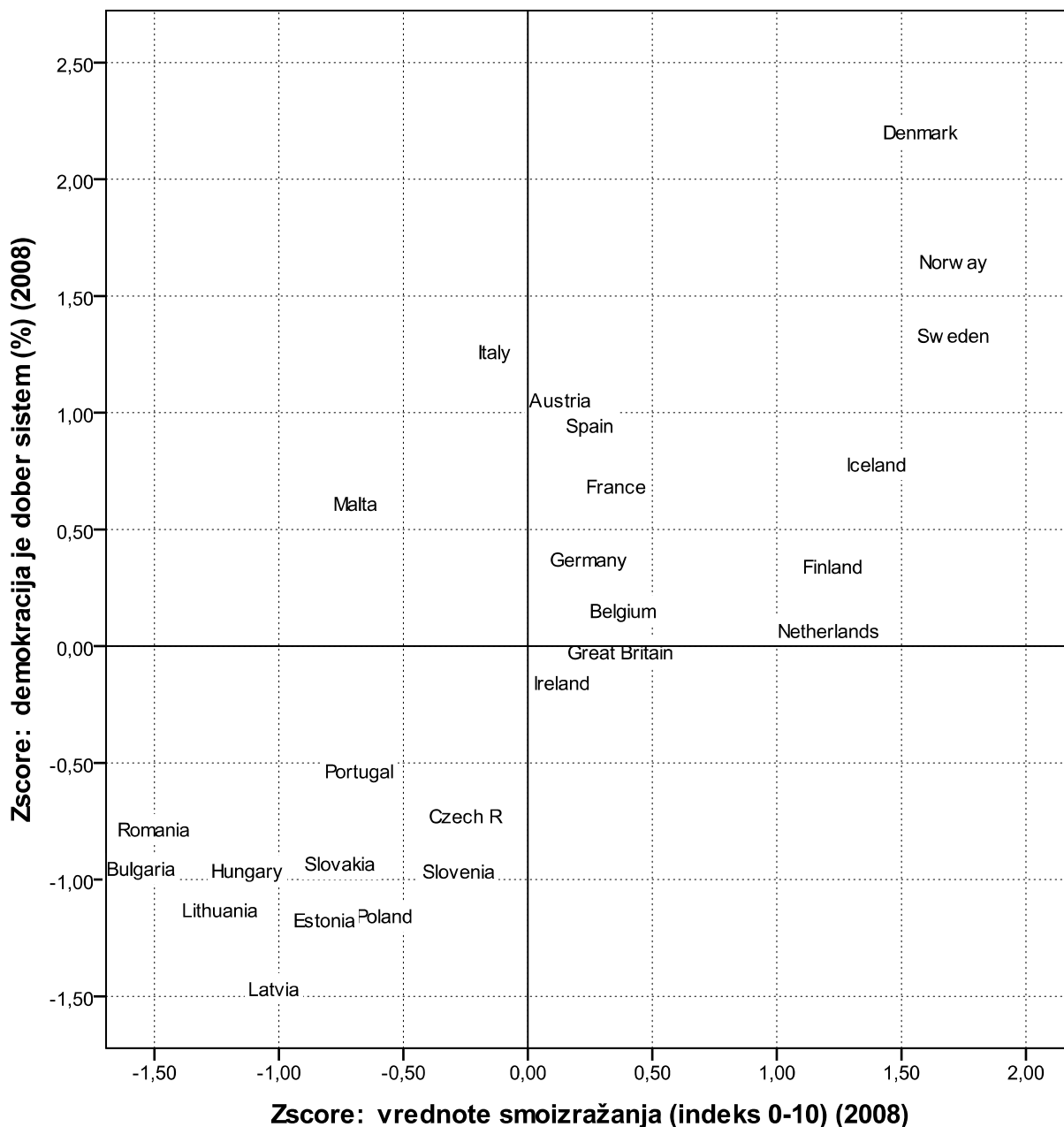
Pozitivno vrednotenje demokracije kot sistema vladavine – spremembe od 1999 do 2008 (standardizirane vrednosti, podatki EVS)

Kako pa se odnos do demokracije povezuje z vrednoto samoizražanja, za katero smo ugotovili, da je pomemben dejavnik razvoja in tudi integritete sistemema (elit) (4. poglavje)? Videli smo že, da gre za srednje močno pozitivno povezanost (Tabela 8.2). Kako pa se glede obeh razsežnosti razvrščajo države? Jasno se izoblikuje skupina tranzicijskih držav (postsocialistične in Portugalska) s podpovprečnimi vrednostmi na obeh dimenzijah (odnos do demokracije, samoizražanje), na drugi strani pa se skupina razvitih demokratičnih držav razdeli na dva dela: ena skupina je rahlo nad povprečjem indeksa samoizražanja, druga pa je glede samoizražanja bolj izrazito nadpovprečna (Slika 8.6). Tako najbolj izrazito odstopajo z visokimi vrednostmi sprejemanja demokracije in vrednot samoizražanja tri skandinavske države: Danska, Norveška in Švedska.

Slika 8.6:

Povezanost med sprejemanjem demokracije in vrednotami samoizražanja – primerjava evropskih držav (standardizirane vrednosti; EVS 2008)

Kaj pa lahko rečemo o položaju Slovenije. Nekako se zdi, da prav nizke stopnje politične participacije (kljub začasno nakazanemu izboljšanju ravni protestnega potenciala), ostaja na mestu in nekako ne more narediti odločilnega koraka, ki bi pomenil ne le pospešek procesom demokratizacije, ampak bi udeležba večjega števila državljanov lahko prinesla tudi nove ideje in s tem tudi nov razvojni zagon.

9. Sklep: Slovenija na razpotju

Mednarodne družboslovne anketne raziskave, kot sta EVS ali ESS, pa tudi teoretske študije, ki govorijo o procesih postmodernizacije, kažejo na trende rasti t.i. vrednot samoizražanja ob upadanju preživetvenih vrednot (npr. Inglehart), na prevladovanje vrednot samopreseganja (univerzalizem, dobrohotnost) nad vrednotami samopoudarjanja (moč, doseganje) (npr. Schwartz), pa tudi individualizma nad kolektivizmom (npr. Hofstede, Beck). Po drugi strani pa se srečujemo z realnostjo družbenega življenja, kjer se zdi, da prevladujejo ravnanja, ki imajo v ozadju ravno obratno vrednotno podlago: prevladovanje vrednot moči, doseganja,... pa tudi preživetvenih vrednot v nekaterih delih prebivalstva. Ali torej omenjene mednarodne družboslovne raziskave in študije na njihovi podlagi kažejo povsem napačno sliko? Prej bi rekli, da gre za nek drug problem: ujetost v spiralo rasti, ki povzroča razkorak med vrednotami na eni strani in ravnanjem na drugi strani. To npr. kažejo odzivi elit ob reševanju krize: ker bi izhod iz spirale rasti pomenil bankrot (čeprav obstaja želja po izhodu) se pač pristaja na tezo, da je rast edina rešitev (če ni rasti, če ni kreditiranja... bomo dobili slabe bonitetne ocene, ocene konkurenčnosti itd. in bomo še bolj zaostali, država bo bankrotirala). Pri tem se predvsem posega po najbolj priljubljenem inštrumentu – zmanjševanju stroškov. Tako zgleda, da je ekonomska rast edina zveličavna (saj brez nje ne moremo odplačati kreditov), medtem ko je blaginja prebivalstva strošek. Podobno je na ravni posameznika: zakaj bi se trudil s strpnostjo, varovanjem narave, solidarnostjo, družbeno odgovornostjo..., saj mi to nič ne pomaga pri zagotavljanju preživetja. Če bom izstopil iz tekme za materialne dobrine in za srečo, sem poraženec.

Problem Slovenije pri tem je, da se mora reševati iz krize ravno v času, ko se je glede vrednot, ki so lahko pomembna podpora izhodu iz krize, znašla v nekakšnem "tranzicijskem" prostoru oz. ujetosti med tradicionalnostjo in postmodernostjo: nakazano približevanje razvitim evropskim državam ob prelomu tisočletja, ki pa se je kasneje zaustavilo (npr. protestni potencial). Pri tem se zdi, da problem Slovenije (in večine tranzicijskih držav) ni predvsem v "zaostajanju" glede vrednot, ki se povezujejo z razvojem (samopreseganje, samoizražanje ipd.), ampak bolj za problem, ki se kaže v nizki politični participaciji, ki jo spremlja tudi nizek protestni potencial. Zakaj menimo tako?

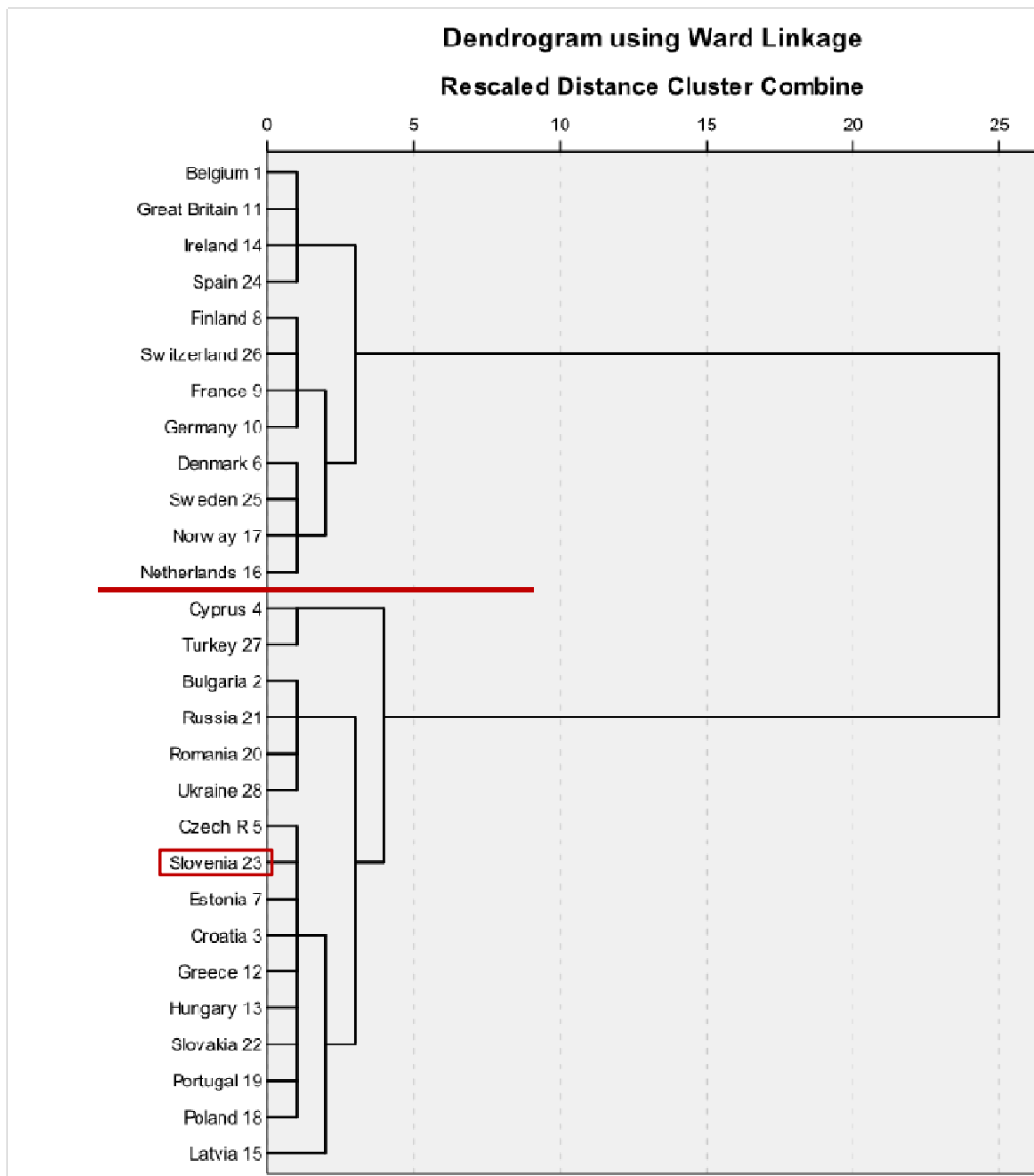
Nizka politična udeležba državljanov je nekakšen "vidni" izraz tradicionalne politične kulture, ki seveda pomeni tudi specifične vrednote, ki so bližje vrednotam, ki jih je Inglehart označil kot preživetvene vrednote (Inglehart, 1997), in ki so bolj značilne za industrijske kot pa za postindustrijske družbe, kakršna želi postati tudi Slovenija. Nizka (politična) participacija državljanov pomeni prej ohranjanje teh vrednot. Problem nizke participacije državljanov pa je hkrati tudi ovira pri napredovanju demokratizacijah procesov, ki so pomemben pogoj za to, da bo imel celoten družbeni razvoj zares emancipatorne učinke.

Kljub temu, da lahko zaznamo nekatere tendence, ki silijo Slovenijo proti bolj razvitemu delu Evrope, pa primerjava Slovenije z drugimi evropskimi državami glede neekonomskih vidikov razvoja (vrednote, politična participacija, subjektivna kakovost življenja, integriteta sistema, participacija državljanov) kaže, da se še vedno ne more otresti svojega "tranzicijskega" pečata. Izkaže se namreč, da se zelo jasno razvršča v skupino postsocialističnih držav in nekaterih drugih držav tretjega vala demokratizacije, kot sta Grčija in Portugalska (Slika 9.1). Analiza je tako pokazala, da so glede omenjenih neekonomskih vidikov razvoja Sloveniji najbližje naslednje

države (od najbližje naprej): Češka, Portugalska, Estonija, Slovaška, Madžarska, Grčija (relativna razdalja med 1 in 2.6). Najbolj oddaljene razvite evropske države pa so naslednje (od najbolj oddaljene navzdol): Švedska, Finska, Norveška, Danska, Francija (relativna razdalja med 16.6 in 10.5).

Slika 9.1:

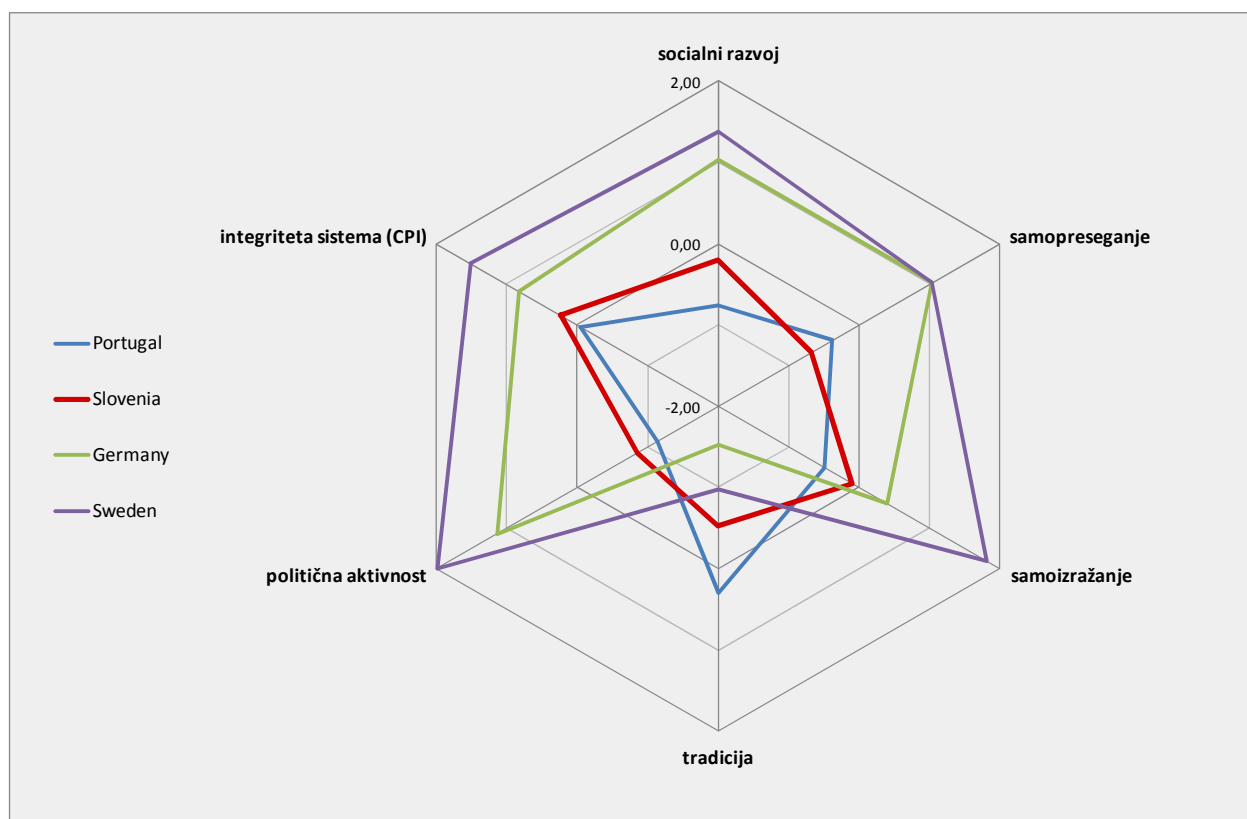
Razvrstitev evropskih držav na podlagi različnih vidikov razvitosti v letu 2008 (socialna razvitost, vrednote samoizražanja, samopreseganje, tradicionalnost, integriteta sistema, politična participacija) (hierarhično združevanje, standardizirani podatki, evklidska razdalja metoda Ward; podatki raziskav ESS in EVS; HDR, TI)

Tudi ko nekoliko podrobneje primerjamo Slovenijo z nekaterimi evropskimi državami, vidimo, da ne gre le za zaostajanje v obsegu, ampak gre tudi za različno strukturo oz. razmerje neekonomskih razvojnih dimenzij: tako sta si npr. po strukturi Švedska in Nemčija povsem podobni, medtem ko Slovenija in npr. Portugalska od tega povsem odstopata (Slika 9.2). Zdi se torej, da se je Slovenija znašla na razpotju: ali bo nadaljevala po poti razvoja in bo dohajala razviti del Evrope, ali pa bo ostajala na povprečju in morda celo doživela padec. In rezultati analiz, ki jih tukaj predstavljamo nas utrjujejo v domnevi, da je izbira prve poti možna le v primeru, ko se zagotovijo (sistemski) pogoji, s katerimi bi ob ustrezni podpori in delovanju (zglelih) vseh pristojnih institucij v državi (od izobraževanja, preko medijev, do parlamenta) lahko spodbudili sodelovanje (participacijo) čim večjega števila državljanov in dosegli, da bi se trend obrnil v smeri vrednot, ki pomenijo podporo socialnemu razvoju.

Slika 9.2:

Primerjava Slovenije s Švedsko, Nemčijo in Portugalsko glede na različne vidike (in pogoje) razvoja (socialna razvitost, vrednote samoizražanja, samopreseganje, tradicionalnost, integriteta sistema, politična participacija) (kombinirani podatki za leto 2008: EVS, ESS, HDI, TI)

10. Povzetek: kratek prikaz dela na projektu in rezultatov analiz

Projekt se v konceptualnem (teoretskem) smislu opira na argumente avtorjev (npr. Inglehart, Lipset, Schwartz, Basanez), po katerih so vrednote, stališča in nazori prebivalcev in prebivalcev tesno povezani tako z gospodarskim kot tudi političnim razvojem države. V tem pogledu je raziskovanje človekovega družbenega razvoja utemeljeno predvsem, če ga postavimo v kontekst medčasovnih in mednarodnih (meddružbenih, medkulturnih) primerjav ter z vključevanjem subjektivnih indikatorjev. Z družbenim oz. človekovim razvojem običajno povezujemo naslednje razsežnosti: a) socio-ekonomsko (npr. procesi modernizacije, socialna struktura družbe, kvaliteta življenja, razvoj človekovih sposobnosti); b) kulturno (spreminjanje vrednot – emancipatorne vrednote, poudarek na delovanju v skladu z lastno izbiro); c) institucionalno (procesu demokratizacije, človekove in politične svoboščine, širitev pravic oz. možnosti za delovanje v skladu z lastno izbiro) (glej Inglehart & Welzel 2005). V fokusu opredelitve človekovega družbenega razvoja je torej ideja o možnostih svobodne izbire, ki jo lahko najdemo tudi v definiciji razvoja, na katerem gradi Poročilo o človekovem razvoju: "Pri razvoju gre torej za širitev možnosti, ki jih imajo ljudje, da lahko na podlagi svojih vrednot izbirajo, kako bodo živeli". (Human development reports; dostopno: <http://hdr.undp.org/en/humandev/>; 13.4.2008) Izhajali smo torej iz teze o emancipatoričnih učinkih socioekonomskega razvoja, ki naj bi bil predvsem podlaga za doseganje posameznikove avtonomnosti, razvijanje ustvarjalnosti in ustvarjanje pogojev za svobodno odločanje. V tem okviru smo med neposredne ključne cilje projekta uvrstili dvoje: a) oblikovanje indikatorjev za spremljanje razvoja z vidika vrednot in delovanja posameznika (subjektivni indikatorji razvoja); b) preizkus povezanosti med subjektivnimi in objektivnimi razsežnostmi razvoja (vrednote, materialno blagostanje).

V povezavi s tem izhodiščem smo postavili **splošno hipotezo**:

Ko govorimo o razvojnem procesu na nacionalni ravni (in v mednarodnem primerjalnem kontekstu) lahko ugotovimo povezanost med socio-ekonomskim razvojem, vrednotami in demokratizacijo. Govorimo o povezanosti, ne pa o vzročnosti, saj v procesu razvoja in demokratizacije težko govorimo o enoznačni povezanosti vzrokov in posledic, pač pa gre za proces medsebojnega učinkovanja sprememb na socio-ekonomskem področju, na področju vrednot in v sferi politike (npr. Lipset 1994). V središče raziskovalne pozornosti smo postavili vrednote posameznikov in jih hkrati povezali s sistemskimi vidiki na makro družbeni ravni.

Z vidika uporabljene metodologije smo za preizkus temeljne hipoteze izvedli primerjalno analizo (mednarodna in medčasovna primerjava). Pri tem je šlo za *analize na dveh ravneh*: a) poudarek je bil na ravni makro družbenih celot (države, družbe, kulture), kjer so nas zanimale spremembe v družbi (državi) skozi čas, oz. primerjava značilnosti posameznih družb (držav); b) analize na makro ravni pa smo na nekaterih mestih dopolnili tudi z analizo ravni posameznikov. Vsekakor pa je bila raven posameznika pomembna na točki, ko smo pripravljali subjektivne kazalce razvitosti: uporabljeni so bili namreč podatki zbrani na ravni posameznikov (mednarodne družboslovne ankete), ki pa so bili potem agregirani na raven držav.

Uporabili smo *sekundarno analizo* podatkov različnih mednarodnih družboslovnih anketnih raziskav in podatke iz različnih statističnih virov. *Z omejitvijo analiz na evropske države* smo želeli nekatere pomembne intervenirajoče dejavnike (velike razlike v ekonomski razvitosti, velike

kulturne razlike...) nadzorovati. Zato smo kot ključni anketni raziskavi uporabili dve evropski raziskavi: Evropska raziskava vrednot (European Values Study – EVS) in Evropska družboslovna anketa (European Social Survey – ESS). S prvo (EVS smo pokrili tri časovne točke – 1990(1992, ko se je vključila Slovenija), 1999 in 2008), z drugo (ESS) pa precej krajši časovni razpon od leta 2002 do leta 2008. Podatke teh raziskav (o posameznikih) smo agregirali na raven držav. Poleg teh subjektivnih (anketnih) podatkov pa smo uporabili tudi podatke o razvoju iz nekaterih drugih (statističnih) podatkovnih baz – predvsem naslednjih treh: Eurostat, Human development reports, Transparency International.

Raziskovanje je potekalo v *treh ključnih fazah*: 1) pregled literature in priprava analitskega modela; 2) operacionalizacija in oblikovanje agregiranih podatkovnih baz z indikatorji (merskimi inštrumenti) na podlagi podatkov obstoječih raziskav; 3) preizkus hipotez z analizo podatkov.

V vsebinskem smislu so bile analize usmerjene predvsem na naslednje vidike socioekonomskega razvoja, vrednot in drugih subjektivnih vidikov razvoja: ekonomska razvitost (BDP); integriteta sistema (raven korupcije); socialna razvitost oz. objektivni vidiki kakovost življenja (zdravstvo, šolstvo, dostopnost novih tehnologij); subjektivni vidiki razvitosti oz. kakovosti življenja (sreča, zadovoljstvo z življenjem, občutek varnosti...); ključne "razvojne" vrednote modernizacijske teorije (Inglehartov model: samoizražanje vs. preživetje, sekularno-racionalne vrednote vs. tradicionalizem) ter temeljne človekove vrednote iz psiholoških teorij (Schwartzov model vrednot); koncepta socialnega kapitala in protestnega potenciala; različni vidiki socialne distance, predsodkov in ne/strpnosti; nekateri vidiki razvoja demokracije (npr. politična udeležba).

V grobem lahko rezultate analiz (preverjanja hipotez) razvrstimo v tri skupine: 1) rezultati preverjanja splošnih modelov povezanosti med vrednotami in razvojem na makro družbeni ravni; 2) rezultati analiz sprememb v času (predvsem spremembe v položaju Slovenije v odnosu do drugih Evropskih držav) in 3) rezultati primerjave držav v eni časovni točki (predvsem v letu 2008). Vendar gre pri tem tudi za prepletanje, saj a) splošni modeli povezanosti vključujejo tudi dimenzijo spreminjanja v času, in b) ugotovitve o spreminjanju položaja Slovenije v času vključujejo tudi primerjave z drugimi državami v več časovnih točkah.

Ključne ugotovitve analiz so predvsem naslednje:

1. Ob upoštevanju časovnega sosledja vzrokov in posledic smo z uporabo regresijskih modelov potrdili povezanost med vrednotami in razvojem. Pri tem se je izkazalo, da se kot *ključna dejavnika, ki neposredno vplivata na družbeno razvitost* (ki smo jo merili tako s subjektivnimi kot objektivnimi kazalniki kakovosti življenja), izkažeta dva: a) *integriteta sistema* (merili smo jo z ravno korupcije) in b) *vrednote samoizražanja* (postmaterializem, protestni potencial, zaupanje...). Ekonomska razvitost (merili smo jo z BDPpc) se je pri tem izkazala zgolj s posrednim vplivom – preko integritete sistema in vrednot. Vendar se pri tem vendarle tudi izkaže, da je ekonomska razvitost *nujni, ne pa tudi zadostni pogoj*, za družbeni razvoj, če ga razumemo v smislu doseganje kakovosti življenja, ki se kaže tudi kot posameznikova avtonomnost, razvijanje ustvarjalnosti in ustvarjanje pogojev za svobodno odločanje. Izkazalo se je tudi, da je (ob kontroli vpliva ekonomske razvitosti) protestni potencial enak ali celo boljši prediktor razvoja oz. razvitosti, kot socialni kapital (čeprav je res, da sta se oba izkazala za pomembna). Analize so tudi potrdile teoretska

hipotetična izhodišča iz teorij modernizacije: vrednotna dimenzija tradicionalno-sekularno ni bila pomembno povezana z razvojem, kar ustreza predpostavki, da so evropske države že v fazi postmodernizacije, kjer se kot ključne pojavljajo vrednote samoizražanja (tudi individualizma). V okviru preizkušanja hipoteze o povezanosti med vrednotami in razvojem (tokrat v eni časovni točki) smo še ugotovili: a) izrazito negativno povezanost vrednot samopoudarjanja (moč, doseganje) z družbeno razvitostjo (razvojem); b) močno povezanost vrednot samo preseganja (univerzalizem, dobrohotnost) ter vrednot avtonomnosti in odprtosti za spremembe (izzivi, samousmerjenost) z razvojem (razvitostjo).

2. Primerjave evropskih držav glede vrednot in nekaterih drugih neekonomskih dimenzij razvoja (kakovost življenja, integritete sistema, politična participacija, protestni potencial...) so pokazale, da gre vsaj za tri skupine držav: 1) posebej izstopajoča je skupina skandinavskih držav (še posebej izstopa Švedska), ki se ji pogosto pridružita Švica in Nizozemska; 2) skupina preostalih ekonomsko razvitih držav z daljšo demokratično tradicijo (najbolj značilni predstavnik te skupine je Nemčija, pa tudi Velika Britanija); 3) mlade demokracije vzhodne Evrope z nekoliko nižjo razvitostjo (običajno sem sodita tudi Grčija in Portugalska). Slovenija se pri tem v večini pogledov uvršča v tretjo skupino, čeprav se je na nekaterih točkah nakazovala tudi tendenca približevanja državam druge skupine. In kaj so glavne razlikovalne točke teh treh skupin: a) za prvo skupino je značilna najvišja stopnja vrednot samoizražanja, samopreseganja in odprtosti in najnižja prisotnost, druga je nekje na povprečju, tretja skupina pa izkazuje najnižjo prisotnost teh vrednot; b) prav tako prva skupina kaže najvišjo stopnjo protestnega potenciala, in nasploh participacije prebivalstva, medtem ko tretja skupina v tem pogledu močno zaostaja.
3. Z vidika sprememb v času nas je zanimalo predvsem, kaj se dogaja z vrednotami prebivalcev Slovenije. Ključna ugotovitev je v tem, da se je vsaj v prvem obdobju po osamosvojitvi (primerjava rezultatov raziskav EVS 1990 in 1999) nakazal trend približevanja razvitemu delu Evrope – vsaj omenjeni drugi skupini iz prejšnje točke. V naslednjem obdobju (1999 – 2008) pa se ta trend ustavi, kar Slovenijo nekako vrne v skupino post-socialističnih držav. Tako je v letu 2008 Slovenija še vedno najbližje državam kot so Češka, Portugalska, Estonija, Madžarska in celo Grčija.

Iz samega poteka raziskave kot tudi iz rezultatov analiz, ki kažejo na povezanost vrednot in socio-ekonomskega razvoja, pa izhaja tudi sklepna ugotovitev, da je vsekakor smiselno, če ne celo nujno, spremljanja družbenega razvoja na podlagi t.i. subjektivnih indikatorjev. S tem se povezuje še en rezultat projekta: priprava podatkovne baze, ki vsebuje agregirane podatke dveh mednarodnih anketnih raziskav (EVS za leta 1990, 1999 in 2008; ESS za leta 2002, 2004, 2006 in 2008) ter nekatere podatke iz drugih baz makro (statističnih) podatkov. Baza vsebuje podatke o razvojnih dimenzijah, ki so bile vključene v analitske modele in je narejena tako, da se lahko dopolnjuje z novimi podatki prihodnjih raziskav in tako služi za nadaljnje analize in spremljanje družbenega razvoja.

11. Viri, literatura

Allardt, E. (1993): *Having, Loving, Being: An Alternative to the Swedish Model of Welfare Research. The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press.

Bernik, I. (2004): Slovensko javno mnenje, povej kdo srečen v deželi je tej! V I. Bernik (ur.): *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (Dokumenti SJM), str. 175–193.

Commission on Growth and Development (2008): *The Growth Report: Strategies for Sustained Growth and Inclusive Development*. Washington, DC: World Bank.

Costanza, Robert, Maureen Hart, Stephen Posner in John Talberth (2009): *Beyond GDP: The Need for New Measures of Progress*. Boston University: The Frederick S. Pardee Center for the Study of the Longer-Range Future, The Pardee Papers, No. 4, January 2009.

Dalton, Russel. J. (2008): Citizenship Norms and the Expansion of Political Participation. *Political Studies*, 56 (1): 76–98. doi: 10.1111/j.1467-9248.2007.00718.x

Daly, H. E. and J. B. Cobb, Jr. (1989): *For the Common Good: Redirecting the Economy Toward Community, the Environment, and a Sustainable Future*. Boston: Beacon Press.

Delhey, J. (2004): *Life satisfaction in an Enlarged Europe. Quality of life in Europe*. Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

Deželan, Tomaž, Danica Fink-Hafner, Mitja Hafner-Fink, Samo UHAN (2007): *Državljanstvo brez meja?* Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

Diener, Ed (2009): *The science of well-being: the collected works of Ed Diener*. New York: Springer Science and Business Media B. V.

Diener, Ed & Martin Seligman (2004): Beyond Money: Toward an Economy of Well Being. *Psychological Science in the Public Interest*, 5(1): 1–31.

Durning, Alan (1992): *How Much Is Enough? The Consumer Society and the Future of the Earth*. New York: W. W. Norton & Company.

Easterlin, Richard A. (1974): Does Economic Growth Improve the Human Lot? Some Empirical Evidence. V Paul A. David in Melvin W. Reder (ur.): *Nations and Households in Economic Growth: Essays in Honour of Moses Abramowitz*. New York and London: Academic Press, str. 89–125.

Easterlin Richard A. (1995): Will Raising the Incomes of All Increase the Happiness of All? *Journal of Economic Behavior and Organization*, 27(1): 35–48.

Easterlin, Richard A. (2001): Income and Happiness: Towards an Unified Theory. *Economic Journal*, 111 (473): 465–484.

Engardio, Pete (2004): Nice Dream If You Can Live It. *BusinessWeek*, 13th September 2004.

Frank, Robert (2000): *Luxury Fever. Money and Happiness in an Era of Excess*. Princeton: Princeton University Press.

George, Susan (2010): *Whose Crisis, Whose Future? Towards a Greener, Fairer, Richer World*. Cambridge: Polity Press.

Gregorčič, Marta (2010): Dodajmo še ščepec domoljubja in pozabimo na ustvarjalno življenje. *IB rev. (Ljubljana)* 44(1): 27–41.

Gregorčič, Marta in Matjaž Hanžek (2000): Gospodarska rast ne izboljšuje človekovega življenja. *Revija Srp*, 8 (37-38). Dostopno preko: <http://www.revijasrp.si/knrevsrp/revsrp37/index37.htm>

Gregorčič, Marta, Matjaž Hanžek, Lučka Kajfež-Bogataj, Lev Kreft, Ana MURN, Dušan Plut, Tine Stanovnik, Jožef Školč, Jože Trontelj, Darja Kapš (ur.) (2011). *Kam po krizi? Premišljanja o prihodnosti*. Ljubljana: Kabinet predsednika Vlade RS, Inštitut za civilizacijo in kulturo.

Hafner-Fink, Mitja (2006): Values of the Slovenian Population. Local and Collective or Global and Individual? V S.P.Ramet & D.Fink-Hafner (ur.): *Democratic Transition in Slovenia. Value Transformation, Education, and Media*. College Station: Texas A&M University Press, str. 127–147.

Hafner Fink, Mitja (2011): Program Slovensko javno mnenje v okviru mednarodnega družboslovnega anketnega programa ISSP. V N.Toš in K.H.Müller: *Primerjalno družboslovje. metodološki in vsebinski vidiki*. Ljubljana: FDV (Dokumenti SJM 18), str. 187–211.

Hoefstede, G. (1984): *Cultures' Consequences: International Differences in Work-related Values*. Abridged Edition, Beverly Hills: Sage.

Hoefstede, Geert & Michael Minkov (2010): Long- versus short-term orientation: new perspectives. *Asia Pacific Business Review*, 16(4): 493–504

Holloway, John (2010): *Crack Capitalism*, Pluto Press.

Human development reports: Human development.
dostopno preko: <http://hdr.undp.org/en/humandev/>; 1. 8. 2011.

Inglehart, Ronald (1995): Changing values, economic development and political change. V: *Fundamental Values Across Nations. International Social Science Journal*, 145: 379-403.

Inglehart, Ronald (1997): *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic and Political Change in 43 societies*. Princeton: Princeton University Press.

Inglehart, Ronald, Miguel Basanez, Alejandro Moreno (1998): *Human Values and Beliefs: A Cross-Cultural Sourcebook*. Ann Arbor: The university of Michigan Press

Inglehart, Ronald, Christian Welzel (2005): *Modernization, Cultural Change, and Democracy. The Human Development Sequence*. Cambridge etc.: Cambridge University Press.

Daniel Kahneman, Daniel, Ed Diener in Norbert Schwartz (ur.): *Well-being: The Foundation of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation.

Lawn, P. A. (2003): A theoretical foundation to support the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), and other related indexes. *Ecological Economics*, 44(1): 105–119.

Lipset, Seymour M. (1994): The social requisites of democracy revisited. 1993 Presidential Address. *American Sociological Review*, 59(1): 1–22.

Marcuss, R. D. & R. E. Kane (2007): US National Income and Product Statistics: Born of the Great Depression and World War II. *Bureau of Economic Analysis: Survey of Current Business* 87(2): 32–46.

McKibben, Bill (2007): *Deep Economy. Economics as it the World Mattered*. Oxford: Oneworld Publications.

Newton, Kenneth & Jose Ramon Montero (2007): Patterns of political and social participation in Europe. V Jowell, Roger, Caroline Roberts, Rory Fitzgerald, Gillian Eva (ur.): *Measuring Attitudes Cross-Nationally. Lessons from the European Social Survey*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage, str. 169–203.

Norris, Pippa (1999): Conclusions: The Growth of Critical Citizens and its Consequences. V P.Norris: *Critical Citizens. Global Support for Democratic Governance*. Oxford etc.: Oxford University Press, str. 257–272.

Norris, Pippa, Stefaan Walgrave & Peter Van Aelst (2006): Does protest signify disaffection? Demonstrators in a postindustrial democracy. V Torcal, Mariano & Jose Ramon Montero (ur.): *Political Disaffection in Contemporary Democracies. Social Capital, institutions and politics*. London and New York: Routledge, str. 279 – 307.

Norris, Pippa, Stefaan Walgrave & Peter Van Aelst (2004): Who Demonstrates? Disaffected Rebels, Conventional Participants, or Everyone? *Comparative Politics*, 37(2):189-206.

Poročilo o človekovem razvoju, Slovenija. (1998, 1999). Ljubljana: Urad R Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, United Nations Development Program.

Priprava strategije razvoja Slovenije 2013-2020. Služba Vlade Republike Slovenije za razvoj in evropske zadeve. Dostopno preko:

http://www.svrez.gov.si/si/delovna_podrocja/priprava_strategije_razvoja_slovenije_2013_2020/ (26.9.2011).

Putnam, Robert D. (ur.) (2002): *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*. Oxford, new York etc.: Oxford University Press.

Putnam, Robert D., Robert Leonardi & Raffaella Y. Nanetti (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton: Princeton University Press.

Schwartz, Shalom H. (1992): Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. V Zanna, Mark P.: *Advances in Experimental Social Psychology, Vol. 25*. San Diego: Academic Press, str. 1–66.

Schwartz, Shalom H. (1994): Beyond individualism / collectivism: New dimensions of values. V Kim, Uichol, H.C.Triandis, C.Kagitcibasi, S-C.Choi in G.Yoon (ur.): *Individualism and Collectivism: Theory Application and Methods*. Thousand Oaks, California: Sage, str. 85–119.

Schwartz, Shalom H. (2007): Value orientations: measurement, antecedents and consequences across nations. V Jowell, Roger, Caroline Roberts, Rory Fitzgerald, Gillian Eva (ur.): *Measuring Attitudes Cross-Nationally. Lessons from the European Social Survey*. Los Angeles, London, New Delhi, Singapore: Sage, str. 169–203.

Stiglitz, Joseph E., Amartya Sen in Jean-Paul Fitoussi (2009): *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Dostopno prek: <http://www.stiglitz-sen-fitoussi.fr/> (26.9.2011)

Šuštaršič, Janez (ur.), Matija Rojec (ur.) Kalvdija Korenika (ur.) (2005): *Strategija razvoja Slovenije*. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj.

Talberth, John, Clifford Cobb & Noah Slattery (2007): *The Genuine Progress Indicator 2006. A Tool for Sustainable Development*. Oakland, California: Redefining Progress.

Toennies, Ferdinand (1999): *Skupnost in družba*. Ljubljana: FDV (zbirka Javnost).

Turk, Žiga Drago Jančar, Rado Pezdir, Matej Avbelj, Mihela Hladin, Andrej Rahten, Miro Germ, Andrej Nabergoj (2010): *Vizija 20+20. Prispevek k razmišljanju o prihodnosti Slovenije*. Ljubljana: Inštitut dr. Jožeta Pučnika.

Turnšek, Nada, Samo Uhan in Marta Gregorčič (1999): *Vrednotne orientacije Slovencev v obdobju od leta 1991 do leta 1997*. Ekspertiza za raziskavo Strategija gospodarskega razvoja Slovenije. Ljubljana: Urad za makroekonomske analize in razvoj. (Interno gradivo.)

Uhan, Samo (2004): *Kakovost življenja v razširjeni Evropi*. V I. Bernik (ur.): *S Slovenkami in Slovenci na štiri oči*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede (Dokumenti SJM), str. 195–212.

Weber, Max (1986[1917]): *Smisao "vrijednosne neutralnosti" sociologijskih i ekonomijskih znanosti*. V M. Weber: *Metodologija društvenih nauka* (izbor in predgovor A. Marušić). Zagreb: Globus, str. 203–251.

Weber, Max (1988): *Protestantska etika in duh kapitalizma*. Ljubljana: ŠKUC FF.

Welzel, Christian (2002): *Effective Democracy, Mass Culture, and the Quality of Elites. The Human Development Perspective*. *International Journal of Comparative Sociology* 43(3-5): 317–349 .

12. Priloge

Tabela p2.1:

Izračuni indeksov nestrpnosti in ustvarjalnosti za 48 držav sveta ter odstopanja držav (standardizirani odkloni) glede na svetovno povprečje, izračunano za obdobje 2005–2008 (WVS)

Država\ Indeks	Indeksi nestrpnosti						Indeksi ustvarjalnosti					
	PATRIOTIZEM (IP)		ETNO-CENTRIZEM (IE)		SPOLNA DISKRIMINACIJA (ISD)		USTVARJALNA VZGOJA (IUV)		KAKOVOST ŽIVLJENJA (IK)		ZAUPANJE (IZ)	
	indeks	std. odkl.	indeks	std. odkl.	indeks	std. odkl.	indeks	std. odkl.	indeks	std. odkl.	indeks	std. odkl.
FRANCIJA	1,12	-1,85	1,15	0,09	0,48	-1,24	1,70	0,40	1,00	0,46	0,93	1,64
V. BRITANIJA	1,35	-1,27	0,48	-1,04	0,59	-0,78	1,83	0,89	1,28	1,37	0,86	1,35
ITALIJA	1,41	-1,13	0,78	-0,54	0,57	-0,86	1,62	0,10	0,65	-0,71	0,36	-0,74
NIZOZEMSKA	1,33	-1,34	0,26	-1,43	0,47	-1,27	1,93	1,26	1,11	0,80	0,76	0,93
ŠPANIJA	1,55	-0,78	0,38	-1,22	0,48	-1,21	1,44	-0,57	0,60	-0,89	0,64	0,43
ZDA	1,53	-0,82	0,55	-0,93	0,65	-0,53	1,74	0,55	0,98	0,37	0,69	0,62
KANADA	1,53	-0,83	0,34	-1,29	0,58	-0,82	1,81	0,81	1,38	1,72	0,91	1,58
MEHIKA	2,33	1,17	0,67	-0,73	0,72	-0,24	1,63	0,14	1,39	1,76	0,43	-0,45
J.AFRIKA	1,93	0,17	0,78	-0,54	0,82	0,17	1,50	-0,35	1,21	1,14	0,49	-0,22
AVSTRALIJA	1,59	-0,69	0,45	-1,09	0,65	-0,53	2,04	1,67	1,04	0,58	0,89	1,49
ŠVEDSKA	1,38	-1,21	0,13	-1,65	0,35	-1,76	2,35	2,83	1,35	1,60	1,24	2,97
ARGENTINA	1,64	-0,56	0,38	-1,22	0,65	-0,51	1,56	-0,12	1,08	0,71	0,56	0,08
FINSKA	1,68	-0,44	0,61	-0,83	0,61	-0,70	2,05	1,71	1,08	0,71	1,06	2,19
J.KOREJA	1,65	-0,54	2,19	1,86	1,14	1,49	1,79	0,74	0,56	-1,02	0,45	-0,39
ŠVICA	1,28	-1,47	0,31	-1,35	0,61	-0,70	2,25	2,46	1,37	1,69	0,90	1,54
NEMČIJA	1,17	-1,72	0,51	-0,99	0,54	-0,97	1,97	1,41	0,81	-0,19	0,62	0,33
POLJSKA	1,92	0,14	1,13	0,06	0,76	-0,08	1,66	0,25	0,67	-0,65	0,31	-0,97
BRAZILIJA	1,74	-0,30	0,52	-0,98	0,62	-0,66	1,45	-0,54	1,00	0,46	0,25	-1,23
ČILE	1,87	0,03	0,75	-0,58	0,83	0,20	1,67	0,29	0,77	-0,30	0,29	-1,06
INDIJA	2,20	0,86	1,33	0,40	1,18	1,63	1,50	-0,35	0,77	-0,31	0,59	0,23
SLOVENIJA	2,03	0,42	0,98	-0,20	0,64	-0,58	1,72	0,48	0,75	-0,39	0,40	-0,59
BOLGARIJA	1,60	-0,66	1,26	0,27	0,73	-0,18	1,32	-1,02	0,39	-1,59	0,52	-0,06
ROMUNIJA	1,77	-0,23	1,29	0,32	0,75	-0,13	1,28	-1,17	0,40	-1,54	0,28	-1,11
KITAJSKA	1,95	0,22	1,65	0,95	0,97	0,80	1,64	0,18	0,97	0,36	0,74	0,86
TAJVAN	1,69	-0,44	1,54	0,76	0,91	0,55	1,84	0,92	0,79	-0,24	0,45	-0,38
TURČIJA	2,51	1,63	2,00	1,54	1,05	1,13	1,50	-0,35	0,86	0,00	0,28	-1,10
UKRAJINA	1,56	-0,74	1,31	0,36	0,96	0,74	1,34	-0,95	0,38	-1,62	0,50	-0,18
RUSIJA	1,89	0,07	1,60	0,85	0,92	0,57	1,44	-0,57	0,42	-1,46	0,48	-0,24
PERU	*	*	0,79	-0,53	*	*	1,30	-1,10	0,67	-0,63	*	*
GANA	2,46	1,50	1,52	0,73	0,91	0,56	1,29	-1,13	1,16	0,96	0,31	-0,97
MOLDAVIJA	1,51	-0,88	1,60	0,85	0,79	0,03	1,45	-0,54	0,42	-1,48	0,31	-0,95
GRUZIJA	1,88	0,05	2,03	1,58	1,05	1,14	1,50	-0,35	0,46	-1,34	0,42	-0,51
TAJSKA	2,53	1,67	1,37	0,46	0,77	-0,02	1,43	-0,61	1,02	0,51	0,63	0,40
INDONEZIJA	2,07	0,51	1,64	0,92	1,04	1,09	1,62	0,10	0,82	-0,16	0,66	0,50
VIETNAM	2,58	1,81	1,35	0,43	0,98	0,83	1,34	-0,95	0,75	-0,37	0,65	0,47
SRBIJA	1,61	-0,63	1,61	0,87	0,66	-0,48	1,52	-0,27	0,44	-1,42	0,46	-0,32
EGIPT	2,32	1,16	*	*	*	*	1,34	-0,95	*	*	*	*
MAROKO	2,13	0,68	*	*	1,03	1,04	1,47	-0,46	*	*	0,52	-0,10
JORDANIJA	2,34	1,20	2,61	2,58	1,29	2,11	1,44	-0,57	1,22	1,18	0,63	0,40
CIPER	2,02	0,40	1,20	0,18	0,70	-0,31	1,51	-0,31	1,14	0,91	0,36	-0,77
TRINID. In T.	2,01	0,38	0,94	-0,27	0,66	-0,48	1,45	-0,54	1,22	1,17	0,25	-1,22
ANDORA	1,00	-2,15	0,19	-1,54	0,30	-1,97	2,01	1,56	0,95	0,27	0,44	-0,41
MALEZIJA	2,30	1,09	1,99	1,52	1,17	1,63	1,74	0,55	0,93	0,23	0,26	-1,16
BURKINA F.	2,19	0,83	1,23	0,23	1,00	0,90	1,24	-1,32	0,67	-0,64	0,38	-0,68
ETIOPIJA	2,19	0,82	1,12	0,05	0,37	-1,68	1,38	-0,80	0,64	-0,74	0,48	-0,25
MALI	2,15	0,72	1,34	0,41	1,25	1,94	1,32	-1,02	1,01	0,48	0,61	0,32
RUANDA	2,28	1,06	1,39	0,49	0,76	-0,08	1,22	-1,40	0,43	-1,45	0,26	-1,17
ZAMBIJA	2,05	0,48	1,21	0,19	0,84	0,25	1,32	-1,02	0,79	-0,26	0,27	-1,12
SLO. 1992	2,25	0,98	1,25	0,26	*	*	1,36	-0,99	0,42	-1,49	*	*
SLO. 1999	2,12	0,64	0,95	-0,25	*	*	1,56	-0,12	0,56	-1,08	*	*

Opomba: * manjkajoči podatki.

Obrazložitev: Vrednosti indeksov se gibljejo med 0 in 3. Za indekse, ki merijo nestrpnost vrednost 0 pomeni popolno strpnost, 3 pa popolno nestrpnosti; za indekse, ki merijo ustvarjalnost pa vrednost 0 pomeni popolno neustvarjalnosti, 3 pa popolno ustvarjalnost. Vrednosti standardiziranih odklonov pa kažejo pozitivna in negativna odstopanja držav glede na svetovno povprečje. Višja ko je vrednost (pozitivna ali negativna), bolj država odstopa od povprečja.

Vir podatkov: Svetovna raziskava vrednot 2005-2008, podatki dostopni v World Values Databank. Raziskavo za Slovenijo je opravil CJM v raziskavah Slovenskega javnega mnenja za leto 1992, 1999 in 2005. Preračuni in izdelava indeksov: Inglehartov indeks etnocentrizma, vse ostale indekse je oblikovala in izračunala Gregorčič (2009).

Tabela p4.1:

Indeks socialne razvitosti za 32 evropskih držav za dve časovni točki, v katerih je bila izveden raziskava EVS: 1999/2000 in 2008

- Indeks vključuje naslednje subjektivne in objektivne kazalnike razvitosti (povprečje po državah): zadovoljstvo z življenjem, zadovoljstvo z delom, dostop do interneta, pričakovano trajanje življenja, dosežena leta izobrazbe (glej opis v 4. poglavju).
- Vključene so države, za katere so na razpolago podatki EVS v letih 1999 in 2008
- Podatki so urejeni od najnižje do najvišje vrednosti v letu 2008.

	družbena razvitost v 32 evropskih državah			
	vrednost indeksa		standardni odklon od povprečja	
	1999/2000	2008	1999/2000	2008
Belorusija	0,165	0,193	-1,82	-1,93
Turčija	0,172	0,197	-1,79	-1,91
Rusija	0,168	0,231	-1,80	-1,73
Ukrajina	0,238	0,258	-1,49	-1,60
Bolgarija	0,380	0,334	-0,86	-1,22
Romunija	0,361	0,402	-0,94	-0,88
Portugalska	0,551	0,422	-0,09	-0,78
Latvija	0,324	0,441	-1,11	-0,69
Litva	0,372	0,441	-0,89	-0,69
Hrvaška	0,428	0,460	-0,64	-0,59
Madžarska	0,425	0,483	-0,65	-0,48
Grčija	0,521	0,535	-0,23	-0,22
Estonija	0,540	0,541	-0,14	-0,19
Poljska	0,437	0,554	-0,60	-0,12
Italija	0,685	0,559	0,51	-0,09
Slovenija	0,568	0,581	-0,01	0,01
Slovaška	0,492	0,627	-0,36	0,25
Španija	0,625	0,645	0,24	0,34
Malta	0,727	0,652	0,70	0,37
Češka	0,634	0,664	0,28	0,43
Francija	0,624	0,666	0,24	0,44
Avstrija	0,769	0,673	0,88	0,48
Velika Britanija	0,673	0,676	0,45	0,49
Nemčija	0,808	0,748	1,06	0,85
Luksemburg	0,738	0,769	0,75	0,95
Finska	0,781	0,769	0,94	0,96
Belgija	0,782	0,775	0,94	0,99
Irska	0,759	0,793	0,84	1,07
Danska	0,838	0,810	1,19	1,16
Švedska	0,885	0,817	1,40	1,19
Nizozemska	0,922	0,887	1,57	1,54
Islandija	0,892	0,901	1,43	1,61
povprečje	0,571	0,578		

Tabela p4.2:

Indeks *samoizražanja* za 26 evropskih držav za tri časovni točki, v katerih je bila izveden raziskava EVS: 1990, 1999 in 2008.

- Indeks je pripravljen na ravni agregiranih podatkov po državah in je nekoliko prilagojena različica Inglehartove operacionalizacije vrednotne dimenzije "preživetje – samoizražanje" (glej opis v 4. poglavju).
- Podatki so urejeni od najnižje do najvišje vrednosti v letu 2008.

	vrednote samoizražanja v 26 evropskih državah					
	vrednost indeksa			standardni odklon od povprečja		
	1990	1999	2008	1990	1999	2008
Bolgarija	2,46	2,60	2,69	-1,63	-1,31	-1,57
Romunija	..	2,07	2,77	..	-1,71	-1,50
Litva	3,20	3,24	3,08	-0,97	-0,81	-1,24
Madžarska	2,90	2,65	3,21	-1,24	-1,27	-1,13
Latvija	..	2,59	3,33	..	-1,31	-1,03
Estonija	..	3,09	3,61	..	-0,92	-0,79
Slovaška	3,10	3,52	3,65	-1,06	-0,59	-0,75
Malta	3,18	3,40	3,72	-0,99	-0,69	-0,69
Portugalska	3,37	3,34	3,73	-0,82	-0,73	-0,68
Poljska	2,86	3,37	3,83	-1,28	-0,71	-0,60
Slovenija	2,91	4,34	4,21	-1,23	0,04	-0,28
Češka	3,87	4,46	4,24	-0,37	0,13	-0,25
Italija	4,63	4,85	4,37	0,30	0,43	-0,14
Avstrija	4,36	5,07	4,68	0,07	0,60	0,13
Irska	4,56	4,63	4,69	0,24	0,26	0,13
Španija	4,18	4,89	4,79	-0,09	0,46	0,22
Nemčija	4,78	4,80	4,82	0,45	0,39	0,25
Francija	4,62	4,80	4,95	0,30	0,39	0,35
Velika Britanija	4,66	..	4,97	0,34	..	0,37
Belgija	4,66	4,96	4,98	0,33	0,51	0,38
Nizozemska	5,91	6,11	5,96	1,45	1,40	1,21
Finska	5,90	5,34	5,97	1,44	0,81	1,22
Islandija	5,26	5,66	6,18	0,87	1,06	1,40
Danska	5,57	6,31	6,39	1,15	1,55	1,58
Norveška	5,58	..	6,54	1,15	..	1,70
Švedska	6,06	6,90	6,54	1,59	2,01	1,71
povprečje	4,29	4,29	4,53			

Tabela p4.3:

Indeks *tradicionalizma* za 26 evropskih držav za tri časovni točki, v katerih je bila izveden raziskava EVS: 1990, 1999 in 2008.

- Indeks je pripravljen na ravni agregiranih podatkov po državah in je prilagojena različica Inglehartove operacionalizacije vrednotne dimenzije "tradicionalno – racionalno-sekularno" (glej opis v 4. poglavju).
- Podatki so urejeni od najnižje do najvišje vrednosti v letu 2008.

	tradicionalizem v 26 evropskih državah					
	vrednost indeksa			standardni odklon od povprečja		
	1990	1999	2008	1990	1999	2008
Nemčija	1,91	1,58	1,51	-1,03	-1,19	-1,34
Danska	..	2,04	1,92	..	-0,83	-0,94
Švedska	2,17	1,71	2,02	-0,83	-1,09	-0,85
Češka	1,84	1,63	2,07	-1,09	-1,15	-0,81
Litva	..	2,60	2,07	..	-0,39	-0,80
Nizozemska	2,07	1,82	2,13	-0,91	-1,01	-0,74
Francija	2,89	2,45	2,15	-0,27	-0,50	-0,73
Belgija	2,53	2,77	2,33	-0,55	-0,25	-0,56
Estonija	..	1,99	2,35	..	-0,87	-0,54
Islandija	3,76	2,77	2,41	0,40	-0,25	-0,48
Bolgarija	2,24	2,13	2,45	-0,77	-0,76	-0,44
Finska	2,14	2,87	2,48	-0,85	-0,18	-0,42
Avstrija	3,19	2,94	2,54	-0,05	-0,12	-0,35
Norveška	2,65	..	2,55	-0,46	..	-0,35
Latvija	..	2,81	2,55	..	-0,22	-0,35
Slovenija	3,17	2,88	2,86	-0,06	-0,17	-0,06
Madžarska	3,44	3,42	3,04	0,15	0,26	0,12
Slovaška	2,92	2,67	3,15	-0,25	-0,33	0,22
Velika Britanija	3,20	3,49	3,25	-0,03	0,32	0,32
Španija	3,48	3,60	3,26	0,18	0,40	0,32
Portugalska	3,63	4,73	3,39	0,30	1,30	0,45
Italija	3,25	3,30	3,94	0,00	0,16	0,96
Poljska	5,21	5,00	4,00	1,51	1,51	1,02
Romunija	3,16	4,02	4,55	-0,07	0,74	1,54
Irska	5,10	5,21	4,59	1,43	1,68	1,59
Malta	7,48	6,78	6,31	3,26	2,92	3,21
povprečje	3,25	3,09	2,92			

Tabela p4.4:

Indeks *socialnega kapitala* za 26 evropskih držav za tri časovni točki, v katerih je bila izveden raziskava EVS: 1990, 1999 in 2008.

- Indeks je pripravljen na ravni agregiranih podatkov po državah (opis v 4. poglavju).
- Podatki so urejeni od najnižje do najvišje vrednosti v letu 2008.

	socialni kapital v 26 evropskih državah (EVS)					
	vrednost indeksa			standardni odklon od povprečja		
	1990	1999	2008	1990	1999	2008
Slovaška	13,14	19,21	8,42	-0,82	-0,32	-1,18
Bolgarija	13,47	12,28	8,66	-0,79	-0,84	-1,16
Romunija	10,37	7,13	9,50	-1,08	-1,23	-1,10
Poljska	14,75	9,42	10,45	-0,66	-1,05	-1,03
Litva	13,69	9,82	11,50	-0,76	-1,02	-0,95
Madžarska	10,09	..	11,78	-1,11	..	-0,93
Malta	14,80	15,17	13,82	-0,66	-0,62	-0,77
Latvija	13,24	12,20	14,23	-0,81	-0,85	-0,74
Portugalsk	13,30	10,00	15,10	-0,80	-1,01	-0,68
Estonija	14,83	11,21	16,07	-0,66	-0,92	-0,60
Češka	15,47	19,50	19,92	-0,60	-0,30	-0,32
Italija	19,20	23,04	20,87	-0,24	-0,03	-0,24
Slovenija	11,79	16,09	21,89	-0,94	-0,55	-0,17
Austria	19,79	25,93	22,87	-0,19	0,19	-0,09
Irska	27,74	26,23	23,54	0,57	0,21	-0,04
Nemčija	23,20	23,48	24,03	0,14	0,00	-0,01
Španija	17,81	24,91	24,47	-0,37	0,11	0,03
Velika Britanija	25,05	26,77	25,45	0,31	0,25	0,10
Francija	19,79	22,09	28,95	-0,19	-0,10	0,36
Islandija	29,14	29,15	31,88	0,70	0,43	0,58
Belgija	24,47	29,30	33,16	0,26	0,44	0,68
Finska	39,59	35,92	37,24	1,69	0,94	0,98
Nizozemska	33,90	44,56	41,91	1,15	1,59	1,33
Švedska	42,97	59,45	44,32	2,01	2,71	1,51
Danska	40,08	49,51	48,67	1,74	1,96	1,84
Norveška	43,78	..	58,77	2,09	..	2,60
povprečje	21,75	23,43	24,13			

Tabela p4.5:

Indeks *protestnega potenciala* za 26 evropskih držav za tri časovni točki, v katerih je bila izveden raziskava EVS: 1990, 1999 in 2008.

- Indeks je pripravljen na ravni agregiranih podatkov po državah (opis v 4. poglavju).
- Podatki so urejeni od najnižje do najvišje vrednosti v letu 2008.

	protestni potencial v 26 evropskih državah					
	vrednost indeksa			standardni odklon od povprečja		
	1990	1999	2008	1990	1999	2008
Romunija	..	1,59	1,14	..	-1,47	-1,78
Madžarska	1,49	1,37	1,18	-2,21	-1,70	-1,74
Bolgarija	2,27	1,94	1,49	-1,14	-1,11	-1,43
Estonija	2,79	1,66	1,82	-0,42	-1,40	-1,10
Litva	4,10	2,25	1,82	1,39	-0,80	-1,10
Slovaška	3,15	2,69	1,92	0,08	-0,35	-1,00
Latvija	3,16	2,01	2,05	0,09	-1,05	-0,87
Češka	3,51	3,41	2,44	0,58	0,39	-0,49
Poljska	2,25	2,03	2,47	-1,16	-1,03	-0,46
Portugalska	2,83	2,46	2,47	-0,36	-0,58	-0,45
Malta	2,24	2,55	2,52	-1,18	-0,49	-0,40
Avstrija	2,28	2,88	2,98	-1,12	-0,16	0,05
Slovenija	2,27	3,21	2,99	-1,14	0,19	0,06
Nizozemska	3,22	3,98	3,21	0,18	0,98	0,28
Velika Britanija	3,42	3,81	3,24	0,46	0,81	0,30
Irska	2,97	3,45	3,28	-0,16	0,43	0,35
Nemčija	3,12	3,22	3,32	0,03	0,20	0,38
Španija	2,42	2,75	3,34	-0,92	-0,29	0,41
Belgija	3,10	3,79	3,55	0,02	0,78	0,61
Italy	3,55	3,69	3,74	0,63	0,68	0,80
Finska	3,75	3,33	3,75	0,90	0,31	0,82
Norway	4,39	..	3,99	1,79	..	1,05
Danska	3,28	4,17	4,11	0,26	1,17	1,17
Islandija	3,67	3,90	4,31	0,79	0,89	1,37
Švedska	4,31	5,09	4,31	1,68	2,12	1,37
Francija	3,77	4,49	4,76	0,94	1,50	1,81
povprečje	3,09	3,03	2,90			

Tabela p7.2:

Indeks etnocentrizma v evropskih državah od 1990 do 2008 (EVS 1990, 1999 in 2008; absolutne in standardizirane vrednosti glede na evropsko povprečje v posameznih letih)

– Podrobnejši opis v 2. in v 7. poglavju.

	Indeks etnocentrizma za 27 evropskih držav v treh periodah					
	Vrednosti indeksa			Standardizirane vrednosti		
	1990	1999	2008	1990	1999	2008
Avstrija	0,96	0,55	0,74	-0,09	-0,42	0,21
Belgija	0,68	0,49	0,19	-0,68	-0,58	-1,13
Bolgarija	1,65	1,31	1,16	1,38	1,54	1,23
Češka	1,22	0,60	0,92	0,48	-0,30	0,65
Danska	0,32	0,24	0,15	-1,45	-1,21	-1,22
Estonija	1,53	1,09	1,24	1,12	0,99	1,43
Finska	0,54	0,55	0,44	-0,98	-0,41	-0,53
Francija	0,52	0,36	0,12	-1,03	-0,91	-1,29
Nemčija	0,79	0,33	0,46	-0,46	-1,00	-0,47
Velika Britanija	0,66	0,65	0,35	-0,73	-0,16	-0,73
Madžarska	1,63		0,76	1,35		0,25
Islandija	0,46	0,18	0,09	-1,16	-1,38	-1,38
Irska	0,73	0,63	0,62	-0,58	-0,22	-0,08
Severna Irska	0,83	0,84	0,61	-0,37	0,33	-0,10
Italija	0,97	0,76	0,70	-0,06	0,13	0,11
Latvija	1,74	0,84	0,99	1,58	0,34	0,83
Litva	1,80	1,46	1,56	1,70	1,95	2,19
Malta	1,00	0,93	0,85	-0,01	0,57	0,48
Nizozemska	0,38	0,19	0,37	-1,32	-1,35	-0,69
Norveška	0,61		0,19	-0,84		-1,14
Poljska	1,38	1,22	1,23	0,81	1,33	1,39
Portugalska	1,03	0,55	0,48	0,07	-0,43	-0,43
Romunija	1,71	1,33	1,23	1,52	1,61	1,40
Slovaška	1,43	1,12	0,87	0,92	1,05	0,51
Slovenija	1,25	0,94	0,92	0,54	0,58	0,65
Španija	0,76	0,47	0,22	-0,50	-0,63	-1,06
Švedska	0,44	0,16	0,21	-1,19	-1,44	-1,07

Tabela p7.3:

Indeks ustvarjalne vzgoje v evropskih državah od 1990 do 2008 (EVS 1990, 1999 in 2008; absolutne in standardizirane vrednosti glede na evropsko povprečje v posameznih letih)

– Podrobnejši opis v 2. in v 7. poglavju.

	Indeks ustvarjalne vzgoje za 27 evropskih držav v treh periodah					
	Vrednosti indeksa			Standardizirane vrednosti		
	1990	1999	2008	1990	1999	2008
Avstrija	1,52	1,59	1,46	0,43	0,61	0,03
Belgija	1,29	1,53	1,37	-0,39	0,36	-0,35
Bolgarija	1,22	1,24	1,35	-0,65	-0,76	-0,44
Češka	1,24	1,26	1,19	-0,56	-0,69	-1,16
Danska	1,86	1,90	1,85	1,65	1,84	1,75
Estonija	1,30	1,19	1,28	-0,36	-0,98	-0,75
Finska	1,61	1,68	1,63	0,75	0,96	0,78
Francija	1,38	1,42	1,40	-0,07	-0,05	-0,21
Nemčija	1,71	1,65	1,63	1,09	0,84	0,78
Velika Britanija	1,35	1,66	1,51	-0,18	0,89	0,25
Madžarska	1,28	1,34	1,50	-0,43	-0,36	0,23
Islandija	2,18	1,67	1,72	2,77	0,93	1,18
Irska	1,33	1,43	1,32	-0,25	-0,01	-0,58
Severna Irska	1,25	1,49	1,37	-0,54	0,21	-0,37
Italija	1,24	1,35	1,29	-0,58	-0,35	-0,70
Latvija	1,42	1,27	1,49	0,09	-0,66	0,19
Litva	1,28	1,24	1,19	-0,44	-0,76	-1,17
Malta	0,88	1,08	1,09	-1,85	-1,39	-1,59
Nizozemska	1,61	1,79	1,63	0,73	1,38	0,78
Norveška	1,68		1,92	0,99		2,09
Poljska	1,15	1,28	1,33	-0,89	-0,61	-0,54
Portugalska	1,26	1,12	1,24	-0,48	-1,25	-0,94
Romunija	1,04	1,02	1,58	-1,28	-1,61	0,59
Slovaška	1,09	1,13	1,19	-1,09	-1,21	-1,15
Slovenija	1,24	1,43	1,23	-0,55	-0,03	-0,99
Španija	1,60	1,60	1,50	0,70	0,64	0,23
Švedska	1,79	1,96	1,92	1,39	2,07	2,06

C. PODATKI, DOKUMENTACIJA

Opis podatkovnih baz

Za vse predvidene analize na ravni držav so bile pripravljene posebne datoteke, ki vsebujejo agregirane individualne podatke anketnih raziskav ESS in EVS. Za obe raziskavi (ESS in EVS) so dodani tudi dokumenti z SPSS ukazi za formiranje novih (sestavljenih) spremenljivk na ravni individualnih podatkov ter s prikazom agregiranja individualnih podatkov (spss syntax dokumenti). Konkretno so datoteke in spremljevalni dokumenti naslednji:

1) Raziskava ESS

- **ESS_2008_aggr_zadnji.sav** – agregirani individualni podatki raziskave ESS 2008 (enote so države). Dodana sta še dva .pdf dokumenta: seznam držav in seznam spremenljivk.
- **ESS_2002_2008_aggr_18cntrs_zadnji.sav** – agregirani individualni podatki, za štiri kroge raziskave ESS (od 2002 do 2008). Vključenih je 18 držav, ki so sodelovale vsaj v prvem krogu (2002) in v četrtem krogu (2008). Tudi tukaj je dodan seznam držav in seznam spremenljivk (.pdf dokumenta)

2) Raziskava EVS

- **EVS_2008_aggr_celota_zadnji.sav** – agregirani individualni podatki raziskave EVS 2008 (enote so države). Dodana sta še dva .pdf dokumenta: seznam držav in spremenljivk.
- **EVS_1990_2008_aggr_medcas.sav** – agregirani individualni podatki, za tri kroge raziskave EVS, v katere je bila vključena Slovenija (1990, 1999, 2008). Vključenih je 27 držav, ki so sodelovale vsaj leta 1990 in leta 2008. Tudi tukaj je dodan seznam držav in seznam spremenljivk (.pdf dokumenta).

3) Skupna podatkovna baza EVS in ESS za leto 2008: ESS_in_EVS_2008_comb_aggr.sav

Tudi tukaj je dodan seznam držav (28 držav, ki so bile vključene v obe raziskavi) in seznam spremenljivk (.pdf dokumenta).

Vsem datotekam so dodani tudi nekateri temeljni statistični podatki po državah (za več let v obdobju od 1990 do 2010): BDP, HDI, CPI, udeležba na volitvah (viri: Human Development Report, Transparency International, IDEA).

Vse opisane datoteke so priložene na zgoščenki.